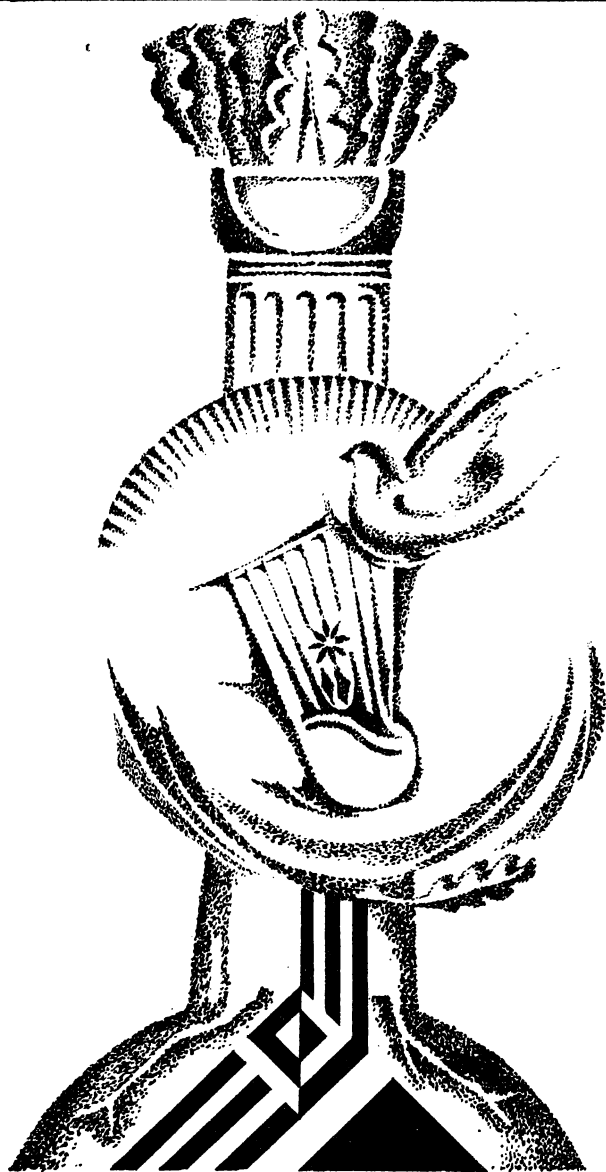

LIETUVIŲ

KALENDORINĖS
ŠVENTĖS

LIETUVOS LIAUDIES KULTŪROS CENTRAS

LIETUVIŲ KALENDORINĖS ŠVENTĖS

Vilnius 1990

Sudarė Birutė IMBRASIENĖ
Recenzavo istorijos mokslų kandidatas
Jonas MARDOSA
Dailininkė Audra Ercmonaitė

20908 ↓

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2018
Internetė: lnkc.lt
Skanuota knygos kopija su OTA, klaidos netaisytos.

PRATARMĖ

„Darbštūs ar tinginiai, spartūs ar atlyžę, kaimo žmonės dirba tą patį sunkų žemės kilnojimo darbą. Dirba vienais raumenimis, žiūri į tą vieną pilką žemelę <...> Už tai gauna neriebiai ir ne-baltai pavalgyti, pilkai, neskaisčiai apsidengti. Nors lietuvis pavalgyti mėgsta, <...> nors savo apdarą paskaistinti mėgina bent juosta ant kaklo ar raišteliu ant galvos,— visa to nepasiilgsta. Užtat įspūdžių jis tikrai pasiilgsta. Padirbės, padirbės keletą dienų ir ima neberimauti, pradeda lyg tingėti, lyg nuobodžiauti. Vienodumas jam pakyri, kaip ilgokai sėdint ant vienos šlaunies ar persikreipus į vieną šoną. Atsveria lietuvi tik šventė, kuri jam ne tik atilsis Viešpatyje, bet ir daugiariopas džiaugsmas“,— rašė J. Tumas-Vaižgantas, aiškindamas lietuvi charakterį, jo tautinį savitumą. Bet negi tik lietuvis trokšta atokvėpio po sunkaus kasdienos triūso? Negi tai nėra natūralu kiekvienos tautos žmogui? Tik švenčiamos pasaulyje įvairiai net ir tos pačios šventės, ir tas šventimo būdas jau liudija vienos ar kitos kultūros savitumą.

Kasmet tuo pačiu ar artimu metu pasikartojančios įvairios šventės sudaro vadinamųjų kalendorinių švenčių grupę. Be jų, dar yra darbo, šeimos šventės (pvz., įvairių darbų pradėtuvs, pabaigtuvs, vestuvs, laidotuvs, krikštynos, vardinės, gimtadieniai ir pan.). Šiuo kartu detaliau mėginsime susipažinti tik su kalendorinių švenčių papročiais ir apeigomis. Juk ir jų didžiulė įvairovė — tai ištisa virtinė vienaip ar kitaip pažymimų pilietinio ir bažnytinio kalendoriaus dienų. Kokių aspektu šiandien į tas šventes ir jų papročius bežiūrėtume, tai yra per ilgus amžius susikaupęs tautos dvasinis turtas. Jame slypi įvairių tautos istorijos tarpsnių mąstysena, būties samprata, siekimai ir viltys, buities realijos, etinės ir estetinės pažiūros.

Lietuvių tauta praeityje — didžiąja dalimi žemdirbių tauta, vertusis dviem pagrindiniais verslais — žemdirbyste ir gyvulininkyste, todėl ir lietuvių dvasinėje kultūroje jie yra palikę ženkliausią pėdsaką. Visais metų laikais žemdirbio mintys sukosi apie žemę maitintoją ir jos auginamą javų derlių, apie gyvulių sveikatą, prieauglį, apie darbų sėkmę,— vadinasi, apie visa tai, kas lėmė šeimos gerovę. Žinoma, ne paskutinę vietą užėmė ir rūpestis šeima, vaikai, jų sveikata. Tik sveika, darbšti, vieninga šeima pajėgi grumtis su gamtos stichija ir įvairiomis negandomis.

Kadangi liaudies kalendorius yra tiesiogiai susijęs su žemdirbio gamybine veikla, tai ir kalendorinių švenčių papročiai dar yra vadinami kalendoriniais agrariniais papročiais. Pagal keturis metų laikus — žiemą, pavasarį, vasarą, rudenį — ir kalendorinės šventės bei papročiai dažniausiai skirstomi į keturias analogiškas grupes. Vis dėlto, tai nėra formali klasifikacija, kadangi praktiškai sunku nustatyti atskirų laikotarpių ribas. Dažniausiai todėl, aptariant atskiro metų laikotarpio papročius, išryškinami sąlyginiai patys svarbiausi bruožai, būdingi, pavyzdžiui, pavasario, vasaros, rudens ar žiemos meto šventėms ir jų apeigoms. Kartais analogiškų apeigų randame skirtingų laikotarpių šventėse. Tai neturi stebinti, nes tai liudija liaudį tokiais pat ar panašiais veiksmais siekus tų pačių tikslų.

O kuo gi skiriasi sąvokos „papatrotys“, „tradicija“, „apeiga“, „ritualas“, „ceremonialas“? Labai dažnai literatūroje vartojama žodžių samplaika — „papročiai ir tradicijos“. Iš esmės tai vienas ir tas pats: vienas žodis lietuviškas, antras — tarptautinis. Tiesa, kai kurie tyrinėtojai tradicijos sąvoką laiko talpesne. Mūsų nuomone, abu šie terminai vartotini kaip liaudies sąmonėje ir gyvenime giliai užsifiksavusios elgesio normos, taisyklės, kokių nors visuomeninių veiksmų atlikimo tvarka (S. Tokarevas). Apeiga savo turiniu yra artima papročiu, galima sakyti, kad ji yra paprotys. Bet tarp apeigos ir papročio gali būti ir tam tikras skirtumas. Apeiga yra simbolinę prasmę turintis veiksmas. O paprotys gali tokios prasmės ir neturėti. Sakysim, grįžus į namus, prie durų gerai nusivalyti kojas arba prieš valgį nusiplauti rankas — geri papročiai, bet jie neturi apeiginės prasmės. Papatrotys laužti duoną ar kalėdaitį (plotkelę) per Kūčių vakarienę jau yra apeiga. Paslėptą simbolinę prasmę turintys veiksmai dar vadinami ritualais. Apeigos ir ritualai paprastai yra kilę iš gilią praeitį siekiančių tikėjimų, magijos, vienais atvejais pirminę prasmę daugiau ar mažiau išlaikiusių, kitais — virtusių žaidimu, pramoga. Ceremonijomis (o ceremonijų visuma — ceremonialu) vadinamos tokios apeigos, kurios kokios nors magiškos ar religinės prasmės neturi.

M. Gimbutienės nuomone, lietuvių kalendorinių švenčių papročiai ir apeigos savo kilme siekia gilią senovę ar ikiindoeuropietiškojo laikotarpio Senosios Europos matristinę kultūrą, susijusią su paslaptinga žemės ir vandens stichija, iš kurios atsiranda gyvybė ir vystosi pagal mėnulio fazes. Tas senasis tikėjimas mėnulio įtaka augmenijos augimui, kaip vėliau pamatysime, kalendoriniuose papročiuose išliko iki XX amžiaus. Iš to paties archaiškojo šaltinio yra kalendoriniuose papročiuose išlikusių tikėjimų chtoninių (žemės, augmenijos) dievybių sugebėjimu per mirtį vėl atgimti naujam gyvenimui. Tokio tikėjimo pėdsakų rasime Kūčių, pusiauziemių, Užgavėnių papročiuose.

Kalendoriniuose papročiuose būtina atkreipti dėmesį dar į vieną momentą — į krikščioniškus įvairių švenčių pavadinimus. Kartais, šalia šventės pavadinimo pagal tos dienos šventojo vardą,

liaudyje dar XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais buvo ir kitų pavadinimų, pvz., rugpjūčio 15-oji — Sv. Marijos į dangų ėmimo šventė vadinta „Zoline“, „Kopūstine“, rugsėjo 8-oji — Sv. Marijos gimimo šventė — „Ašpažia“, „Ašpažele“, „Sėmene“, „Šilinėmis“. Tačiau dažniausiai mus yra pasiekę jau krikščioniško bažnytinio kalendoriaus švenčių vardai, ir liaudis jais vadino tuos kalendoriaus taškus, pagal kuriuos ji rikiavo savo lauko darbų pradžią, pabaigą ir visa savo buitį. Kalendoriniuose papročiuose yra nemaža naujoviškesnių krikščioniškų bruožų. Daugelyje apeigų, pvz., užkalbėjimuose, būrimuose, senojo mitinio tikėjimo ir krikščioniški elementai yra visiškai sumišę. Tokio religinio sinkretizmo atvejų kalendorinių švenčių apeigose gana gausu. Visa tai liudija mūsų protėvių pagarbą senovės atminimui, bet kokių tradicijų ilgaamžiškumą tuo atveju, jei suvokiama jų prasmė kaip būties esmė ir išlikimo sąlyga. Apeigų sakrališkumo suvokimas iš kartų į kartas nešė ir saugojo tą istorinę atmintį, kurią ir šiandien turime kaip mus iš amžių glūdomos per sumaištis ir negandas pasiekusią tautinės kultūros vertybę. Tai pažinti, pažinus puoselėti, perduoti XX amžiaus pabaigos jaunajai kartai yra šventa šiandieninių kultūros darbuotojų pareiga. Šiam tikslui, rengėjų nuomone, ir turėtų pasitarnauti šis leidinys.

KELETAS PASTABŲ IŠ KALENDORIAUS ISTORIJS

Dabartinis mūsų kalendorius, kurio pagrindą sudaro Saulės metų trukmė, turi 365 dienas, jis suskirstytas į 12 mėnesių, o mėnesiai — į septynių dienų savaites. Kas penkeri metai prisideda viena diena. Dabartinis kalendorius, sudarytas egiptiečių astronomo ir matematiko Sozigeno Romos imperatoriaus Julijaus Cezario pavedimu, yra įsigaliojęs nuo 46 metų sausio 1 d. prieš Kristaus gimimą, arba, kaip pas mus sakoma, prieš mūsų erą. Iš pradžių metai buvo skaičiuojami „nuo pasaulio sukūrimo“, kaip to meto mokslas jo pradžią suprato. Metų pradžia buvo laikomas kovo mėnuo, skirtas karo dievui Marsui, ką liudija šio mėnesio pavadinimas. O tai, kad metų pradžia laikytas kovas, tvirtina iki šiol vartojami kai kuriose kalbose, tarp jų ir rusų, eilės tvarkos neatitinkantys mėnesių pavadinimai, pvz., rugsėjis (IX) — september (VII), spalio (X) — october (VIII), lapkritis (XI) — november (IX), gruodis (XII) — december (X). Kovo 1-oji — naujųjų metų pradžia kai kur Vakarų Europoje išliko iki VIII a., o Rusijoje — net iki XV a. Naujųjų metų pradžia sausio 1 dieną katalikų religiją išpažįstančiuose Europos kraštuose įsigalėjo tik nuo 1691 m., kai tuo klausimu buvo išleista popiežiaus Inocento XII bulė. O pavyzdžiui, Anglijoje Naujieji metai kovo 1-ąją buvo švenčiami iki pat 1752 metų.

1582 m., siekiant sureguliuoti atsiradusį tam tikrą atsilikimą tarp skaičiuojamojo ir astronominio laiko, popiežiaus Grigaliaus

XIII paliepiamu buvo padaryta Julijaus kalendoriaus reforma. Nuo tada pagal laiko skaičiavimą Julijaus kalendorius imtas vadinti „senojo stiliaus“, o Grigaliaus kalendorius — „naujojo stiliaus“. 1700 m. „senasis“ nuo „naujojo“ laiko skaičiavimu buvo atsilikęs 10 dienų, 1800 m. — 11, 1900 m. — 12, o mūsų amžiuje — jau 13 dienų. Naujojo stiliaus kalendorius Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo įvestas 1586 m. Nuo tų laikų, priklausomai nuo to, kieno valdžioje kraštas buvo kuriu metu atsidūręs, keletą kartų buvo kaitaliojamas ir kalendorius. Stai ką apie kalendoriaus kaitaliojimą, o ryšium su tuo ir apie atskirų švenčių datų pasislinkimą į vieną ar kitą pusę, rašo M. Valančius „Zemaičių vyskupystėje“ (1848 m.): „Naująjį metų skaitlių (kalendorių) Grigaliaus XIII, popiežiaus, darbo Žemaičių vyskupystė pirmą sykį priėmė 1582 m. ir pagal tą visas šventes šventino lig 5 d. rugpjūčio 1799 m. Bet tą metų, Povilui I, ciesoriui, norint, o Laurynui Litai, popiežiaus Pijaus VI pasiuntiniui, leidžiant, sugrįžo prie senojo metų stailiaus. Dvylika metų nuleidus, tai yra 9 dienų šilų (rugsėjo — A. V.) 1812 m. Prancūzų ciesorius Napoleonas, į mūsų žemę įžengęs įsakė vėl tūrėtis naujojo metų skaitliaus. Napoleonui, iš Lietuvos išsprukus, ciesorius Aleksandras I 2 d. kovo 1813 m. antru atveju senąjį Žemaičiams įbruko.“ Po Spalio revoliucijos Rusijoje 1917 m. buvo pereita prie naujojo stiliaus civiliniame gyvenime, nors Stačiatikių bažnyčia ligi šiol tebesilaiko senojo stiliaus metų skaičiavimo. Tuo galima paaiškinti ir skirtingas kai kurių tapačių švenčių datas, iš vienos pusės, katalikybę ir protestantizmą, iš kitos — pravoslaviją išpažįstančiuose Europos kraštuose.

12—13 dienų skirtumas tarp abiejų minėtų kalendoriaus sistemų (redakcijų) yra palikęs pėdsakų ir mūsų kalendoriniuose papročiuose. Dabar mums nekelia abejonių, kad, sakysim, Jurginės yra balandžio 23 d. ir kad jos yra pirmoji gyvulių išvaymo ganytis diena. Ne kiekvienais metais per Jurgines jau pievos sužėlusios. Bet prisiminkime senojo kalendoriaus Jurgines, t. y. išpuolančias pora savaitių vėliau negu mūsų švenčiamosios, ir bus aišku, kad tuomet žolės ganyklose jau žymiai daugiau. Vadinasi, kai kurios liaudies kalendoriaus praktikos, tikėjimai ir darbų pradžios atraminiai taškai labiau paaiškės prisiminus, jog mūsų seneliai ir proseneliai, palikę mums savo mąstysenos, savo buities ir praktinės patirties pėdsakus papročiuose, gyveno pagal „senąjį stilių“.

Pastoviosios ir kilnojamosios šventės

Liaudies (ir bažnytiniame) kalendoriuje turime dvejopas šventes — pastovias, kasmet švenčiamas tą pačią metų dieną, ir kilnojamasias. Svarbiausią vietą tarp pastarųjų užima Velykos — didžioji pavasario šventė. Ji visada švenčiama pirmą sekmadienį

po pavasario lygiadienio (sąlygiškai — kovo 21 d.), esant mėnulio pilnačiai. Vadinasi, Velykos siejasi su archaiškuoju Mėnulio kalendoriumi, ir todėl su oficialiuoju kalendoriumi, kuris paremtas Saulės judėjimu erdvėje ir Žemės padėtimi dėl santykio su Saule, Velykų šventimas kasmet vienodu metu nesutampa: Velykos švenčiamos tarp kovo 23 d. ir balandžio 24 d. Ir toks jų intervalas kartojasi kas dvylikti metai. Priklausomai nuo Velykų datos tokiu pat intervalu kaitaliojasi ir kitos kilnojamosios metų šventės — Užgavėnės (tarp vasario 9 d. ir kovo 8 d.), Šeštinės (gegužės 1—birželio 2), Sekminės (gegužės 15—birželio 12) ir Devintinės (gegužės 22—birželio 23). Prieš Velykas yra vadinamasis gavėnios laikotarpis, prasidedantis pirmąją dieną po Užgavėnių liaudies kalendoriuje išskirtine Pelenų diena (Pelenė, Pelenija), ir užsibaigiantis Velykų rytą „atsigavėjimu“.

Liaudies kalendoriuje laikotarpis nuo pastovios Kalėdų šventės (XII.25) iki Užgavėnių yra vadinamas „mėsiedu“, „mėsėdžiu“. Tai įvairių pramogų ir ypač tradicinių piršlybų metas. Kadangi gavėnia yra susitelkimo ir pasninko laikotarpis, tikintieji jos metu nerengdavo pasilinksminimų — „jaunimo“, „vakaruškų“, nedainuodavo, nešokdavo, juo labiau nekeldavo vestuvių ir kitų šeimos švenčių. Ir pasitaikančios kalendorinės įvairių šventųjų dienos gavėnios metu buvo pažymimos tik tradicinėmis tikėjimų diktuojamomis praktikomis. Vadinasi, dėl to, kad Kalėdos yra pastovi, o Velykos — kilnojama šventė, pokalėdinis, arba mėsėdžio, laikotarpis būna vienais metais linksnis, kitais trumpesnis. Atitinkamai ilgėja ir trumpėja „piršlybų sezonas“, linksmasis jaunimo bendravimo pasilinksminimuose laikas.

Metų solsticijos ir lygiadieniai

Pagal saulę orientuotame kalendoriuje metuose yra keturi taškai, su kuriais siejasi metų laikų kaita, taip pat ir papročiai. Jeigu metus įsivaizduosime kaip Saulės kelio diską, apskritimą ir jį per centrą perkirsime dviem linijomis — vertikalia ir horizontalia, tai žemutinis vertikalės taškas rodys tą Saulės padėtį, kada Lietuvoje yra ilgiausia naktis ir trumpiausia diena. Šis taškas — tai gruodžio 24-oji, KŪCIOS. Vertikalės priešingame, aukštutiniame taške yra JONINĖS, arba RASOS šventė, birželio 24 d., kada yra pati ilgiausia diena ir trumpiausia naktis. Praktiškai tada dienos santykis su naktimi yra 17 : 7, o per Kūčias — atvirkščiai. Nuo gruodžio 25 d. diena pradeda ilgėti. Tai ir yra žiemos solsticija, arba Saulės grįžimo pradžia. Diena trumpėti pradeda nuo birželio 25 d., ir šis taškas vadinamas vasaros solsticija, arba vasaros saulės grąža. Kaip tik su šiais dviem ribiniais taškais Saulės kelyje ir siejasi mūsų liaudies gausūs orų, šeimos ir gyvulių sveikatos bei mirties, javų derliaus, taip pat jaunimo vedybų prognozės, papročiai ir būrimai.

Antroji, horizontalioji linija, einanti per Saulės kelio diską ir dalijanti metų laiką į ketvirčius, rodo pavasario ir rudens priešpriešas. Horizontalės kairysis taškas žymi pavasario lygiadienį (kovo 21), o dešinysis — rudens lygiadienį (rugsėjo 23). Ir viename, ir antrame taške dienos ir nakties trukmė vienoda. Matyt, senovėje paros šviesiojo ir tamsiojo laikotarpio pusiausvyra turėjo įtakos žmonių santykiui su gamta, jų mąstysenai bei papročiams. Tai savo ruožtu nulėmė kai kurių priešinguose metų poliuose atsidūrusių agrarinių švenčių apeigų prasmės analogijas.

Svarbiausia kalendorinių švenčių mintis yra rūpestis tuo, kurie bus žemdirbiui ateinantieji metai — palankūs jo veiklai ar ne, ir ruošimasis tai veiklai. Užtat žiemos laikotarpio švenčių papročiuose ryškėja artimos ir tolimesnės orų prognozės, pastangos nulemti savo veiksmais gerą orą sėjai, javų augimo metui, rūpestis derliaus sudorojimo sėkme, taip pat šeimos narių ir svarbiausio jos turto — gyvulių sveikata bei priauglio gausumu ir kokybe. Pavasario laikotarpio papročiuose rūpinamasi sėklos kokybe, lauko darbų — arimo, sėjos sėkmingumu, daržovių sodinukų — rasodos augimu, naminių paukščių perinimu ir pan. Vasaros, iš dalies ir vėlyvojo pavasario rūpesčių skalėje — pasėlių priežiūra, žemės ruošimas naujai žiemkenčių sėjai, derliaus dorojimas. Rudens šventėse daug dėmesio skiriama padėkai, mirusiųjų protėvių prisiminimui. Turint visa tai prieš akis, kalendorinių švenčių papročius tikslingiausia yra nagrinėti pagal metų periodų seką.

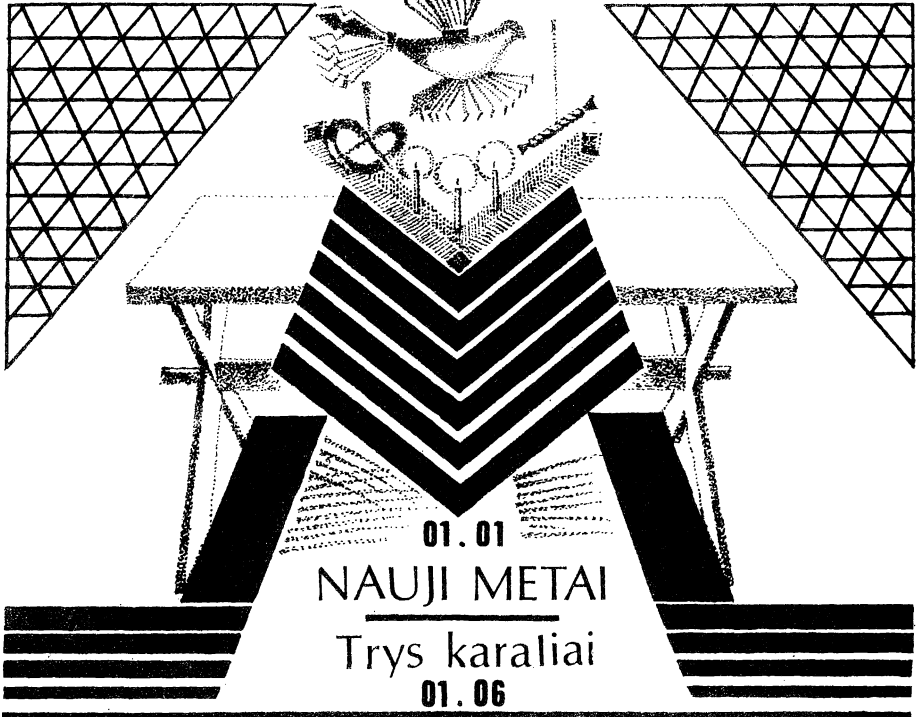

ŽIEMA

KŪČIOS

12. 24

KALĖDOS

01. 01

NAUJI METAI

Trys karaliai

01. 06

KALĖDOS IR KALĖDINIO LAIKOTARPIO PAPROČIAI

Žemdirbio kalendoriuje didžiausia metinė žiemos šventė yra Kalėdos — gruodžio 25-oji. Pats terminas lietuvių šventės mininčiuose šaltiniuose pasirodė tikrai XVI—XVII a., tačiau kalbininko K. Būgos nuomone, žodis Kalėdos iš lotyniškojo calendae per rusus (ne lenkus!) šia fonetine forma ir prasme į lietuvių kalbą pateko „ne anksčiau kaip antrojoje pusėje XII amžiaus“. Platesnių žinių apie Kalėdų šventės papročius Žemaitijoje pateikia XIX a. pradžios autoriai J. Pabrėža, S. Daukantas, M. Vālančius. XIX a. vidurį ir antrąją pusę liečia M. Katkaus ir Žemaitės liudijimai. Daug senosios pasaulėžiūros pėdsakų yra iš žmonių lūpų užrašyta XIX a. pabaigą—XX a. pradžią pasiekusiuose tikėjimuose, būrimuose ir kitoje tautosakinėje medžiagoje.

Krikščioniškojoje eroje Kalėdos yra Kristaus gimimo prisiminimas (juk ir mūsų kalendoriuje metai skaičiuojami nuo Kristaus gimimo). Liaudiškuose šios šventės papročiuose labai ryškūs bruožai vienu ūkiniu metų pabaigos ir rūpesčio būsimaisiais metais, darbų sėkme ir šeimos ateitimi. Vadinasi, Kalėdos yra dviejų žemdirbio veiklos laikotarpių sandūra, slenkstis tarp kurį laiką trukusio gamtos sunykimo, niūriojo, tamsiojo metų laiko ir šviesos pergalės prieš naktį, laipsniško gamtos atgijimo. Liaudies supratimu, toje priešingų gamtos jėgų — tamsos ir šviesos, mirties ir gyvenimo — kovoje dalyvauja visas kosmosas, gyvieji ir mirusieji. Žmogus savo veiksmais įsijungia Gėrio jėgų pusėje, stengdamasis užsitikrinti jų pagalbą ir palaimą savo šeimai, ūkiui. Čia glūdi šios šventės liaudies papročių ir apeigų prasmė.

Verta dėmesio ir tai, kad skirtingai nuo daugelio kitų kalendorinių švenčių, Kalėdos praktiškai susideda iš dviejų skirtingos semantikos švenčių — išvakarių dienos, vadinamos Kūčiomis, Kūčia (gruodžio 24) ir Kalėdų, dar XX a. pradžioje švenčių tris dienas, jau neskaitant po toėjusių „šventvakarių“ iki pat sausio 6 d. — Trijų Karalių bažnytinės šventės. Reikia atskirai panagrinėti ir Kūčių, ir Kalėdų papročius.

Kūčios ir kūčia. K. Būga, remdamasis lyginamosios kalbotyros duomenimis, yra įrodęs, kad lietuvių protėviai žodį „kūčia“ dar XII a. per slavus yra pašiškoję iš senovės graikų (tą pa-

čią prasmę turi graikiškas žodis „kukkia“). Tai patiekalas iš aguonų, kviečių, pupų, žirnių ar miežių, pasaldintų bičių medumi, ir skirtas visų pirma pavaišinti į puotą pakviestoms protėvių vėlėms. Tai aukos patiekalas, paprastai suvalgomas pačių aukotojų. Vienas iš ankstyviausių šaltinių, šia prasme paminėjusių Kūčias, yra vadinamoji Volfenbiutelio Postilė — prieš 1573 m. sudarytas lietuviškų pamokslų rinkinys, XIX a. pabaigoje surastas dabartinės VFR Volfenbiutelio miesto bibliotekoje. Šaltinyje kalbama apie tai, jog lietuviai buria „su kūčiomis, su žirniais, kviečiais medum sumaišytais, kad apsigintų nuo velnių ir perkūno“. Tai, kad būtent žirniai ir kviečiai XVII a. buvo naudojami kaip auka tądien išsimelsti sėkmės gyvulių ūkiui, liudija M. Pretorius, sakydamas: „Kūčių vakarą jie (lietuviai — A. V.) visų gyvulių tvartuose barsto žirnių ir kviečių, kad gerai sektųsi gyvuliai. Kalėdų dieną, eidami į bažnyčią, pasiima žirnių ir kviečių, o, grįžę namo, atiduoda žąsims ir vištoms“.

Visa tai rodo, kad kviečiai ir žirniai — labai svarbi Kūčios sudėtinė dalis. Ilgainiui patiekalo vardu imta vadinti ir pati itin reikšminga Kalėdų išvakarių diena. Kokie patys būdingiausi šios dienos bruožai? Kalėdos — bažnytinė, o Kūčios — namų šventė, tiksliau netgi ne šventė, o pasiruošimas švenčiam vakarui, ritualinei vakarienei, kurios svarbiausias patiekalas yra „kūčia“. Sunkių darbų tądien nedirba. Moterys tvarkosi pirkioje, ruošia valgius Kalėdoms, taip pat ir Kūčių vakarienei. Vyrai prisiskaldo malkų, kad užtektų kuro per visas švenčių dienas, pasiruošia pašarų gyvuliams, aptvarko kiemą ir visus sodybos pašalius, šiaudais, per kuriuos moterys nukošė žirnius Kūčiai, apraišioja oželis, kurena pirtį. Vakarop pirma vyrai, po jų moterys prausiasi pirtyje, persirengia švariais marškiniiais, šventiniais viršutiniais drabužiais. Suvalkijoje, kur dėl tam tikrų administracijos priemonių pirtys XVIII a. buvo išnaikintos, per Kūčias visi būtinai prausdavosi prišildyto vandens kubiluose. Moterys ištrenka šarmu vyrams galvas, numazgoja jiems nugaras. Tai irgi šventinis ritualas. Tądien sausas pasninkas, tad tik šį tą ir vyrai, ir vaikai tegauna užkasti, daugiausia sausų šutintų žirnių. Užtat visi nekantriai laukia šventinės vakarienės. Tądien ir iš namų stengiasi nebevaikščioti, net jeigu ko mirtinai prireiktų iš kaimyno pasiskolinti. Tikima, jei Kūčiose skolinsiesi, tai teks visus metus skolintis. Kad išvengtų skolų, stengiasi prieš Kūčias visas skolas atsilyginti. Vadinasi, metų sandūros slenkstį norima peržengti švaria sąžine, kad po šventės būtų galima tarsi naują gyvenimą pradėti. O jeigu vis dėlto Kūčių dieną namuose apsilanko svečias, tariama, kad ateisiančiais metais avys daugiau ves avinukų, jeigu viešnia — avyčių. Svarbus darbas — sutrinti kočėlo galu puodynėje aguonas miešimui. Miešimas — tai medumi ar cukrumi pasaldintas vanduo, kuriuo užpilamos trintos aguonos, ir su kuriuo valgoma tiktai Kūčioms keptami maži kvietinės neraugintos tešlos džiūvėsėliai, vadinamieji sližikai, arba prėskučiai. Sutrinti aguonas — vyrų darbas.

Apėjus ruošą, dengiamas balta linine staltiese stalas, prieš tai ant jo pataršius kvepiančio šieno gniūžtelę. XX a. aiškina- ma, jog šienas — prakartėlėje paguldyto Kūdikio Kristaus prisi- minimas. Ši simbolika primenama kiekvienos bažnyčios Kalėdų proga įrengiamoje prakartėlėje. Tyrinėtojų nuomone, tai gilios senovės prasmingo bendravimo su gyvuliais, dalijantis maistu, reliktas. Šią mintį pabrėžtų ir tai, jog pastalėje dar pametami arklio pavalkai ar apinasris. Tam, kad puotoje dalyvautų tarsi ir žemdirbio rankų vaisius — javai, simbolizuojantys derliaus dva- sios įsikūnijimą, pastalėje patiesiamas nekultų kviečių pėdas. Tiesa, yra nuomonių, kad ant jo sutūpusios gali pasišildyti iš žiemos speigo pirkion pakviestos į šventę šeimos mirusiųjų vėlės. Šiaip ar taip stengiamasi, kad prie Kūčių stalo susiburtų ne tik visi šeimos nariai, bet simboliškai ir visa, kas supa šeimą, kas įeina į žemdirbio namų sąvoką. Jeigu šeimoje yra nelyginis val- gytojų skaičius, kviečiama prie stalo artimesnis neturtingas, ypač bešeimis senukas, kad būtų „pilnas“ skaičius. Jeigu tais metais buvo kas iš šeimos narių palaidotas, palikdavo prie stalo jam skirtą vietą, padėdavo jam šaukštą. Kūčios — tai šeimos san- tarvės diena. Jei ir būtų per metus susipykę, prie ritualinės va- karinės stalo visi susitaikydavo, užmiršdavo buvusias nuoskaudas. Pirkios asloje (XIX a. daugiausia ji buvo moliu plūkta) pamiškių gyventojai pabarstydavo kadagio (ėglio) šakelių. Jos — priemonė pas savuosius sugužėjusioms vėlėms gintis nuo blogųjų žemės dvasių.

Ritualinė senųjų metų pabaigos (ilgiausios metų nakties) vakarinė būdava valgoma ne anksčiau, kaip danguje pasirodžius Vakarinei žvaigždei. Ant stalo buvo kiekvienam po šaukštą ir įvairių pasninko, t. y. ne gyvulinės kilmės, valgių, be anksčiau minėtos kūčios, dar avižinio kisieliaus dubuo, obuolių, žuvies (silkės), grybų, kai kur dar saldžios džiovintų vaisių sriubos. Senovėje, esą, būdavę iš viso 9 patiekalai, matyt, analogiškai Mėnulio kalendoriaus devyniadienei savaitei. Vėlesniais laikais per Kūčias, kaip ir per Užgavėnes, buvo stengiamasi patiekti 12 patiekalų, turint omenyje dvylika metų mėnesių. Juk ši vaka- rienė — tai padėkos auka Dievui (senovėje — dievams) už visus praėjusius metus, už visa, ką žemdirbys per juos yra gavęs.

Šiandien yra žinomas kalėdaitis — pašventinta plotkelė, ku- rių tikintieji gauna bažnyčioje. Tai šeimos santarvės duonos sim- bolinis pakaitalas. Senovinės duonos atnešimo šeimai ir duo- nos kepalėlio sakralinio laužymo apeigos dar XX a. pradžioje bu- vo atliekamos Dzūkijoje. Emęs į rankas „kūčios duoną“, Merkinės apylinkėse šeimos tėvas triskart apeidavo pirkią, vis pasibels- damas į duris. Į klausimą „Kas čia eina?“ atsakydavo: „Dievulis su kūcele!“ Pasibeldus jam trečią kartą, iš vidaus šeiminkė vėl klausdavo: „Kas čia eina?“ Į tai šeiminkas tardavo: „Čia pra- šosi Dievulis su šventa kūcele į jūsų grytelę.“ Šeiminkė ati- darydavo duris: „Prašom, prašom, Dievuli, su savo kūcele į mūsų

grytelej!“ Kai kur šitaip buvo nešiojama kraitelė su Kūčių valgiais, apie Svenčionėlius — slizikai. Bet apeigos prasmė ta pati: šitaip vaizduotas giminės protėvis, nešantis savo vaikaičiams palaimą ir gerovę. Jis buvo kviečiamas prie stalo į krikštasuolę, ir tada pradedama apeiginė vakarienė. Prieš ją tas pats šeimininkas ir kitas vyriausio amžiaus šeimos narys, išėjęs į lauką, pakviesdavo giminės mirusiųjų vėles, vėją, šaltį, bites: „Ateikit kūčių!“ Tai tradicinė su visais, kas tik kviečiamas prie puotos stalo, susitaikymo formulė.

Valgyti pradedama visiems sustojus aplink stalą, persižegnojus, tėvui sukalbėjus maldą arba palinkėjus visiems sveikatos, laimės ir sėkmės kitais metais, dalijantis laužoma „Kūčių duona“ arba paplotėliu-kalėdaičiu. Buvo tikima, kad metų sandūroje ištarti linkėjimai išsipildysią (iš čia ir šiandieninis keitimasis sveikinimais Naujųjų Metų proga). Valgyta visa ko sočiai. Sotus pavalgymas per Kūčias, Kalėdas, Užgavėnes, t. y. pradedant naują ūkinės veiklos sezoną, žmonių įsitikinimu, turėjo magiškai nulemti jų sotumą per ištikus ateinančius metus. Patiekalų skaičių ir Kūčių valgyimo būdą bei rimtį liaudis aiškino, vis gręždamasi į ateitį. Štai keletas pavyzdžių. „Jeigu nori, kad gyvuliai vasarą neišbjurtų, reikia, kad Kūčioje visa šeimyna drauge vakarienę valgytų“ (Marijampolė). „Kūčių vakarienėje būtinai turi būti devyni valgiai“ (Šimkaičiai). „Kas Kūčių vakarą suvalgo 12 valgių, tam bus geri metai“ (Židikai). „Kūčiose gaspadorius su savo pačia labai stengiasi, kad po pusę obuolio suvalgytų, tai seksis jiems gaspadorystėje (Seirijai). „Jei nori, kad vilkai šunų nenuneštų, reikia per Kūčių vakarienę paminėti vilką“ (Vievis).— Vadinasi, reikia ir su miško žvėrimis sueiti sąntarvėn. „Kad vidurių nesopėtų, reikia, pavalgius Kūčioj, neišleidžiant iš rankų šaukšto, triskart apeiti aplink stalą“ (Seirijai). „Jei nori, kad vasarą ganomi gyvuliai nesiskirstytų, reikia Kūčioje po vakarienės surišti į krūvą šaukštus, peilius, botagą, šluotą ir piemenį“ (Marijampolė). Beje, šis prietaras turi galias archaines šaknis, tik peilio paminėjimas jame yra naujų laikų: visi istoriniai šaltiniai vienodai liudija, kad lietuviai apeiginėse, protėvių vėlėms pagerbti skirtose puotose, tyčia nenaudodavo peilių (mat, vėlė galinti į jo asmenis susižeistil).

Kūčias pavalgius, stalas nenukraustomas, šaukštai ties kiekvieno valgiusiojo vieta padedami užversti: tikėta, kad susirinks puotauti vėlės. Negana to, kad bevalgant joms buvo po stalą nulieti pirmieji valgio lašai, numesti pirmieji kąsneliai. Tai buvo padaryta benamėms, artimųjų užmirštų mirusiųjų vėlėms, kaip ir prieš vakarieniaujant ant lango padėtas tokioms vėlėms kisieliaus dubenėlis. Ši naktis — visų gyvųjų ir mirusiųjų būtybių sadoros naktis, užtat visais ir rūpinamasi. O ar buvo vėlės, ar kieno nors šaukštu valgė, paliudys Kalėdų rytmėtį to šaukštas. Jei bus atvirtęs semiamąja puse į viršų, ženklas, kad jo savininko ateinančiais metais tykanti liga ar mirtis. Beje, etike-

tas reikalavo pavalgius visada padėti ant stalo šaukštą užvers-
tą. Visi XVI—XVIII a. šaltiniai pabrėžia, kad Kūčios ir Kalėdos
lietuvių tarpe buvo itin artimo bendravimo su savo mirusaisiais
šventės. P. Dundulienė tai taip interpretuoja: „Toks tikėjimas
išplaukė iš žemdirbių įsitikinimo, kad jų auginami javai neper-
traukiama grandine susieja juos su mirusiais protėviais: kartu
kartos augino javus ir mirdamos tą perdavė palikuonims, taigi
javai yra amžinai gyvi ir simbolizuoja nesibaigiantį gyvenimą.
Todėl mirusiųjų kultas Kūčiose užėmė ypatingą vietą.“ Be minė-
tų lietuvių liaudies tikėjimų, užrašytoje XX a. pr. medžiagoje
yra ir daugiau pavyzdžių apie vėlių apsilankymą per Kūčias.
Tai dar kartą pabrėžia ypatingą Kūčių vakaro sakrališkumą.

Zmonės šventai tikėjo, kad Kūčių-Kalėdų naktį gyvuliai tvar-
te „prakalba žmogaus balsu“, kad jie išsipasakoja savo var-
gus, nuoskaudas, ir vargas tam, kas tyčia jų skundų klausytusi —
jo laukia mirtis. Tikėta, kad per patį vidurnaktį (t. y. metų var-
čioje) šuliniuose „vanduo pavirsta vynu“. Ir kad tai trunka tik
vieną akimirksnį, kaip kad Joninių naktį žydi papartis. Tai tik
liudija, kokią šventumo paslaptį, kokį gamtos, viso kosmoso
slėpinį žmogus priskyrė ilgiausiai metų nakčiai keičiantis į tam-
sos atsitraukimą, į šviesos, gėrio pergalę. Krikščionio sąmo-
nėje visa tai siejasi su Kristaus gimimu, žemėn atėjusio Dievo
atnešta gera naujiena, skelbiančia ramybę geros valios žmonėms.
Vėlesnių laikų interpretacijose stebuklingą gyvulių kalbėjimą
žmogaus balsu, vandens pavirtimą vynu liaudis jau aiškina Nau-
jojo Testamento dvasia. Taigi šiuo atveju visiškai išryškėja mi-
tinės pasaulėjautos vaizdinių krikščioniško nuspalvinimo faktas.

Apeiginių patiekalų likučiai ankstų Kalėdų rytmetį padalija-
mi gyvuliams. Jeigu, kaip teigia mitologai N. Vėlius ir kt., seno-
vės indoeuropiečių vaizdiniuose mirusieji būvę tapatinami su
gyvuliais, besiganančiais rojaus pievose, visai suprantama, kad
ir mūsų protėviai su savo gyvuliais dalijosi šventos vakarienės
liekanomis. O mirusiųjų vėlių ryšį su gyvuliais galėtų paliudyti
kad ir tokia praktika, buvusi Antalieptės apylinkėse: „Kūčias
pavalgę, stalą nenukrausto iki ryto, kad arkliai ir karvės sek-
tųsi“. Ilgainiui ritualinės vakarienės valgių padalijimas gyvu-
liams imtas aiškinti kaip ypatingos Dievo palaimos jiems per
tuos valgius perteikimas: tai gyvulių Kūčios. „Nuo stalo Kūčių
šieną labai anksti, auštant, Kalėdų rytą padalina kiekvienam
gyvuliui po saujelę“ (Liškiava, Raseiniai, Marijampolė, Pasva-
lys). Tikėta, kad tada gyvuliai bus sveiki, tvirti, arkliai — stip-
rūs. Varėniškiai manė, kad arkliams Kūčių šieno duoti negali-
ma, „nes jie gimusio Dievo savo kvapu nešildė“. Šiuo atveju
vėl ryšku senųjų tikėjimų ir krikščioniškosios tradicijos sinkre-
tizmas. Zapyškio apylinkėse buvo paprotys (prisiminkime
M. Pretorijaus XVII a. liudijimą) Kūčių vakare žirnių ir kviečių
mišiniu pabarstyti tvartą — „gyvuliai bus geri“. Dažniausiai
Kūčios žirnių, kviečių likučiai būdavo atiduodami paukščiams,

kad jie nesirgtų, negaištų. Švenčioniškiai tikėjo, kad „jeigu kiaulei pakliūva Kūčios valgymo, tai kiaulė apserga vyriais“. Užtat kai kur (pvz., Suvalkijos dzūkuose) kiaulėms Kūčių liekanų neduodavo, „nes jos nešvarūs gyvuliai“. Tuo tarpu Marcinkonių apylinkių dzūkės Kūčių valgių liekanas „apraugia ir pakępa blyną. Tuo blynu užpeni kiaules, kad jos nesirgtų“. Tikėjimų ir jais paremtų praktikų įvairavimas liudija iracionalių jų pagrindą. Antra vertus, tokių su gyvulininkyste susijusių Kūčių tikėjimų gausumas liudija lietuvių papročiuose esant stiprų iki-indoeuropietiškosios kultūros klodą (substratą). Juk M. Gimbutienės nuomone, indoeuropietiškoji gyvulių augintojų kultūra yra nugalėjusi ankstesnįjį Senosios Europos žemdirbiškosios kultūros klodą. Lietuvių Kūčių papročiuose nemaža vietos tenka rūpesčiui javais, derliumi, bet faktas, kad ritualinėje puotoje nevalgoma nei mėsa, nei pienas, galėtų pasitarnauti hipotezei, jog Kūčios — tai bendra žmogaus ir jo šeimos nario gyvulio puota, gilios senovės buities reliktas.

Su gyvulininkyste bei paukščių ūkiu siejasi ir kai kurie kiti tikėjimai bei magiškos praktikos. Dalis Kūčių būrimų savitai primena Joninių magiškas praktikas. Štai, pakūčiavus šeiminiškė turi su sviestamuše, imituodama sviesto mušimą, apeiti savo laukus, tai karvės duos gausiai pieno, turėsi daug sviesto (Veliuona). Jau pats apėjimas ratu yra magiškas veiksmas. Ratu Kūčiose apeitas laukas turi būti apsaugotas nuo kerų, jame turi gausiai suvešėti žolė, o tada — bus pašaro, bus ir pieno. Panašią prasmę turi raseiniškių žemaičių tikėjimas, kad po Kūčių vakarienės šeiminiškė turinti visas turimas puodynes (į jas būdavo košiamas pienas) išnešusi apdėlioti aplinkui sodybą, „tai ateinančiais metais karvės daug pieno duos.“ O „kad šv. Jono naktį raganos karvių neišmelžtų, tai Kūčių dieną, karvę pamelžus, reikia ant jos triskart užpilti pieno“ (Alytus). Kažkokia Kūčių ir Joninių, vadinasi, priešingų metų polių sąsaja ryškėja ir iš orų prognozių, Kūčių ir Joninių dienos orų analogijos: „Jei Kūčiose sniega ar lyja, toks oras bus ir per šv. Joną“ (Liškiava).

Kūčios su žemdirbystės būrimais turi mažiau bendro. Vis dėlto būta kai kurių ir su šiuo verslu susijusių praktikų. Buvo paprotys, pavalgius Kūčias, traukti iš po staltiesės šieno šiaudelių. Iš vienos pusės, ilgesnis šiaudelis sietas su tam asmeniui lemiamu ilgesniu gyvenimu, bet iš kitos, ypač merginoms ir moterims, — su jų daliai pasėtų linų derlumu. Tikėta, kad ilgiausi, vadinasi, ilgiausią pluoštą duosiantys linai išaugs pasėjus ilgiausią šiaudelį per Kūčias ištraukusios daliai. Tauragniškiose buvo paprotys tuo atveju, jeigu drauge su visa šeima Kūčias valgiusi dukra numirdavo prieš linų sėją, ant jos kapo pasėti jos daliai truputį linų. Tada šeimos linų derlius būsiąs normalus, nes mirusioji neatsiimsianti iš bendro lauko savo dalies. Manyta, kad ateisiančiais metais geriau derėsią tie javai, kurių grūdelių pavyks rasti daugiau ant Kūčių stalo šieno pakratuose. Jei

tai vasarojaus javas, taip prognozuojama, kokios rūšies vasarinių javų tais metais daugiau sėti. Vaismedžių aprišimas šiaudais, bent pamirkytais Kūčiai virtų žirnių skystime, marijampoliečių manymu, turėjęs nulemti vaisių gausumą: „bus tiek vaisių, kiek virė žirnių“. Žeimelio apylinkėse buvęs paprotys Kūčiose obelis aprišti viena šiaudų grįžte, o kriaušės — dviem. Kodėl? Gal, kad pastarosios jautresnės orams, gal, kad jų soduose mažiau būta. Bet visais atvejais vaismedžiai dar būdavo gerai suportomi, kad pajustų šeimininko rūpestį ir dėmesį. O gal taip stengtasi pažadinti jų gyvybines jėgas.

Kai kurie Kūčių dienos ir vakaro būrimai liudija liaudies tikėjimą magiška „vogto daikto“ galia atnešti namams laimę. Pavyzdžiui, Dzūkijoje tikėta — jei Kūčių vakare pavogsi pašaro kaimyno tvarte iš arklio ėdžių, kaimyno arklys nusilps, nusilups, o tavo bus sveikas, stiprus. Bet, norint, kad bet kokie užbūrimai būtų neveiksmingi, reikia per Kūčias nerakinti tvartų, o tik pasižymėti duris koku nors ženklu. Vien žinia, kad kažkas svėtimas naktį yra buvęs tvarte, burtus pavers neveikliais (Veliuona). Tą naktį pavogus apynojų (kartį, ant kurios apyniai vyniojasi), gausiai deresią apyniail. Šie ir panašūs būrimai — tai šeimos gerovės prognozės ir pastangos tą gerovę pasiekti.

Tačiau daugiausia magijos praktikų per Kūčias siejasi su merginų ir vaikynų ateities gyvenimo svajomis: ateinančiais metais ves, ištekės, kas bus tasai išsvajotasis, iš čia pat ar iš toli. Tarp tų praktikų ir, sakytume, paprasti prietarai, būrimai, ir — juodoji magija, kuriai reikia ypatingų sąlygų ir ryžto. Pirmosios grupės praktikos XX a. virto pokštais, žaidimu, antrosios — išnyko. Ir vis dėlto ką ir kaip būrė mūsų protėviai, seneliai savo vedybinei laimei? Štai žiupsnelis pavyzdžių. Kūčių vakarą merginos traukia iš stogo šiaudus. Kuriai pasitaikė ilgesnis, ta greičiau ištekės (Šimnas). Arba traukia visą saują šiaudų ir skaičiuoja: jei porinis — ištekės (Kupiškis). Sudeda visi savo batus į geldą ir niekoja. Kurio batas pirmasis iškris žemėn, tas pirmasis ves ar ištekės. Arba seniausias šeimos narys sudeda visų batus į sietą. Paskui kiekvienas iš eilės nežiūrėdamas griebia iš sieto vieną batelį. Jei mergina sugriebė vyrišką, — ištekės, vyras — moterišką, — apsives, o jei priešingai, — laimė dar ateinančiais metais pro šalį praeis (Jonava). Arba atsisėda, atskaičiavę penkis žingsnius nuo slenksčio, ir spiria nuo kojos batą sau per galvą. Jeigu jis atsisuks priekiu, jo savininkas ves ar ištekės, jei užkulniu atsisuks į duris, dar teks metelius palūkėti. Ar lemia ateinantys metai „sueiti į porą“, burdavo, skaičiuodami nemačiom atsineštus pagalius — pora ar lykas, išskėstu glėbiu apglėbtus tvoros statinius, sauja iš dubens pasisemtus sausus žirnius ar slizikus.

Jau sunkesnės, susijusios su rizika sutikti piktąsias dvasias, buvo praktikos, sąlyginai mūsų pavadintos „juodoja magija“. Marcinkonių apylinkių merginos, pasirinkusios iš Kūčių vakarię-

nės 12-kos valgių likučių, supildavo tai kamaroje rankinių girnų prapiestin, pasistatydavo veidrodį ir lygiai 24 valandą imdavo, žiūrėdamos į veidrodį, malti. Esą, veidrodyje išvysdavusios savo būsimąjį sužadėtinį. Arba 24 valandą, pasirėmus medines akėčias, reikėdavo triskart apibėgti aplink pirkią ir pasižiūrėti pro langą: pamatysi už stalo sėdintį savo būsimąjį ar būsimąją. Galima jį pamatyti ir, tokį pat veiksmą atlikus, žiūrint pro sukryžiuotus šluotos ražus. Dar veiksmingiau, jei aplink namą bėgsi nuogas. Visais būrimų atvejais nuogumas — glaudesnis žmogaus sąlytis su gamta, lenias troškimų išsipildymą. Būtinai apsigiesi, jei Kūčių vidurnaktį nuėjęs į kluoną triskart suduosi spragilo buože į duris, sakydamas: „Velne, velne, noriu apsigvesti!“ Šiuo atveju yra keletas būrimo komponentų: ir magiškasis skaičius „trys“, ir vėlių bei velnių metas — vidurnaktis, ir klojimas — dvasių buveinė, ir magiška formulė.

Vaikinai, tikėdamiesi pamatyti savo išrinktąją, vidurnaktį klojime botagu išplekdavo savo kelnes... Kelnės — dar vienas vedybinių būrimų komponentas.

Pagaliau savąjį (ar savąją) galima pamatyti sapne. Tik reikia, pavalgius Kūčias ir visiems namiškiams sugulus, pasidaryti tokį mišinį — nuopirštis druskos, nuopirštis miltų, nuopirštis pipirų, nuopirštis cūkrais ir nuopirštis vandens. Tada visa tai suvalgyti ir nakčiai atsigulti prie durų slenksčio. Kas prisisapnuos, už to ištėkėsi arba tą merginą vesi (Viduklė).

Be visų minėtųjų, buvo dar daug įvairių kitų būrimų: lieta „laimės“ — į vandenį šaukštu pilta ištirpintas vaškas ar švinas, paskiau ant sienos žiūrėta liejinio šešėlis. Galėjo pasirodyti ir grabas (mirtis), ir karieta (vestuvės), ir kt. O iš kurios šalies piršliai atvažiuos, geriausiai sužinosi, jei pavalgęs Kūčias, iššluosi pirkią, sąšlavas prijuostėje nuneši į kryžkelę, papilsi ant kelio ir klausysiesi šunų lojimo: kur garsiausiai sulos, iš ten bus piršliai. Tik reikia turėti omenyje, kad keliais naktį vaikšto vėlės, ir kryžkelė — kaip tik jų susibūrimo vieta...

Šitaip mūsų protėviai elgėsi, taip mąstė, taip bendravo su savo mirusiaisiais paskutinį, šventą ilgiausios metų nakties vakarą. Labai reikšminga ir tai, kad tada visa šeima stengėsi būti draugėje, tvirtai tikėdama tuo būdu išlaikyti šeimos santarvę, vienybę — visos šeimos ir kiekvieno jos nario gerovės laidą. Ši mintis kartojasi ir Naujųjų metų išvakarėse. Vadinas, laimė — tik vienybėje, ir santarvę išreiškia susitaikymas prie šventinio stalo — šeimos altoriaus metų sandūros vakarą. Tai ypač aktuolu ir mūsų dienoms susvetimėjusioje mūsų buityje, dažnai atšauriuose artimiausių žmonių santykiuose.

Kalbant apie Kūčias, būtina išsiaiškinti dar vieną klausimą, — tai su Kalėdomis susijusio senovinio kaladės (bluko) valkiojimo pakiemiui paprotys. XVII a. autorius Paulius Einhornas, rašęs apie latvių „stabmeldystę“, teigia, kad Kūčių vakarą po kaimus su triukšmu valkioja kaladę, paskui ją sudegina ir tuo džiaugiasi.

Tokie personažai vadinti blukvilkais, o Kūčios — „bluko vakaru“ (Bluckwackar). Kraštotyrininkas Juozas Šliavas, aprašęs savo gimtojo Pakruojo rajono papročius knygoje „Žeimelio apylinkės“, teigia: „Kūčių vakarą tempdavo per kaimą kaladę (blukį), pas-kui ją kryžkelėje sudegindavo. ... Kaladė turėdavo apsaugoti kai-mą nuo ligų, nelaimių, piktųjų dvasių.“ Žemaičių pamokslininkas ir botanikas Jurgis Pabrėža XIX a. pradžioje sakytų žmonėms pamokslų rankraštyje rašo, kad „velnio sugundytieji“ seni ir jauni, vyrai ir moterys, netgi vaikai, susibūrę į vadinamųjų „bluk-vilkių“ (Blokwykley) būrį, giedodami kalėdinę giesmę (Ber-nelius), „pirmąjį vakarą Kalėdų“ „kulias per kaimus“, mušdami tam tikrus muzikos instrumentus — „tabalus“, įvairiai pokštau-dami, daužydami stiklines, langus, primesdami į klojimo šali-nes visokių daiktų, o „ryto metą mažne visi namie timsta, vieni miegti, kiti serga“. Iš aprašo atrodytų, kad kaladė vaikiojama ne Kūčių, o naktį po pirmos Kalėdų dienos. Šį paprotį — vilkti bluką per kaimus — mini ir XIX a. pradžios autorius Simonas Daukantas. Jis kaladę — bluką — identifikuoja su senaisiais me-tais, kuriuos blukvilksiai, mušdami tabalus ir dainuodami „Taba-lai, tai, tai, judink, seni kaulus“, išvelka ir sudegina, manydami taip sudegina ir „sunkų praėjusį metą“. Motiejus Valančius „Palangos Juzėje“ rašo, kad Saukėnų parapijoje Žygaičių kaime blukvilksiai „Bernelių“ giedoti atsibeldę sutemus „antrą Kalėdų šventės dieną“.

Iš to, kas pasakyta, sektų išvada, kad blukas — medžio kala-dė, kaip senųjų metų nesėkmių, nelaimių įkūnijimas, o gal ir derliaus dvasia, kurios atgimimui yra būtina sąlyga tariamas jos sunaikinimas ugnimi, dar XIX a. pirmoje pusėje buvo žinomas Kalėdų papročiuose. Galimas dalykas, iki krikščionybės der- liaus dvasios personifikacija — kaladė su atitinkamais sveikini-mais buvo vaikiojama pačioje senųjų ir naujųjų metų sandūro-je, — tai sutapo su Kūčiomis. Ir šis paprotys ilgiau užsikonservavo Latvijos Žiemgaloje bei su ja besiribojančioje šiaurinėje Lietu-vos dalyje — Žeimelio apylinkėse. Krikščionybei veikiant, ryš- kiau išsiskyrus Kūčių ir Kalėdų šventiniam charakteriui (Kū- čios — dar pasninkas, rintis, Kalėdos — gyvulinis riebus mai- tas, linksmybė, pramogavimas), Žemaitijoje šis paprotys pamažu perėjo į Kalėdų antrąją dieną, kol palaiapsniui visai išnyko. Jo atšvaitų kartais dar XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje pasitai- kydavo Žemaičiuose Pelenų dienos papročiuose.

Kūčių-Kalėdų ugnis. Minėtas bluko sudeginimas liudija, kad papročiuose buvusi naudojama ugnis turėjo ritualinio sakrališ- kumo prasmę. Yra žinoma, kad pavyzdžiui, Jugoslavijoje nuo XIII a. iki mūsų dienų vietomis yra išlikęs toks paprotys — Kū- čių dieną šeimos vyrai parvelka nukirtę miške medžio stuobrį, prieš ritualinę vakarienę jį užkuria, ir jis rusena per visą Kalėdų laiką. Prisiminus, kad į šventinę vakarienę kviečiamos mirusiųjų vėlės, kad daug kas daroma joms sušildyti, galima manyti, kad

ugnis yra turėjusi tą pačią prasmę. Mūsų dienomis šeimose uždegamos žvakutės ant kalėdinės eglutės. Pats eglutės statymo paprotys pas mus nėra senas, atėjęs iš svetur tiktai XIX a. pabaigoje į miestą, o į kaimą — vos prieš porą — trejetą dešimtmečių. Taigi ir žvakutės ant eglutės jau neturi magiškos reikšmės. Tai — šviesos, gėrio simbolis. Eglutė ir švieselės suteikia namams jaukumo ir šventinio iškilmingumo, o ypač džiaugsmo vaikams.

Eglutės puošimo paprotys. Yra žinių, kad eglutės puošimas Kalėdoms pradėtas XVI a. viduryje Vokietijoje. XIX a. iš čia jis paplito Lenkijoje, Rusijoje, pasiekė ir Lietuvą. Eglutė daugelio tautų magijoje yra laikoma gyvybės ir atsinaujinimo jėgos įsikūnijimu, kaip amžinai žaliuojantis medis. Kai kur, pavyzdžiui, Skandinavijos kraštuose dar neseniai vietoje eglutės ant Kūčių stalo būdavo statomas kviečių pėdas arba iš šiaudų padarytas gaidys ar ožys. Pastarieji sieti su ateinančių metų javų derliaus skatinimu. Kartais virš Kūčių stalo būdavo pakabinamas obuoliais, riešutais papuoštas kviečių pėdas (Lenkijos kaimuose). Tačiau eglutė nukonkuravo kitus simbolius.

Kalėdos. Tai pati didžioji žiemos šventė, laikyta ir tikrąja žiemos speigų pradžia. Dar XIX a. pabaigoje kai kur buvo švenčiamos trys ar net keturios dienos ta dingstimi, „kad ledai vasarą javų neišmuštų“ (Obeliai, Žiežmariai). Dvi dienos buvo švenčiamos dar ir mūsų amžiaus pirmaisiais dešimtmečiais. Pastaruoju metu tikra šventė — tik pirmoji Kalėdų diena. Antrąją dieną katalikų Bažnyčios liturgijoje minima pirmojo kankinio šv. Stepono šventė. Seniau šią dieną žmonės nešdavo bažnyčion šventinti avižas, parnešę jas padalindavo gyvuliams, kad tie būtų visus metus sveiki. Šis paprotys žinomas visoje Lietuvoje. Dabar antroji Kalėdų diena jau neprivaloma šventė, paprasta darbo diena.

Kuo išsiskiria Kalėdos lietuvių liaudies kalendoriuje? Tai geriausiai iliustruoja liaudies tikėjimų medžiaga. Tai aiškiai sena agrarinė šventė. Tikėjimai ir papročiai liudija tikėjimą Saulės atgimimu. Nuo IV m. eros amžiaus, įsigalėjus krikščionybei kaip oficialiai religijai, Kalėdos švenčiamos Kristaus gimimo prisiminimui, o Lietuvoje jų lietuviškas vardas minimas šaltiniuose nuo XVI a. Gaila, kad senieji šaltiniai daugiau kalba apie pokalėdinius šventvakarius, skirtus poilsui, ir neapibūdina Kalėdų šventimo ypatumų. Tik M. Pretorijus (XVII a. pabaiga) pažymi, kad Mažosios Lietuvos lietuviai pirmadienį maudosi pirtyje tam, kad avys vestų baltus ėriukus. Kaip matėme, daugiau žinių apie Kalėdų šventimą Lietuvoje pasirodo tiktai XIX amžiuje. Aiškiai matyti, kad Kalėdų papročiuose yra sumišę senieji tikėjimai su krikščionybės tradicija: atšventę pamaldas bažnyčioje, žmonės namuose ir toliau laikėsi iš senovės paveldėtų papročių bei įvairių magiškų ateities spėliojimų.

Pranašingu laikytas pirmosios Kalėdų dienos oras. Spėliota, jei per Kalėdas miglota, sninga ar lyja, bus derlingi metai, bitės leis daug spiečių, o karvės duos daug pieno. Jei oras rytą giedras, gerai linai derės, bus geri metai. Tai bendros, tolimosios prognozės. Konkrečiau buvo prognozuojama artimesnis pavasario oras. Čia Kalėdų sąsaja su Velykomis bei Joninėmis nusakoma, kaip liaudžiai įprasta, rimuotai, metaforiškai: „Jei Kalėdose braška (t. y. šaltis spigina — A. V.), tai Velykos teška“ (Betygala); „Jei Kalėdos baltos, tai Velykos šaltos (Pasvalys); nors teigiama ir priešingai — „Jei Kalėdos su sniegu, tai Velykos su lapu“. Bet dažniausiai sprendžiama: „Jei Kalėdos žalios, tai Velykos baltos“, vadinasi, žiema savo atsiims vėliau, ir pavasaris bus vėlyvas. „Jei per Kalėdas gražus oras, tai ir šv. Jonas bus gražus, o jei sninga, per šv. Joną lis“.

Žemdirbiui labai rūpėjo, koks pavasaris bus — ankstyvas ar vėlyvas, šiltas ar šaltas, nes nuo to priklausė vasarojaus sėjos laikas ir kiti lauko darbai. Apie tai spėliodavo iš Kalėdų dienos vėjo krypties: „Jei per Kalėdas pučia pietų vėjas, bus ankstyvas pavasaris, jei žiemų — vėlyvas, jei vakaris — pavasaris bus šiltas, jei rytys — šaltas“ (Pasvalys). Panevėžio rajono Upytės apylinkių valstiečiai savo tolimosios orų prognozėse siedavo rudens—žiemos—pavasario orus, sakydami: „Martynas (lapkričio 11) ant vandens — Kalėdos ant ledo, Jurginės (balandžio 23) su lapu“. Šią sąsają aiškindamas V. Baliūnas teisingai teigia, jog čia svarbu ne vardai, o laikas: žmonės iš savo patirties žinojo, kad anksti prasidėję šalčiai — dar ne žiemos pradžia. Po ankstyvų šalčių beveik kasmet atšyla, o ilgai užsitęsęs rudeniu, gruodžio pabaiga beveik visada būna „su ledu“.

Kokios kitos Kalėdų šventės charakteristikos? Viena jų — tai, kas, kaip ir kodėl tądien darytina, kitos — ko ir kodėl vengtina. Kaip ir kitose didžiosiose metinėse šventėse svarbu žemdirbiui kuo anksčiau šventės rytmetį atsikelti: anksčiau pakilai, — tais metais greičiau už kaimynus laukų darbus apsidirbsi, būsi vikrus, tingulys neims. Sitokioje mąstysenoje ne tiek magiškojo prado (nors ir jis neneigtinas), kiek sveikos žemdirbio nuovokos, siejant gerovę su asmeniniu darbštumu, su pastangomis tą gerovę susikurti. Magiškasis principas daug ryškesnis, kada derlius siemas su ankstesniu sugrįžimu Kalėdų rytą iš bažnyčios: „Pirmiau iš bažnyčios pareisi, tai rugiai gerai derės“ (Pandėlys), „Paskutinis parvažiuosi, tai ir su darbais atsiliksi nuo visų“ (Naujamiestis). Todėl Dzūkijoje buvo nerašyta taisyklė — anksčiausiai atsikėlęs visą šeimyną tuojau pat budindavo. Ir kupiškėnai tarė: „Kas per Kalėdas ilgai miegos, tas vasaros sulaukęs kalėdos“, t. y. eis visa ko skolindamasis.

Magiškosios mąstysenos ryškios paprotyje tiek važiuojant per Kalėdas į bažnyčią, tiek iš jos grįžtant, išvirsti: tada visi javai, o ypač linai gerai derės. Iš rogių išvirtus, nori nenori tenka sniege pasivolioti, o sniegas — tai javų augimui būtina drėgmė.

Šiuo atveju turime reikalą su panašumo bei kontaktinės magijos principais, tokiais dažnai mitinėje žmonių mąstysenoje ir pasaulėžiūroje. Čia galima prisiminti, ką laikė esant Kalėdose galima ir ko negalima daryti, kad tie veiksmai panašumo magijos principu nesukeltų per metus negeistinių pasekmių, arba priešingai lemtų tai, ko žemdirbys siekė. Stai, Kalėdų rytą, vos atsikėlęs, piemenukas skubėjo tvartan karves paglostyti, tai visus metus jų oda bus sveika, neatsiras inkštirų (Tverečius). Vištas pašindavo Kūčių vakarienės žirniais, kviečiais, būtinai supylę juos į kubilo lanką, rėčio graižą ar iš naginių bei vyžų apivarų padarytą ratą. Tikėjo, kad tada per visus metus vištos kiaušinių nemėtys, o dėš juos vienoje gūžtoje. Šis paprotys žinomas visoje rytų ir pietryčių Lietuvoje. Lydos apskrities Nočios apylinkių lietuviai per Kalėdas nukaldavo žagrės noragus, juos nudaužydavo, tikėdami, kad tada vištos bus dėslios ir ežių nekapstys. Senajame gatviniame kaime (panašiai ir dabar kolūkių gyvenvietėse), kur kaimynų sodybų trobesiai buvo arti, kur buvo sunku vištas išsaugoti savame kieme, dėl vištų padarytų nuostolių dažnai kildavo barnių, nesantaikos. Iš dalies tuo galima paaiškinti, kodėl toks didelis dėmesys vėlesniųjų laikų papročiuose skiriamas šitam naminiam paukščiui, šeimos maitintojui. Tad ir per didžiąsias metų šventes (Kalėdas, Velykas, Sekmines) moterys ir pačios nesišukavo, ir dukterims draudė šukuotis plaukus: vištos vasarą daržovių rasodą ir rūtų darželius iškapstys. Kita vertus, didžiosios šventės — šventos, todėl ne metas tada atlikti nebūtinus darbus. Nebūtinus, nes juk kasas merginos išvakarėse susipina. XVIII a. F. Boko teigimu, Mažosios Lietuvos lietuvės net ištisai savaitei iškart kasas susipindavusios. Prie šventei nederamų darbų ir tokie kaip malkų pasilaužymas ar trobon susinėšimas. O kad žmogui nepakiltų ranka ko nors panašaus daryti, buvo perspėjama: „Jei šakalį laužysi, tai tais metais gyvuliams kojos luš“ (Krinčinas). Didžiosioms šventėms, bent pirmajai jų diena valgiai pasigaminami išvakarėse. Pirmąją šventės dieną, tiek Kalėdų, Naujųjų metų, Trijų karalių, tiek Velykų „negalima virti kopūstų, burokų, batvinių užtat, kad tuomet viralas (t. y. šios daržovės — A. V.) nederą“ (Svenčionėliai). Ne paslaptis, anais laikais kaime buvo apstu parazitų — „gyvio“. Nuo jų taip pat stengtasi apsaugoti įvairiais draudimais. Taip tiek Kalėdų, tiek Velykų bei Sekminių pirmąją dieną prausdamiesi veidą žiūrėjo, kad joks vandens lašas nenulašėtų ant žemės, — tada blusos nesiveis. Šis prietaras dažniausias Dzūkijoje ir Suvalkijoje. O ypač per Kalėdas stengtasi vengti barnių: tądien susibaręs, visus metus barsiesi! Daug šiuose tikėjimuose magijos, bet drauge ir liaudies pedagogikos: žmogui lengviau susitvardyti, padoriai elgtis, kai žino, kad nepaklusnumas papročiuose pasekmėmis prieš jį patį atsisuks..

Buvo sakoma, kad per Kalėdas reikia gerai prišerti gyvulius, nes nuo to priklausęs visų metų karvių riebumas ir pieningumas.

Reikią ir samdiniams duoti kuo geriausiai valgyti: kitaip javai būsia menki. Apskritai, sotus pavalgymas — gero derliaus ir šeimos sveikatos tais metais sąlyga. Šis paprotys ypač būdingas žiemos laikotarpio švenčių papročiams. Iki Kalėdų valstiečio ūkyje jau būdavo nupenėtos skerdimui skirtos kiaulės. Užtat Kalėdų valgiai riebus, mėsiški. Štai M. Valančius rašo: „Vos į kiemą įėjom (grižę iš Bernelių mišių — A. V.), pakvipo mums lašiniai; visiems sugrįžus, padėjo mergaitės ant stalo didžiai skanų šiupinį. Paršo uodega... kyšojo vidury bliūdo.“ Buvo paprotys pateikti Kalėdų pusryčiams virtą kiaulės galvą. Kiauliena — būdingas Kalėdų patiekalas ir mūsų kaimyniniuose kraštuose.

Sotūs pusryčiai, nemiegota ar mažai miegota naktis pirmąją Kalėdų dieną visus traukdavo poilsio. „Pavalgę atsigėrėm gero alaus ir, kaipo naktį nemiegoję, sugulėm. Kėlėmės atentį rytą“, — rašo M. Valančius „Palangos Juzėje“. Taigi ir jaunimo žaidimai, vyresniųjų svečiavimasis — antrosios ir kitų šventės dienų pramogavimas. Juoba, kad ir skubėti nebuvo ko: menkai tebūdavo dirbama per visą vadinamųjų šventvakarių, arba kalėduškų (Dzūkija) laikotarpį nuo Kalėdų iki Trijų karalių (sausio 6). Vienas iš charakteringiausių šio laikotarpio papročių yra jaunimo grupių, vadinamųjų „kalėdotojų“, „bernelių“, „čigonų“ ir kt., vaikštytynės po kaimus ta dingstini, kad šeiminkus pasveikintų, palinkėtų jiems gero ateinančių metų derliaus, o sau už pasveikinimą susirinktų dovanų ar bent būtų gerai pavaišinti. Visose panašiose grupėse būdavo vienas vadovas. Jo pareiga buvo atsiklausti šeiminko sutikimo. Paprastai kalėdotojai pasibelsdavo iš kiemo pusės į pirkios langą, o pro duris eidavo tiktai pakviesti. Štai kaip tai aprašo M. Valančius: „... pradėjo loti šunys ir kažki kas brakš-brakš į langą brazdinti. Gaspadorius prisikišęs klausė: „Kas čia?“ — „Mes, susiedai blukvilčiai, argi roda bernelį giedoti?“ Šis atsakė „Roda, roda“. Tuoj įėjo keturi vyrai, trys jauni, o vienas senas, žilas, pagiedojo „Sveikas, Jėzau, mažiausias“, ir tarė senis: „Atėjom pas tamstą ne gerti, ne valgyti, bet tamstą pasveikinti. ... sveikinam tamstą drauge su gera motera ir su gražiais vaikais. Tegul tamstą Viešpats ilgai užlaiko dėl mūsų laimės!“ Šeiminkas, esą, jiems padėkojo, pasodino, atnešė alaus ąsotį. Tiems begeriant, atėjo kiti sveikintojai. Taip per naktį perėinančios kelios sveikintojų grupės. P. Dundulienė, remdamasi pasakojimais, teigia, kad dar XX a. pradžioje Tauragės apskrities Kaltinėnų apylinkėse kalėdotojų — „bernelių“ grupę sudarydavo dvylika jaunų vyrų, apsimevusių raudonomis kelnėmis, atbulai apsivilkusių švarkus, su kepurėmis, rankose nešinių botagais ant ilgų kartelių su skambalėliu. Prieš ateidami į kiemo namus, jie „vaikydavę piktas dvasias“ krūmuose, triukšmaudavę, paskui įsiprašę priimami, giedodavę šventas giesmes, linkėdavę šeiminkui gerų ateinančių metų, derliaus, būdavę pavaišinami. Aukštaitijoje „bernelių“ būrį surinkdavęs Seniu Kalėda, dar vadinamas Sidaru, persirengęs vyras, bet kuriam sakydamas: „Ve-

siu avinėlius. Pridurk švykštą!“ Užkalbintasis kibdavęs Kalėdai į skvėrnus. Bėgdami kreipdavosi į kitą vaikina, ir taip susidarydavo „avinėlių“ būrys. Jie padėdavo Kalėdai giedoti sveikinimo giesmės. Panašiu būdu būdavo ir kitu metu surenkamas jaunimas į „jaunimą“— šokius. „Senis Kalėda“ būdavo apsilvilkęs išvers-tais vilnomis į viršų kailiniais, būtinai su „kupra“, su kreiva lazda rankoje, pasikabinęs krepšį dovanoms dėti. Prisistatydavo to-kia oracija: „Aš — Kalėda. Atėjau iš ano krašto, kur miltų kalnai, midaus upės, alaus ežerai, saldainiais lyja, riestainiais sniga. Nešu terbą pilną skarbų (turtų — A. V.) — laimę, derlių ir kitokį labą. Prašau dureles atidaryti ir į aną kraštą nevaryti. Mergaitėms nešu prausylų ir baltų bielylų, kad būtų gražios.“ Įleistas į vidų, berdavo užstalės kertėn visokių javų mišinio — tai auka namų dvasioms, gero derliaus linkėjimas. Paskui vaikus apdalindavo riešutais. Kiti kalėdotojai pagiedodavo kalėdinę giesmę. Dzūkijoje populiariausios kalėdotojų dainos buvo su refre-nais „Kalėda“, „Leliumai“, „atvažiuoja šventos Kalėdos“ ir kt. Tokios dainos būdavo dainuojamos per adventą iki Trijų kara-lių. Dainose obelėlės, grūselės, bitelės ir kt. įvaizdžiais poetizuo-jamas mergelės grožis, jaunystė, minimas jos tykantis sakalė-lis-bernelis, ieškąs uošvio dvare savo pabėgusio žirgelio, ar med-žiotojas-piršlelis. Kalėdotojų giesmės, kuriomis jie sveikina mer-ginas, yra vestuvinės tematikos kūriniai. Tyrinėtojų nuomone, Kalėda — tai protėvio, ateinančio iš požemių karalystės — „ano pasaulio“, į kurį prašosi atgal nevaromas, personifikacija. Jis — būtinai savo išvaizda skiriasi nuo šios žemės gyventojų, oraci-joje teigia iš labai toli atkeliavęs. Jis per pačią didžiąją metų šventę lanko savo gyvuosius vaikaičius, atneša mirusiųjų linkėji-mus, jų laiminimą. Bet drauge jis primygtinai reikalauja atlygi-nimo už sveikinimus — vaišių ar dovanų. Tai būtina sąlyga gero linkėjimams išsipildyti.

Liudijimu iš Silalės rajono Jucaičių apylinkės, jaunimas pas jaunimą per Kalėdas sveikindami eidavo dar pirmaisiais šio am-žiaus dešimtmečiais. Juos pamatę, namiškiai būtinai užsisaudavę troybos duris. Kalėdotojai turėjo mokėti gražiai pagiedoti „berne-lius“. Jeigu pagiedodavo, juos įsileidę vidun vaišino vėdarais, kugeliu, burokiniu alum, paskui linksmindavosi — šoko, dainavo. Šioje apylinkėje ir moterys, susirinkusios kurioje nors vienoje troboje pirmąją Kalėdų dieną, taip pat giedodavo „bernelius“, kitas dainas ir eidavo ratelius, žaidė.

Siaurės rytų Lietuvoje buvo paprotys Kalėdų laikotarpiu jau-nimui „čigonauti“. Išsivertę kailinius, apsisupę paklodėmis, vy-rai persirengę moterimis, moterys — vyrais, išsisuodinę veidus, pasidarę iš kailio, linų, pakulų ir popieriaus kaukes, išsidrožę iš medžio ilgiausias pypkes, vedini „čigonėmis“ ir „čigoniukais“, kartais dar ir savo „gyvuliais“— „meška“, „ožiu“ ir kt., leisdavosi per kaimynus. „Čigonauti“ pradėdavo antrąją Kalėdų dieną, o vakarais „čigonaudavo“ iki pat Trijų karalių. Grupėje būdavo

iki 10—12 asmenų. „Čigonautojai“ čia ne dainuodavo, o papras-
tai vaidindavo kokias nors improvizuotas buitines scenas: vyrai
siūlė mainyti arklius, „čigonės“ burdavo ateitį, bet dažniausiai
nupasakodavo praeitį (mat, lankomieji buvo geri pažįstami). „Či-
goniukai“ visur landžiodami stengėsi ką sugriebę nugvelbti. Po
vaidinimo būdavo šokiai, o pabaigoje — vaisės. Suvalkijoje, Pa-
jevonio apylinkėse buvo populiarūs „Syvio šokdintojai“. Grupę
sudarydavo „Syvis“, „čigonas su čigonė“, „meška“, „jautis“,
„gervė“, 2—4 „kazokai“, muzikantas ir grupės vadovas — „pa-
klausikas“. Sis buvo drauge ir „kasininkas“. Kartais dar prisidė-
davo „šluočius“, šluota šlavęs Syviui kelią, bei „velnias“. Atėję
prie trobos durų, atsiklausdavo, ar galima Syvį pašokdinti. Gavę
šeimininko sutikimą, šokdavo kieme ar troboje. Čia visa ko pra-
šinėdavo čigonai ar grupėje buvęs „žydas“ kromelninkas. „Sy-
vis“ (juo būdavo aprengtas guvus vaikinas) turėjo parodyti sa-
vo mitrumą — iš vietos persokti per suolą, tada jis ir jo palydovai
būdavo vaišinami, kai kur dar apdovanojami pinigais „pasagoms,
avižoms“ pirkti. Sis paprotys greičiausiai yra atėjęs iš šiaurės
Vokietijos, kur jis buvo plačiai paplitęs. Tik vokiečių „Syvio“
grupėje dar būdavęs „kaminkrėtys“, kurio lietuviškoje „Sy-
vio“ palydoje nebuvo.

Visa tai rodo, kad dar XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Lie-
tuvoje tebebuvo praktikuojamas senovinio kalėdojimo — persi-
rengėlių vaikščiojimo sveikinti su švente paprotys, kartu renkant
už sveikinimus menkas dovanas — pyrago, dešrų ir kt. valgomų
dalykų. Tarybų valdžios metais šis paprotys, kaip ir daugelis
kitų, suprastas tiesmukiškai kaip elgetavimas, buvo pasistengtas
numarinti. Taip išnyko ir žmonių kaimyniškas bendravimas, ug-
dęs šiltus tarpusavio santykius, bendruomenišką savitarpio pa-
galbą, žmones vienijęs ir ugdęs. Juk buvo, kaip teigia K. Kape-
leris, linksminamasi „Kalėdų žaidimais, šokiais ir dainomis“,
... kada „visą vakarą dainuodavo liaudies dainas“.

Tarpukalėdžio, arba šventvakarių pramogos daug bendro turi
su žiemos laikotarpio pabaigos — Užgavėnių — karnavalu. Ne-
nuostabu — juk tai poilsio po sunkių vasaros ir rudens darbų me-
tas. Drauge tai ruošimosi pavasariui, naujam žemdirbio metų
ciklui, metas. O tam, kad iš tikrųjų būtų išsimasi, nuo senovės
veikė sąmonę įvairūs papročiai-draudimai, savotiškos elgesio nor-
mos ir jų mitinis aiškinimas: nevalia pančių sukti, verpti, drabu-
žius lopyti, girnomis malti, vandeniui nuodėgulių gesinti. Jei
taip elgsiesi, avelės ėriukų neves ar ves margus, ėreliai, verše-
liai svaiguliu sirgs, „durnavos“, vasarą vėtros stogus plėšys, ru-
giuose bus daug juodų grūdų — skalsių ir pan. Draudimai — tai
savotiška pedagoginė drausminimo forma, žmogui suprantama ir
viduje išgyvenama. Tik gerai pailsėjus, atgavus dvasią, galima
ryžtis naujiems darbams.

Naujieji metai (sausio 1-oji) — kiek vėlesnės kilmės už Kū-
čias ir Kalėdas to paties laikotarpio šventė. L. Jucevičius (XIX a.

I pusė) rašo, kad „Naujieji metai liaudyje... yra sveikinimų ir linkėjimų diena — ne dėl etiketo (nes jo nežino), bet nuoširdžių linkėjimų.“ Šios šventės išvakarėse dar XX a. pradžioje daug kur Lietuvoje būdavo valgoma bendra šeimos vakarienė, susidedanti ne iš pasninkinių, o daugiausia iš gyvulinės kilmės patiekalų, dėl to ir vadinosi „riebiosiomis kūčiomis“. Vakarieniaujant vėl kalbamasi apie būsimus metus, apie kiekvieno šeimos nario ateitį ir laimę. Kupiškėnų manyta, jei šeiminiškė kurio nors valgio išlaiko nuo Kūčių iki „riebiųjų kūčelių“, tai šeimyna ateinančiais metais bus laiminga, „nes vis turės atsargų prireikus ko nors“. Atrodo, tai tik prietaras, o įsigilinus — taupumo pamoka. Tverėčiai tikėjo, kad, kaip per Kūčias, taip ir Naujųjų metų vidurnaktį kalbasi gyvuliai. Tai labai svarbus metas, ir „reikia tą naktį nemiegoti“. Zmonių supratimu, Naujieji metai daug ką lemia žmogaus gyvenime: „jei per Naujuosius metus susikeiksi, visus metus darbai nesiseks“; „jei būsi linksmas, visus metus linksmas būsi, jei verksi — ištisus metus verksi“; „jei gražiai elgsiesi, metai bus gražūs ir laimingi“; „jei tądien gausi dovanų, visus metus gausi“. Todėl buvo vengiama net ir nežymiai supykti, susibarti, ką nors ne vietoje padėta pasisavinti. Kas per Naujuosius metus pirmas sugrįš iš bažnyčios, pirmasis visus tų metų darbus nudirbs,— būrė tverėčiai. Per Naujuosius metus jie šventoriuje būtinai apdovanodavo pavargėlius, tikėjo — metai bus derlingi.

Iš Naujųjų metų oro buvo sprendžiama apie orus pavasarį ir vasarą. Jei Naujųjų metų naktis žvaigždėta, o diena saulėta,— būsią geri, derlūs metai, o jei apniukusi diena, bus blogi metai. Sumanus valstietis ir šiuo atveju rasdavo išeitį. Esą, reikia tik pereiti rugių dirvą ir iškratyti jai klumpes prikritusį sniegą, tai rugiai bus brandūs. Jeigu taip padarysi saulėtą Naujųjų metų dieną, tais metais tiesiog iš dirvos rugiai virs. Iš rugių tądien išvirtus į sniegą — ženklas, jog linai būsią gražūs. Jei per Naujuosius metus dieną sninga, tais metais mirs daugiau jaunų žmonių, o jei sninga naktį,— senų. Jeigu ant medžių būna šerkšnas, tais metais gerai užderėsia miežiai, vadinasi, reikia jų daugiau sėti. Įdomus ir toks ateities spėjimas: „jeigu per Naujuosius metus vištos tupi ramios, o gaidys vis vaikščioja, tai vaiskas (kariuomenė — A. V.) bus ramus, o karalius vis apie karą galvoja, jeigu ir gaidys tupi,— bus ramūs be karo metai.“ Kai kurie prietarai vienodai lieti kiekvieną žmogų. Pvz., „jei Naujųjų metų vakare skaitysi, greit apaksi“; „jei tądien kirpsiesi plaukus ar barzdą skusi,— greit nupliksi.“ Nepatariama buvo tądien pirkią šluoti: turgus per visus metus nesiseks, be to, žąsiukų kojos bus silpnos...

Ypač stengėsi sužinoti savo ateitį jaunimas. Tam buvo ir visai nekaltų būrimų, ir, kaip Kūčiose, labai su didele rizika susijusių praktikų. Pavyzdžiui, suvoliudavo kiekvienam šeimos nariui po gumuliuką pakulų ir uždegdavo. Kurio pakulos ilgiausiai

dega, tas ilgiausiai gyvens. Buvo liejamos „laimės“ iš vaško ar ištirpinto alavo, žiūrima, kokios figūros atsiras vandenyje: jei žmogaus su dalgiu, tai mirtis, jei žirgas ar karieta — piršliai atvažiuos. Padėdavo ant stalo rožančių, rūtos šakutę, duonos ir žiedą ir kiekvieną užvoždavo lėkšte. Paskui nežiūrėdamos liėdavo lėkštę. Jei pasitaikė žiedas — greit ištekės, rožančius — liks netekėjusi, duona — teks ubagais išėiti, rūta — ištekės, bet dar negreit. Degindavo suglamžytą popierių, stebėjo ant sienos gauto degėsio šešėlio formą, iš jos spėjo, kas tais metais to ar kito žmogaus laukia. Norėdamos sužinoti, ar sueis į porą su mylimu vaikinu, merginos Naujųjų metų išvakarėse, paėmusios dubenį su vandeniu, įmesdavo į jį porą medžio angliukų ir dubenį smarkiai pasukdavo. Jei angliukai besisukdami sueina draugėn, geras ženklas, jei išsiskiria, — „iš tų šiaudų nebus grūdų“, kaip sako priežodis.

Didelio ryžto reikalavo, pavyzdžiui, tokie bŪrimai. Naujųjų metų naktį nueina viena mergina prie pirties (o pirtys juk visada pastatytos atokiai nuo sodybos, paežerėje, kur nors prie upelio ir pan.), įkiša ranką pro langelį, laukia, kas už rankos paims: jei ranka gauruota, — ištekės už turtuolio, plika — už varguolio (Kalesnykai). Tverėėnuose panašiai burdavo ne ranką kišdamos, o pro duris nuogą sėdynę... Siuo atveju nuogumas, kaip apskritai bŪrimuose, itin reikšminga aplinkybė. Naujųjų metų naktį galima pamatyti žadėtąjį vaikiną. Tam reikia per patį vidurnaktį (o tai dvasių aktyvios veiklos metas!) iššlavus pirkią su sąšlavomis užlipti ant užly: akloje tamsoje ten savąjį pamatysi. Kartais ištvermingesnės merginos bŪrimus pradėdavo jau devynis vakarus prieš Naujuosius metus. Reikia kasdien suskaiityti po devynias žvaigždes, o devintąjį, t. y. Naujųjų metų vakarą per patį vidurnaktį užsidėjęs ant galvos rankšluostį atsistoti (turbūt nuogai?) prieš langą ir įdėmiai žiūrėti. Tikėjimas neapvils: pamatysi lange bŪsimąjį vyrą.

Daug dėmesio skirta Naujųjų metų nakties sapnams. „Jeigu susapnuosi besimaudantį bernaitį, už jo ištekėsi“ (Alanta). Vakare reikia po pagalve pasidėti naujas, dar nenaudotas šukas arba spyna surakinti du kibirus ir raklą pasidėti po pagalve, arba nusiprausti veidą ir atsigulti nenusišluosčius, arba vakare pasėti žirnių, arba pastatyti po lovą vandens stiklinę ir uždengti ją balana. Ant vieno balanės galo padėti muilo, ant kito — rankšluostį. Štai tada naktį prisispapnuos bŪsimasis vaikinas. Tai jis veidą sapne nušluostys, tai žirnius pjaus, tai per upelį tilteiliu pavėdės, tai kibiru spyną atrakins. Dar burdavo merginos ir tokiu būdu. Naujųjų metų vakare paėiame vidurnaktyje nueina į klojimą, užsidėga dvi žvakes, tarp jų pasistato veidrođį, skaito maldaknygę ir vis žvelgia veidrođin. Gali pamatyti ateinantį su dalgiu. Tada reikia bėgti, o jei be dalgio, tai su tuo apsivesi. Itin sudėtingas buvo toks bŪrimas. Norėdama pamatyti savo bŪsimąjį vyrą, mergina Naujųjų metų vidurnaktį paima du veidro-

džius. Vieną pasistato priešais, antrą — užpakalyje savęs. Apsirėžia šermukšnine lazda aplinkui save ratą, užsidega tris žvakes, atsisėda ant medinės ratų stebulės, žiūri į veidrodį ir sako: „Skirtasis, laukiamasis, eikš prie manęs, sėsk prie manęs“. Jeigu neišsigąs velnio, kuris tada ateina ją gąsdinti, tai savo būsimąjį tikrai pamatysianti...

Kuo paaiškinti galima tai, kad buria savo ateitį merginos nepalyginamai dažniau negu vyrai, už ko ištekės ir pan. Atsakymą rasime prisiminę mūsų valstiečių šeimos santykius, paveldėjimo teisę, visą senojo kaimo buities sanklodą. Pagal lietuvių papročius vyras veda, mergina — teka (kaip vanduo). Vyras paprastai marčią parveda į savo tėvų šeimą; vadinas, mergina išeina iš savo tėvų namų į svečią šalį, į nežinomą giminę, šeimą. Stai iš kur jos nerimas, būgštaviniai, noras išsipranašauti šeimos laimę ar nelaimę. O likti, netekėjusiai — tai visą gyvenimą priklausyti nuo brolių, nuo jų žmonių. Suprantamas tad visų merginų siekimas kuo greičiau ištekėti, turėti savo šeimą, vaikų, turėti savo gyvenimą.

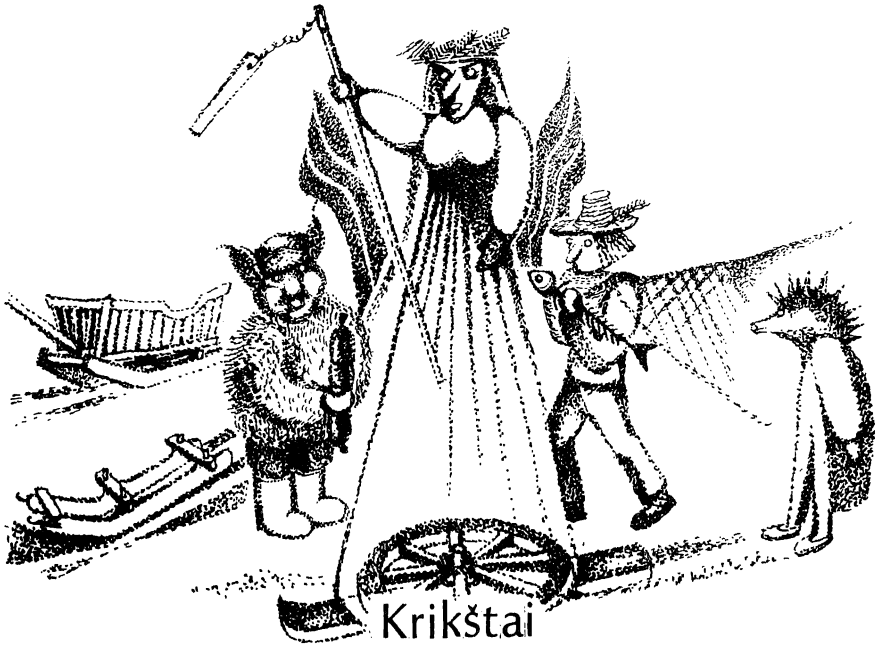
Zemaitijoje kai kuriose vietose buvo paprotys pasitinkant Naujuosius metus uždegti šiaudų kūlį. Matyt, tai siejasi su senųjų metų nelaimių, blogio sudeginimu bei tikėjimu atgimstančia Saule ir siekimu jai pagelbėti. XX a. Aukštaitijoje būdavo vaidinama senųjų metų išleistuvės ir naujųjų sutiktuvės. Senuosius metus vaizduodavo iškaršęs senis, ilga linine barzda, senus kailinius susijuosęs pančiu, besiramščiuojantis kumpa lazda. Prisi-statydavo prie jo vikrus jaunuolis su dovanų maišu. Jie susiginčiję susigrumdavo. „Naujieji metai“ parisdavo „Senuosius“ žemėn arba visai išvydavo. „Nugalėtojas“ pasakodavo, ką žmonėms atnešęs dovanų šiais metais. Ry tą „Naujieji metai“ iškilmingai pereinavo visą kaimą. Šis paprotys, atrodo, kaime pasirodė tiksliai šiame amžiuje.

Trys karaliai (sausio 6-oji) — kalėdinio laikotarpio vaikštynių riba. Tai bažnytinė šventė. Tą dieną bažnyčiose šventinama kreida. Žmonės, jos parsinešę, virš durų staktų užrašo raides K M B su kryžiukais tarp jų. Tai Evangelijoje minimų trijų išminčių — Kasparo, Melchioro ir Baltazaro, — atėjusių iš Rytų šalies aplankyti gimusio Kristaus, vardų pirmosios raidės. Šį paprotį jau XVI amžiuje lietuvių tarpe buvus mini seniausias lietuviškų pamokslų rinkinys „Išguldymas evangelijų per visus metus“, dar vadinamas Volfenbiutelio postile. Jame sakoma, kad kaimiečiai nusideda „išrašydami virš durų angų kryžius anglimis ir nuodėguliais“, kad apsigintų nuo velnio ir perkūno. M. Pretorijus (1680 m.) teigia, kad Įsručių apskrities lietuvininkai „prieš Tris karalius kreida rašo ant durų ir ant daiktų kryžius“. Šią paprotį Zemaitijoje XIX a. pradžioje buvus patvirtina L. Jucevičius, sakydamas, kad „šlėktos, net ir paprasta liaudis, rašo ant visų durų raides G. M. B. ... Kas nemoka rašyti, deda tris kryžiukus.“ Šis paprotys uolesnių tikinčiųjų namuose žinomas dar ir šiandien.

Iš senųjų kieminėjimosi papročių, reiškiant geros kloties linėjimus prasidedančių naujų žemdirbio metų proga, yra kilęs ir anksčiau minėtas įvairių persirengėlių grupių vaikščiojimas pakiemiui kalėdiniu laikotarpiu. K. Kapeleris pažymi, kad Ragainės, Tilžės apylinkėse XIX a. viduryje „per Tris karalius eidavo aplinkui per žmones persirengę lokiu; vienas apsimesdavo arkliu, kitas gerve, žydu ir kt. Trijų karalių dieną tai atvedė žmogų su žirnių virkščiomis taip aprėdytą, kad išsižiūrėjo kaip meška“. „... Kits į stubą įbėgo kaip šimelis aprėdytas. Tai veik ant suolo, veik ant stalo greitai įskraidė; tai jį pliekė ir su kardupeliais (bulvėmis — A. V.) ant jo mėtė.“ Tai jau anksčiau minėtieji kalėdotojai. Tačiau viena tokių kalėdotojų grupių, aiškiai susiformavusi veikiant bažnytinei tradicijai ir eidavusi per kaimus tikrai per šią, paskutinę kalėdinio laikotarpio šventę, buvo vadinamieji „Trys karaliai“. Šioje grupėje būdavo vieni vyrai. Du baltieji „karaliai“ ir vienas „negras“ (išsitepęs veidą suodžiais) su aukštomis blizgančio popieriaus kepurėmis, apsisiautę baltomis skraistėmis; „velnias“, išsisuodinęs veidą, su ragais ir uodega, „smertis“ (giltinė) su dalgiu ir svarstyklėmis geriams ir blogiems darbams sverti. Grupę lydėdavo pora vyrų — vienas iš jų nešinas aukštai ant karties iškelta „žvaigždė“ — išskobtame buroke įstatyta žvake, antras — krepšiu dovanoms dėti. „Karaliai“ aplankydavo kiekvieną sodybą, čia pagiedodavo ir padainuodavo kalėdinių dainų, „velnias“ su „smertimi“ krėsdavo įvairius pokštus. Šeiminkė paprastai „karalius“ apdovanodavo gabalu lašinių, sūriu, kiaušiniiais, pyrago kampeliu, o šeiminkas, jei turėjo, alumi pavaišindavo. Yra žinių, kad dar 1934 metais Vilniuje buvo gavusios leidimą lankyti miesto gyventojų butus net 63 „karalių“ grupės. Mat, miesto valdžiai net karaliai privalėjo paklusti. Tas faktas tik paliudija šio papročio populiarumą. Karo ir pokario metais „karalių“ kaip ir kitų Kalėdų meto persirengėlių — kalėdotojų lankymosi paprotys išnyko.

Turint galvoje tai, kad kalėdotojai — senas paprotys, būdingas ne vien lietuviams, bet ir daugeliui Europos tautų, kad jo prasmė — pasveikinti su šventėmis, perteikti laimės linkėjimus, drauge lankomuosius palinksminti ir patiems pasilinksminti, pavaidinti, sukurti aplinkoje džiugią nuotaiką, manytume esant tikslinga kultūros įstaigų darbuotojams, įvairių folklorinių, etnografinių ansamblių dalyviams šį paprotį atgaivinti tokia forma, kokia ji konkrečioje vietovėje yra buvusi. Tai prisiminti padės garbaus amžiaus vietos gyventojai. Esmė, iš tikrųjų, ne vaisės, ne kokios nors dovanos, o aplankymas, pasveikinimas. Praeityje daugiausia dėmesio buvo skiriama jaunimui, merginoms, o mūsų dienomis vertėtų nepamiršti švenčių dienomis pasveikinti kaip tik senelius, vienišus žmones, ligonius. Tegul ir jie pajunta kalėdinį džiaugsmą ir žmonių užuojautą, tebūna praskaidrintas jų vienišumas, o dažnai ir kančia. Visada bet kokiam papročiu nykstant, jis iš suaugusiųjų tarpo atitenka vaikams. Ir mūsų die-

nomis būtų galima atiduoti iniciatyvą moksleiviams. Tegul jie gerai supranta kalėdinio sveikinimo žmogiškąją prasmę, tegul parodo savo kūrybiškumą, tepabando pratęsti savo protėvių tradicijas. Mūsų senojo kaimo žmonėms geriausias linkėjimas buvo gausaus javų derliaus metai, sveiki gyvuliai, sveika šeima. Šiandienos žmogaus interesai žymiai platesni, bet laimės siekimas yra amžinas. Tai ir yra pati giliausia Kalėdų laikotarpio švenčių papročių prasmė.

Krikštai

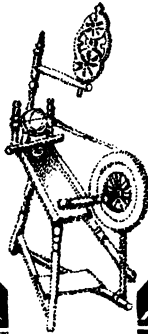
01.25

ŽIEMOS IŠLYDĖJIMAS

02.05

UŽGAVĖNĖS

03.07

PELENU DIENA

ŽIEMOS IŠLYDĖJIMAS — UŽGAVĖNĖS

Laikotarpis po Saulės sugrįžimo švenčių vienaip ar kitaip jau tikros žiemos laikas. Saulė grįžta, bet šaltis paprastai daugiausia spigina. Ir taip iki pusiaužiemio, kuriuo liaudies kalendoriuje laikyta sausio 25-oji — šv. Povilo diena, arba Krikštai. Pagal krikščioniškąją tradiciją buvęs pirmųjų Kristaus išpažinėjų persekiotojas, staiga pamatęs jam apsireiškusį kelyje Jėzų Nazaretietį, tampa uoliu jo skelbėju. Tasai atsivertimo motyvas ryškus ir liaudies suteiktoje šiai šventei charakteristikoje: čia randame žiemos miegu miegojusių gyvūnų — ežio, meškos, barsuko, įvairių kirminų — atsibudimą pavasariui. Esą, jie atsibunda, išlenda iš savo urvo ir žvalgosi į saulę bei savo šešėlį. Jei šešelis dar ilgas, vadinasi, pavasaris dar toli, galima verstis ant kito šono ir pamiegoti, o jei tądien apsiniaukę ir šešelio nebematyti, laikas keltis iš miego. Šiuo atveju pavasaris būnų ankstyvas. Taigi, iš sausio 25 dienos oro buvo spėjama apie antrąją žiemos pusę. Spėliota taip pat iš tos dienos vėjo: „Jei per šventą Povilą vėjas, tai bus didelės sumaištys tais metais, jei debesuota,— daug žmonių mirs, jei giedra,— bus geri metai.“ Per Krikštus būdavo susilaikoma nuo kai kurių darbų tam, kad vasarą nebūtų patiriama nuostolių: jei verpsi, kandžių vikšrai vilnas sugrauš; jei veši iš miško malkas, parsiveši kirminų, ir jie paskui nuo lubų kris ant stalo... Būtent dėl to A. Greimas mano, kad laikotarpiu iki krikščionybės įsigalėjimo Krikštai galėjo būti vadinami „kirmių ar kirmėlių diena, arba, paprasčiausiai, kirmėline, skirta gyvačių kultui“, kuriuo būdavo pažymima naujo gamtos laikotarpio pradžia. Beje, šią dieną buvo draudžiama valgyti bulves, kad jos tąmet nekirmytų. Atsiminus tai, kad bulvės Lietuvoje pasirodė tikrai XIX a. pradžioje, matyti, kad ir šiam liaudies tikėjimui atsirasti įtakos turėjo senoji pasaulėžiūra.

Pokalėdinis mėsėdžio, arba mėsiedo, laikotarpis, kaip minėta, trunka iki pat Užgavėnių, slenksčio į vis ryškėjantį pavasarį. Mėsiedas liaudies kalendoriuje — tai piršlybų, o jeigu ilgesnis, ir vestuvių metas, nes su Užgavėnėmis visos linksmybės iki pat Velykų baigiasi. O po Velykų — jau pavasaris, jau atskuba naujų darbų metas. Mėsiedo metu pats svarbiausias moterų darbas — aūdymas. Merginos tada skuba drobes austi, kraičius krauti.

Stai viena Upytės apylinkių valstietė prisimena: „Per visą mėsidėlį buvau prie staklių primazgyta: kaip atsisėdau prie muštuvų, tai atsikėliau tik išrietus dvi drobeles, dimelį ir čerkasėlį („drobeles“ — tai du drobinio audeklo rietimai (rietime būna keliolika metrų), o „dimelis“ — toks pat rietimas diminių rankšluosčių, „čerkasėlis“ — vilnonis audeklas drabužiams).

Užgavėnės — ne šventė, o tik išskirtinė metų diena, baigiamasis pokalėdinio mėsidė linksmybių akcentas. Rytojaus dieną po jų — jau priešvėlykinio pasninko pradžia. Pastovios datos Užgavėnės neturi. Jos priklauso nuo kilnojamos Vėlykų šventės, todėl, kaip ir Vėlykos, kasmet yra vis kitu laiku, tarp vasario 5 ir kovo 7 dienos. Liaudiškuose Užgavėnių dienos papročiuose susipina tiek krikščioniškosios, tiek ikikrikščioniškosios lietuvių kultūros elementai. Rytų ir pietryčių Lietuvoje dar mūsų amžiaus pradžioje žmonės savitai pažymėdavo tris paskutiniąsias mėsidė dienas — sekmadienį, pirmadienį ir antradienį (įprastąją Užgavėnių dieną). Tarp būdingiausių tų dienų papročių ir tikėjimų reikia pažymėti pavasario orų pranašavimą ir mėginimą savo veiksmais nulemti žemės darbams palankius orus, gerą javų augimą, gausų gyvulių prieauglį, visos šeimos sveikatą ir sėkmę.

Netgi ankstyvos Užgavėnės buvo laikomos pavasario pradžia, ir įvairiais veiksmais (o tam pasitarnavo ir išmoningas karnavalas) stengtasi paspartinti pavasario pradžią, arimą ir vasarojaus sėją. Javo dygimui reikia šilumos ir drėgmės. Užtat ir stebėta, koks Užgavėnių oras: jei sausas, būsiąs sausas pavasaris. Jeigu per Užgavėnes oras drėgnas, manyta, kad bet kur pasėti javai gerai užderės. Labai svarbi žemės ūkio kultūra, esant sentau natūriniam ūkiui, o vėlesniais laikais didelei linų pluošto ir sėmenų paklausai Europos rinkoje, buvo linai. XIX a. ypač garsėjo Rokiškio, Kupiškio, kitų šiaurinių Lietuvos rajonų linai Rygoje. Linai valstietį ir rengė, ir maitino. Suprantama, kad tiek daug dėmesio liaudies papročiuose skirta atspėti geriausius sėmenų sėjos terminus. Buvo sakoma, jei saulėtas Užgavėnių rytas, reikią sėti ankstyvuosius linus, jei saulė nušvinta tik apypiečiu — vėlyvuosius, o jeigu diena apniukusi, tais metais linai visai nederėsią. Kodėl? Būsią pernelyg daug drėgmės, ir linai beaugdami dirvoje supūsią.

Daugelis Užgavėnių dienos papročių siejosi su įsitikinimu, kad vienu ar kitu savo veiksmu galima nulemti linų pluošto kokybę, ypač jo ilgumą. Tuo tikslu reikią per Užgavėnes būtinai kuo toliau pasivažinėti, pavaikščioti ir taip „linus patęsti“. Važinėdavosi po kaimą, lankydamo tolimus gimines. Moterys bent pas kaimynę nueidavo pavišėti. Dzūkės merginos leisdavosi nuo kalnelio atsėdusios ant verpstės lentelės. Būtinai tądien kinkydavo arklius į roges ar dideles šlajas ir vėžindavo vaikus. Suvalkiečiai dažniausiai per Užgavėnes taip ir jaunus kumelius prikinę prie rambesnio arklio pirma kartą pravažinėdavo. Tikėta, kad šitaip darant ne tik linai didesni užaugsią, bet ir arkliai

tais metais būsią sveiki. Aukštaitijoje būdavo „dėl linų“ vežiojamos po kaimą „bitės“—kubilan susodinti vaikai ar merginos. „Bitės“, uždengtos drobule, kubile erzėjo, dūzgė, o jas vežiojantys tyčia šaukdavo: „Vandens! Vandens!“ Kiekvienos sodybos tarpuvartėje pravežamų „bičių“ laukdavo su pilnu kibiru vandens: būtina jas aplieti, tada ir bitės vasarą gausiai medaus prineš, o pasėliams Dievas duos pakankamai lietaus. Adutiškietės per Užgavėnes šeriniu šepečiu šukuodamos išblizgindavo pluoštą linų, tikėdamos tais metais linų pasėlius būsiant švarius, vadinasi, ir linarautis būsią lengvesnis. Juk žinoma, kaip sunku rauti žolėtus linus.

Kad linuose būtų mažiau žolių, buvo įprasta Užgavėnėse bent nedidelį žlugtą išskalbti. Jeigu baltiniai baltai išsiskalbs, tai ir linų pluoštas būsiąs baltas. Per Užgavėnes tradicinis verpimo laikas jau lyg ir pasibaigęs, jau drobės audžiamos. Tačiau Dusetų merginos manė esant būtina tądien bent kiek paverpėti, tikėdamos tada greičiau piršlių susilaukti. O Suvalkijoje galiojo nerašyta taisyklė, pagal kurią visus audimui reikalingus verpalus reikėjo susiverpti iki Užgavėnių, kad tai dieniai pirkioje neliktų nei linų ar pakulų, nei vilnų kuodelio. Ratelis taip pat išvakarėse (vėliausiai) turėjo būti išneštas ant pirkios aukšto, nes pirkioje radęs nepabaigtą verpti kuodelį „Užgavėnių diedas“ priteršiąs. Iš tikrųjų, juk jau pavasaris ant slenksčio. Jau nebe laikas verpti. Reikia baigti austi, reikia galvoti apie daržovių sėklos diegimą, apie drobių balinimą, pievelėse jas išringavus ir galus, kad vėjas nenuneštų, kuoliukais prismaigius. Taip būtų galima paaiškinti plačiai Lietuvoje žinomą prietarą, kad per Užgavėnes verpiamų siūlų audekklai rūdys, juos pelės kapos, be to, tądien verpiant mėsa kirmys, vištos daržus iškapstys, vėjas vasarą namų stogus nuplėšys. Visais tais atvejais turime reikalą su panašumo magijos principu. Tačiau maginis tikėjimas dažnai tereiškia paprasčiausią liaudies pedagogikos taisyklę: ko neįmanoma žmogui kitaip įteigti, būtina jam pagrasinti galimomis nelaimėmis, nesėkmėmis, tik tada jis elgsis taip, kaip visuotiniu įsitikinimu privalu elgtis.

Daugelis draudimų iš tikrųjų buvo tiktai tikėjimo, kad tam tikras elgesys sukelia atitinkamas pasekmes, išvada. Taigi, per Užgavėnes nelopyta drabužių, kad gimę ėriukai nebūtų „margai sulopyti“. Nevijami pančiai, nemalama girnomis, kad vasarą nekiltų viesulų, audrų su perkūnija, kad vėjai stogų nuplėšytų. Tądien vengta šukuotis plaukus, kad pavasarį ir vasarą vištos daržovių rasodos, o mergaitėms gėlių darželių neiškapstytų. Vengta taip pat adata siūti, kad vasaros metu mėsa nesukirmytų. Šiuo atveju adata ir kirminas liaudies sąmonėje — panašūs dalykai. Tikėta, kad per Užgavėnes sutrypus kojomis kepurę, baravykai augs kaip kepurės. Tiesa, šis tikėjimas būdingas tik grybinių pamiškių gyventojams. Kai kur Užgavėnių rytmetį šeimininkas vandeniui apšlakstydavo bičių avilius, tikėdamas, kad vasarą bi-

tės neišleis nepastebėto spiečiaus. Anksčiau šios dienos rytmetį krosnį užkūrusi šeimininkė tikėjosi anksčiau už kaimynės tais metais laukų darbus apsidirbti, ypač daržus nusiimti, rugius nusipjauti. O jei per metus nešiosiesi užantyje Užgavėnių valgio likučių mazgelyje įsirišęs, tai vištos bus dėslios ir raganos nepakenks. Šiuo atveju išryškėja tikėjimas stebuklinga Užgavėnių puotos likučių (kaip ir Kūčių vakarienės) galia. Pavyzdžiui, Tverėčiaus apylinkių žmonės tikėjo, kad „nors truputį mėsos palikus, pelės rūbų nekapos“. Kitur Lietuvoje manyta, kad Užgavėnių valgių likusiais riebalais prieš pirmąjį pavasarinį arimą patepus žagrės noragus, jau suartoje dirvoje usnys neželsiančios. Jeigu tokiais taukais išsitepsi kojas ir rankas ir jų nenusiplausi iki pat Pelenės dienos ryto, tais metais gyvatė neįkas. Pagrindiniai lietuvių naudoti maistui riebalai — kiaulienos taukai, lašiniai, o kiaulė kadaise buvo dievams aukojamas gyvulys, vaisingumo, gero derliaus simbolis. Kita vertus, mitologija liudija glaudų kiaulės ryšį su mirusiųjų pasauliu, vadinasi, ir su parama gyvųjų darbams. Tad noragų išėjimas galėjo būti transformuota senovinio aukojimo žemei forma.

Ypatingas dėmesys skirtas per Užgavėnės sočiam valgymui. Sotumas turėjo lemti gerus metus. Švenčionių šeimininkės per visas tris Užgavėnių dienas — sekmadienį, pirmadienį ir antradienį — virdavo riebią rasalienę iš ruginių miltų raugalo ar burokų rasalo užsisrėbti prie gausiai valgomų blynų tam, „kad daržovės geriau derėtų“. Tverėčėnai sekmadienį valgydavo mėsos tris kartus, pirmadienį šešiskart, o antradienį dvylika kartų. Švenčionių apylinkėse sekmadienį šešis, pirmadienį aštuonis, antradienį, kaip ir kitur, dvylika kartų. Visus valgymo kartus reikėjo pavalgyti sočiai — „būsi sotus ir riebus per visus metus“. Valgymo kartai visoje Lietuvoje būtinai buvo reglamentuojami Užgavėnių antradienį: kai kur valgyta septynis, kitur — devynis, bet daugiausia dvylika kartų. Šiuo atveju vėlgi turime reikalą su archaiškojo Mėnulio kalendoriaus atbalsiais, kol įsitvirtina Saulės kalendoriaus dvylikos mėnesių pagerbimas. Ritualiniai Užgavėnių patiekalai visoje Lietuvoje buvo kiauliena ir blynai, vėlesniais laikais — spurgos. Vienu tyrinėtojų nuomone, blynai kaip Užgavėnių apeiginis valgis siejasi su tikėjimu blogiosioms jėgoms neprieinamos uždaros erdvės, kitų — su atgimstančios Saulės idėja. Tverėčėnų paskutinis patiekalas per Užgavėnės būdavo kiaušiniene. Matyt, kad čia galima užčiuopti kiaušinio, kaip vaisingumo simbolio, gyvybę slepiančio daikto ryšį su pavasario švenčių, kur kiaušinis tampa pagrindiniu ritualiniu maistu, papročiais. Vėlesniais laikais šis paprotys aiškintas, nors ir magijos principu, bet jau grynai praktiškai — „kad vištos būtų dėslios“.

Paskutinės Užgavėnių dienos vakarienė iš esmės buvo ritualinė: tai buvo tarsi paskutinis valgymas užbaigiant žiemą ir pradedant pavasarį. Rituališkas pasireiškia to valgymo karto są-

ryšiu su mirusiųjų protėvių pagerbimu. Štai Seduvos, Tverėčiaus apylinkėse ir kitur, pavalgius Užgavėnių vakarienę, šeimos tėvas iškilmingai tardavęs: „Tegul bus Dievui ant garbės už visas vėles skaištykloje kenčiančias. Mes užsigavėsim, tegul užsigavi (liaujasi — A. V.) mūsų bėdos ir nelaimės!“ Vadinasi, šis ritualinis valgymas — užsigavėjimas — buvo suprantamas ir kaip šeimos bendravimas su savo mirusiais bei pasivedimas jų globai.

Su Kūčiomis Užgavėnes sieja kai kurie tapatūs vedybinės laimės būrimai. Merkinės apylinkių dzūkės pavakarėniavusios triskart apeidavo aplink pirkį, tada klausėsi, kurioje pusėje šunės loja. Manė, jei rytuose, tai pirsčiai atvažiuos tuoj po Velykų, jei kitur, tai atvažiuos ne bernas, o našlys. Visoje rylinėje Lietuvoje buvo paprotys, išėjus į lauką, pabarškinti nugrauztais kaulais ir tada klausytis šunų lojimo, pranašaujant sau pirslius. Taip pat kaip ir Kūčiose skaitydavo tvoros statinius ar atsineštus pagalius — pora ar lykas.

Tačiau reikšmingiausia — persirengėlių vaikštynės po kaimo sodybas, improvizacijos, dainos, muzika, šokiai, juokas, vaišini-mas blynais. M. Valančius „Palangos Juzėje“ rašo: „Utarinke (antradienį — A. V.) vos ne nuo pat ryto pradėjom voliuotis. Graži Svilienė iškepė blincius, valgėm, paskiau davė šuipinį, ir tą perėmėm. Pavalgius aš džirzginau su skripyčiomis <...> Ber-gint, tarsi užuodusi, ūlyčios jaunuomenė padaugino krūvą šokančių. <...> Vakarop šunims didžiai loti pradėjus, pamatėm būrį jaunikaičių su vaikais bevežantį Morę. Kurs tiktai vaiks prie Morės prisiartino, tas gavo benc per šoną su spragilu. Išėjom tokių svečių sutikti. Svilas pamylėjo vadovus Morės ir išleido. Tiems išvažiavus, atvyko ožys su dideliais ragais, drauge su juo buvo giltinė, apsilvilkusi išverstais kailiniais, plaukai buvo jos iš linų padirbti, burna uždengta su kutkailiu, skylės akims paliktos, barzdą baisi iš arklio uodegos, uostai iš paršo šerių, su derva prie lūpų priklijuoti, ir ilga uodega iš virvės. Toms gryčioj besisukant, kyšt ilgą savo snapą gervė...“ Užgavėnių karnavalininkų juokas dažnai grubokas, jungiantis ir liaudišką komizmą, ir ma-gišką derliaus, vaisingumo skatinimo pradą. Karnavalininkų ap-rangoje, elgesyje, improvizuojamuose vaidinimuose, labai dažnose „piršlybų“, „vestuvių“ scenose įkūnyti liaudies dramatinės kūrybos bruožai: pastabumas, buities negerovių kritika, gėrio siekimas ir jo pergalė. Jau pirmose, pačiose ankstyviausiose žiniose apie lietuvių Užgavėnių karnavalo dalyvius — kartūzų vienuolio Hen-riko Beringerio pranešime 1428 metais kryžiuočių ordino magist-ruui Pauliui Rusdorfui — skundžiamasi, kad „per vestuves ir Už-gavėnes garbingų žmonių moterys siūdinaasi vyriškus drabužius, panašius į gizelių apsiaustus, šoka velniškus šokius...“ Vadinasi, kalbama apie Užgavėnių persirengėlius, apie paprotį moterims persirengti vyrais, vyrams — moterimis. Komiška yra tai, kad panašios rūšies persirengėlių elgsena neatitinka natūralios.

XIX a. pradžios Žemaičių pamokslininkas ir botanikas Jurgis Pabrėža teigia, kad karnavalui persirengiama įvairiais mitiniais personažais, gyvuliais, socialiniais to meto tipais. Kaip minėta, tą patį paliudija ir M. Valančius. L. Jucevičius XIX a. pirmoje pusėje tarp kitų švenčių aprašė ir Užgavėnes: „Per Užgavėnes esti žaidynės, panašios į miestų kaukių balius, kur persirengia daugiausia žydais, vokiečiais, čigonais ir kareiviais. Ten kiekvienas stengiasi būti sąmojingas pagal savo vaidmenį. Visa govėda vaikšto nuo namų ligi namų.“ Tokie „Užgavėnių žydai“ ypač būdingi ir populiariūs buvo Žemaitijoje. Nieko įžeidžiančio šiuose personažuose nebuvo, tik švelni pašaipa iš tokių kaimui gerai pažįstamų smulkių prekijų savito elgesio, makaroniškos kalbos. Liaudis juos parodijavo ir šiomis parodijomis išreikšdavo savo artistinius sugebėjimus. Tokių grupių persirengėliai — tai guvūs kaimo vyrai, apsitaisę išverstais vilnomis į viršų kailiniais, susijuosę pančiu, ant veidų užsidėję išdrožtas iš medžio, pasidarytas iš beržo tošies, avikailio ar storo popieriaus kaukes su kumpomis nosimis, retais dantimis, vešliomis lininėmis barzdomis ir ūsais, su botagu rankoje, besivedžioją drauge savo „žmonas“, kurias paprastai vadindavo „Sore“, „vaikus“ ir „gyvulius“ — ožį, arklį, mešką, gervę ir pan. Tuos „gyvulius“ taip pat vaidino kaukininkai. „Žydai“ siūlydavo visokių „tavorų“ — „šeškenų, meškenų, givircų, dvyndrekio“ ir kt. Klausiami sakydavo atvykę iš Nugnybto (Egipto — A. V.) žemės, jų vardas — kaip žardas, o pavardė — kaip daržinė. Daugiausia ieškodavo pirkti iki Užgavėnių nesusėjęs ištekėti merginų, kurias vadindavo „bergždininkėmis“. Taip besiderėdami, bešurmuliudami ir patys tarpusavyje susipykdavo, „ožys“ spirdavo į „Sorės“ milžtuves, paliedavo „pieną“, visus žiūrovus aptaškydamas. Paskui „žydai“ vėl imdavo gerintis, bučiuotis, stengdavosi „pabučiuoti“ ir žiūroves merginas. Šios visada slėpdavosi pakampėmis nuo „žydu“, nes tie buvo išsisuodinę, „bebučiuodami“ išsuodindavo, įdurdavo kaukės panosėje pritvirtintais smeigtukais. Šitaip pašėlę, pavaidinę, visus palinksminę, pavaišinti blynais, „žydai“ išgarma į kitą sodybą. Žemaičių Užgavėnių karnavalui būdinga ir moteriškos būtybės — Morės — vežiojimas. Ji — didžiulė pamėklė, aptaisyta palaikiais moteriškais drabužiais, užtupdyta ant besisukančio ratų tekinio, užmauto ant vieno rogių pavažos stipino. Pavažą velkant, Morė „klupinėdama“ iš vieno šono į kitą sukasi ir mosuoja „rankose“ įtaisytais spragilais. Morę taip pat lydi būrys persirengėlių. Jie landžioja į podėlius, stengiasi ką nors juokingesnio pavogti, paskui tai šeimininkams „pardavinėja“. Kitaip šėldami, vaišindamiesi morininkai aplanko visas kaimo sodybas, kartais pervaziuoja ir gretimus kaimus. Pagaliau vakarę išvelka Morę už kaimo ir sudgina. Raseinių apylinkėse Morė buvo vadinama Kotre. Rytų Aukštaičiuose panašiai buvo vežiojamas Gavėnas. Štai kaip šią pamėklę aprašo kupiškėnuose E. Dulaitienė: „Gavėnas — Užgavėnių baidyklė, kurią parengia pusberniai. Jie iš šiaudų kūlio

padaro žmogystą, aptaiso rudine, veidą padaro baisų. Tą baidyklę įsodina į roges arba pritaiso ant rato, pritvirtinto prie rogučių. Gavėno rankos — kultuvai. Pusberniai vežioja Gavėną išilgai kaimo“. Si autorė knygoje „Kupiškėnų senovė“ aprašo ir daugiau Užgavėnių karnavalo aukštaitiškųjų personažų — „gervė“, „ožką“, „kumelį“. Pažymėtina tai, kad šių personažų aprangai būdavo labai išradingai panaudojami patys paprasčiausi valstiečių aplinkos daiktai, darbo įrankiai ir pan. Personažų „garderobą“ sudarė pačių žmonių nunešioti drabužiai. Populiarus visoje Lietuvoje personažas buvo giltinė, arba „smertis“. Žmogus apsisiaučia balta drobule, į burną priešais dantis įsistato iš bulvės ar griežčio išpjautą tvorelę — retus „dantis“, per petį užsimeta dalgį, rankoje nešasi pustyklę — šakalį. Šis personažas tylus, valiūkiškai sėlina prie numatytos aukos ir bando jį „dalgiu papjauti“. Kartais pro „dantis“ prašvokščia: „Atiduok dūšią!“ Žinoma, „dūšia“ visada pasprunka, o giltinė ieško kitos aukos.

Vidurio Lietuvoje buvo populiarios „ubagų“ grupės. Čia, be persirengusių „ubagais“ ir „ubagėmis“, būdavo dar „angelas“, „velnias“, „giltinė“. Buvo parodijuojama „ubagų vestuvės“, jų giedojimas ir kt. Buvo vaidinama senbernio Sidaro piršlybos. Jis vis ieško žmonos, ir vis kas nors jam piršlybas sutrukdo. Sidaras lieka nevedęs.

Kiti karnavalininkai kiek pašėlioję, pasivaišinę nusirengdavo savo skarmalus, o Morė būtinai turėjo būti sudeginama. Tyrinėtojai yra tos nuomonės, kad Morės deginimas — tai žiemos negandų sunaikinimas, reiškias gero tų metų javų derliaus linkėjimus. Tai, kad karnavaliui buvo naudojamas ratų ir rogių hibridas, turėjęs simbolizuoti žiemos ir pavasario sandūrą, kad apeigose naudotos vaisingumo magijos reiškių jau minėtų „gyvulių“ — ožio, arklio, meškos — kaukės, kad Morė, Gavėnas būdavo karnavalo pabaigoje sunaikinami, kad „vestuvių“ ir kitose improvizacijose pabrėžtinai gausu erotizmo elementų, — liudija, jog pagoniškoje lietuvių kultūroje žiemos pabaigos karnavalas (iš tikrųjų trukęs per visą kalėdinį laikotarpį) turėjo tikslą magiškais veiksmais ir priemonėmis pažadinti gamtos gyvybę, jos vegetacines jėgas, tarsi pagelbėti žemei gimdyti vaisius, užauginti naują derlių. Vadinasi, žiemos ir pavasario sandūroje vykstant karnavalas buvo lyg įžanga į iš naujo prasidedantį žemdirbio naujų rūpesčių ir darbų ratą, turėjo nuteikti žmones pasitikėti savo pastangų sėkme, žinoma, jeigu jie bus padarę visa, ko reikalauja protėvių papročiai ir jų pačių įsitikinimai. O šie įsitikinimai daugiausia rėmėsi amžių patirtimi, sukauptomis žiniomis ir, svarbiausia, šeimos gerovės siekimu.

Prieš prasidedant pavasario darbams, dar reikėjo susikaupti. Šiam tikslui tarnavo rimities metas — gavėnia. Jos pradžia žymėjo reikšmingų papročių Pelenija.

Pelenija, Pelenė, Papelinė, Pelenų diena (dar Papelčius) — kita diena po Užgavėnių. Bažnyčia šią dieną nuo senovės yra įsa-

kiusi laikytis griežto pasninko, panašiai kaip per Kūčias. Vardas kilęs nuo tą dieną šventinamų pelenų, kuriais pabarstoma plaukai priminimui, jog žmogus yra dulkė, kad miręs vėl virsias dulke. Vienu žodžiu, pelenai simbolizavo gyvenimo laikinumą. Tad ir liaudies papročiuose figūruoja švęsti pelenai, ir apskritai žiemos švenčių laikotarpiui būdingi prietarai, draudimai, susiję su sėkmės pavasario bei vasaros darbams nulėmimu.

Adučiškiečiai tikėjo, kad vasarą bulvės supus, jeigu Pelenės dieną lyja ar pusto. Tądien, žinoma privargę Užgavėnių dieną, žmonės ilgiau pamiegodavu, kaip kupiškėnai sako, „iki aušros“. Valgydavo liesą kruopienę arba ir visiškai pasninkaudavo. Buvo tikima, jei tądien nieko nevalgysi, tai pavasarį anties lizdą su kiaušiniiais rasi. Prisiminus, kad anais laikais kiaušinių šeima tegaudavo per Velykas, per Sekmines, na, dar kai kur ir per Jurgines, o kitu metu šis maistas buvo duodamas tik ligoniams, suprantama, kad beganant laukinių paukščių kiaušinių paskanauti buvo kiekvieno piemenėlio svajonė. Kad ta svajonė išsipildytų, nesunku buvo vaikui grūdinti valią. Esą, Pelenėje pasninko nesulaužysi, jeigu net ir mėsos prarysi, bet tik tos „likusios dantyse nuo Užgavėnių“... Dėl to yra nemaža pasakojimų apie gudruolius, kurie tyčia iš vakaro įsikandę manėsi išlaikysią dantyse lašinių gabalą Pelenės rytui, bet neišlaikę — užspringę jais naktį ir mirę...

Buvo paprotys Pelenų dienos rytą švariai iššveisti, išmazgoti visus stalus, puodus, indus, šaukštus, kad juose riebalų nė kvapo neliktų. Vyrai mėgo tą dieną pavažiuoti miestelin pašventintų pelenų parvežti, o paskui jais šeimynykščius pabarstyti. Tačiau labiausiai norėjosi užsukti į karčemą „dantų plauti“. Ne tik pelenų, bet ir silkių bei degtinės lašelį parveždavo ir namiškiams „dantims išplauti“. Šis paprotys žinomas ypač Rytų Lietuvoje. Dar XIX a. antroje pusėje per Pelenę, nors tai nebuvo bažnytinė šventė, nors tą dieną buvo galima namie dirbti, vis dėlto moterys neverpdavo, nesiūdavo, žlugto nevelėdavo, tardamos, kad, tai darius, vasarą mėsa kirmys, ariamieji jaučiai seilėsis; neliedavo asloje vandens, bijodamos, kad neprivistų blusų; nekepavo duonos, kad vasarą duona nepelėtų. Pašventintų pelenų palikdavo apibarstyti augantiems kopūstams,— tada kirmimai jų neužpuls. L. Jucevičius rašo, kad XIX a. pirmoje pusėje buvęs paprotys Pelenų dieną nemačiom kam nors prikabinti prie rūbų maišelį su pelenais ar ant siūlo suvertų kaulų priminimui, jog mėsiedas jau pasibaigęs, prasideda gavėnia. Tas pats autorius rašo, kad tą dieną vežioja dviračiu vežimu nuo trobos prie trobos moteriškai aptaisytą baidyklę su eglišakių vainiku ant galvos; su spragilais rankose, ir tas paprotys vadinamas „Senės Kuniškės lankymusi“. Greičiausiai, tai jau minėtoji Morė. Matyt, kad kai kur seniau ji buvo vežiojama pakiemiui dar ir Užgavėnių trečiadienį, t. y. per Peleniją. Juo labiau, kad yra ir vėlesnio laikotarpio liudijimų Pelenų dieną dar blukvilkius

vaikščiojus po kaimą, būtent, „dantų plovimo“ dingstimi. Štai kraštotyrininkas J. Šliavas, aprašęs Zeimelio apylinkių papročius, teigia: „Per kaimą už virvės vyrai tempdavo kaladę (blukį). Kur būdavo alaus, sustodavo ir gaudavo išgerti. Baigę vaikščioti, blukį numesdavo“. Šis autorius liudija ir tai, jog ir per Pelenę merginos važiuodavusios per kaimą šaukdamos: „Vandens, vandens!“ Grįžtančias tuo pačiu keliu buvo stengiamasi aplieti, tam reikalui „visuose kiemuose būdavo paruošti kibirai su vandeniu. Tačiau aplieti mergas ne taip lengva. Jos turėdavo terbą pelenų ir pildavo liejikams į akis“.

Siuose papročiuose matyti labai glaudus ryšys su kalėdinio — Saulės grįžimo meto jau anksčiau minėta derliaus skatinimo magija. Iš kitos pusės, čia pabrėžiama ir krikščioniškoji šventės simbolika. Ne mažiau ji ryški ir kupiškėnų Kanapinsko ir Lašininsko personažuose, kurie apsirengę atitinkamomis kaukėmis, vienas liesas, kitas — storas, Pelenės dieną kaime suvaidindavo tariamą mėsdžio ir gavėnios dvikovą. Nors sulysęs, kanapine virve susijuosęs, su raudonu šaliku ant kaklo (pavasario simbolis!), atrodo, nuo pasninko išsekęs, Kanapinskas visada nugali riebalais varvantį Lašininską (lašininį).

Vadinasi, Pelene baigiasi apeiginis kaimynų lankymas, senovėje turėjęs tikslą naujų ūkinių metų, sutampančių su Saulės grąža, su dienos ilgėjimu, su šviesos pergale, pradžioje perteikti magiškąją žodžio — kalėdinių dainų — galia linkėjimus sėkmingai atlikti pavasario darbus, sulaukti gamtos palaimos javų augimui ir brendimui, išsiauginti sveiką ir gausią gyvulių bandą. Taigi Užgavėnės ir Pelenė vainikuoja žiemos laikotarpio papročių ir apeigų ciklą.

MOTIEJUS
02.24

40
KANKINIŲ
03.10

03.04

KAZIMIERAS
PAVASARIO SUTIKIMAS

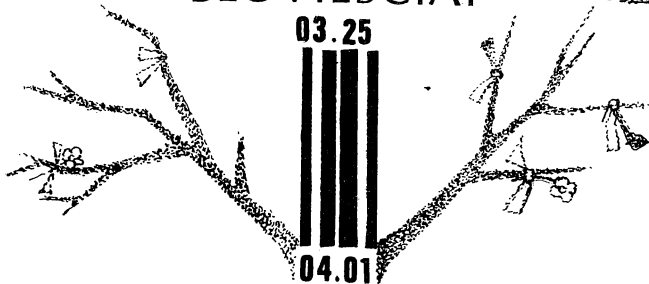
03.19

JUOZAPAS

BLOVIEŠČIAI

03.25

04.01

Saulės laimėjimo diena

PAVASARIO ŠVENTĖS

Pagal liaudies kalendorių pavasario švenčių ciklas prasidedavo jau vasario mėnesį. Sniegas pradėdavo tirpti, po stogo lašais galėdavo atsigerti gaidys. Valstiečiai sukruisdavo ruošis pavasario darbams. Pavasariniai gamtos pasikeitimai mūsų protėviams turėjo nulemti būsimą javų, vaisių, daržovių derlių, dažnai žemės darbų pradžią.

Vasario 24-oji — **Motiejaus diena**, arba Vieversio šventė. Pagal tai, ar vieversiai parskrido prieš Motiejų, ar po jo, žmonės sprendavo, koks bus pavasaris. Laukuose pamačius Vieversį dar prieš Motiejaus dieną buvo tikimasi didelio atšalimo. Jei pamačydavo vėliau, vadinasi, pavasario galima tikėtis šilto ir saulėto.

Žmonės sakydavo, kad pirmą giesmę vieversiai užgieda jau per **Kazimierą** (kovo 4 dieną). Ilgėliau užsibuvusi saulutė dar labiau tirpina sniegą. Nuo stogų jau taip laša, kad ne tik gaidys, bet ir jautis gali po stogu atsigerti. Per Kazimierą buvo stengiamasi gyvulius iš tvartų išleisti palakstyti, tikint, kad tai padės jiems sparčiau augti.

Sventasis Kazimieras ypač artimas Lietuvai, tai Didžiojo Kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Kazimiero sūnus. Jis kurį laiką gyveno Lietuvoje, Vilniaus pilyje, buvo ligotas, sirgo džiova, bet pasižymėjo dievobaimingumu ir dorybe. Po mirties jis buvo garbinamas kaip stebukladarys. 1604 m. popiežius Klemensas VIII paskelbė Kazimierą šventuoju, o 1636 m. ir Lietuvos globėju.

Labai išgarsėjo Lietuvoje pavasario mugės, rengiamos šventojo Kazimiero dieną Vilniuje. Liaudyje jos prigijo Kaziuko mugės vardu. XIX a. jos vykdavo Katedros aikštėje, 1901—1941 m. Lukiškių (dabar Lenino) aikštėje, pastaruoju metu Kalvarijų gatvės turguje. Į ją savo gaminius suveždavo Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos amatininkai bei valstiečiai, suvažiuodavo per 20 tūkstančių vežimų. Buvo prekiaujama mediniais ir pintais rakandais, kinkomojo susisiekimo priemonėmis, žemės dirbimo įrankiais, keramika, audiniais, vaistažolėmis, verbomis, smurgainių riestainiais, meduoliais. Šiuo metu prekių asortimentas dar labiau išsiplėtė.

Dar viena ankstyvojo pavasario šventė — **Keturiasdešimt kankinių** (kovo 10 diena). Šią dieną iš tolimųjų kraštų jau būna grįžę 40 paukščių. **Juozapo diena** (kovo 19-oji) lietuvių liaudies kalendoriuje buvo laikoma sugrįžtančios pempės švente. Po šios dienos merginos jau pradeda tvarkyti savo gėlių darželius, sėja ankstyvasias gėles, daržovių rasodą. Smulkūs gyvuliai vis dažniau išvaromi pasiganyti.

Viena iš didesniųjų pavasario švenčių — **Blovieščiai** (kovo 25 diena), liaudyje dažnai vadinama Gandro švente. Šią dieną paskrenda gandrai, nešinas kiele ant uodegos, kuri baigia išspardyti likusius ledus. Blovieščiuose gandrai prisimenamas neatsitiktinai. Tai šventas paukštis, nešantis laimę žmonėms. Buvo manoma, kad gandrai gali paimti žmonių ligas ir nunešti į neįžengiamas pelkes. Ligoniai, pamatę gandrą, sakydavo: „Busile, busilėli, paimk mano ligą ir nunešk į klampias balas, į gilius raistus, ant sausų medžių į tuščias vietas, kur nei žmonės, nei gyvuliai neina, ten ją amžinai pražudyk“. Gandras plačiai žinomas agrariuose tikėjimuose. Žmonės manė, kad, jeigu sodyboje ant įkeltų į medį ar ant klojimo akėčių gandrai susisuks lizdą, būsiąs geras derlius. Kad sektųsi kelionės, gandrą lizdžiui seną vežimo ratą uždėdavo ant medžio ar trobos, kad sektųsi gyvuliai — ant tvarto. Dzūkai, pirmąkart pamatę gandrą, pamaišydavo javus aruoduose arba pakratydavo sėklą, tai turėjo pagerinti javų brandumą. Nuo Blovieščių iki balandžio 9 d. stengdavosi niekam neskolinti ir paskolinta atsiimdavo. Svenčionių apylinkėse neskolindavo sieto, kad vilkai avių neišpjautų, o jei prisiprašydavo paskolinti, tai sietą reikėjo nešti su užraktu, kad užrakintų vilkiui nasrus. Tverėčiai Blovieščiuose eidavo gaudyti gyvatės ir užmušę pakasdavo po slenksčiu, kad ji gyvulių nekąstų. Kai kuriose Lietuvos vietose moterys stengdavosi šią dieną nejudinti kiaušinių, kad išsiritų sveiki viščiukai, žąsiukai ar ančiukai.

Dar XIX a. pirmojoje pusėje Blovieščiaus dieną kiekvienas valstietis stengėsi suruošti vaišes, kaimynai lankydavo vienas kitą. Pagrindiniai patiekalai šią dieną buvo kanapiniai pyragėliai, kepamos bandelės iš rupių sumaišytų įvairių rūšių javų miltų, kviečių, rugių, miežių, avižių, grikių ir pan., kurias vadino gandro pyragais, arba kratiniu. L. Jucevičius rašo, kad gandro dieną jaunuoliai vaikščiodavo vieni pas kitus aukštai keldami kojas, mėgdžiodami gandrą.

Balandžio 1-oji — naujų darbo metų pradžia, pavasariškos nuotailės, Saulės laimėjimo diena, liaudyje vadinama Apriliumi arba Melagių diena.

Balandį daugelyje pasaulio šalių žinomas paprotys apgau-dinėti vieni kitus, meluoti, juokauti, pašiepti. Kai kurie antikinio pasaulio tyrinėtojai tvirtina, kad kovo ar balandžio dienomis buvo švenčiama taip vadinama Saturnarija — diena, skirta prisiminti „aukso amžiui“, kada visi žmonės buvo lygūs. Tą dieną vergai

galėdavo pokštauti, išjuokti ir pašiepti savo ponus, nebijodami susilaukti bausmės.

Indijoje nuo pat senovės laikų kovo 31 dieną buvo švenčiama „uli“ šventė, kurios metu žmonės apgaudinėjo vienas kitą ir stengėsi priversti atlikti įvairius nereikalingus ir beprasmiškus darbus.

Daugelis tyrinėtojų teigia, jog balandžio pirmosios tradicijų pradžia susijusi su Prancūzijos karaliaus Karolio IX valdymo laikotarpiu. 1564 metais karaliaus pasiuntinys paskelbė, kad metų pradžia perkeliama iš balandžio pirmosios į sausio pirmąją. Kitais metais kaip protestą naujametinius sveikinimus prancūzai išsiuntė balandžio pirmąją.

Belgijoje ir Olandijoje šią dieną kiekvienas bando sukurti nebūtą istoriją. Anglijoje balandžio pirmoji vadinama „kvailių diena“. Kiekvienas turi teisę pasijuokti iš savo draugų, viršininkų, juos apgauti. Suomijoje šią dieną siunčiama skolinti nebūtų dalykų. Austrijoje kaimuose tą dieną neišleidžia galvijų į ganyklą, nepradeda naujų darbų. Panašūs papročiai išlikę ir Šveicarijoje.

L. Jucevičiaus ir kai kurių kitų Lietuvos praeities tyrinėtojų teigimu, balandžio 1-ąją Lietuvoje buvo švenčiami Naujieji metai. Balandis buvęs pirmasis metų mėnuo. Tai buvo siejama su Saulės judėjimu danguje, nes nuo šios datos, susilyginus dienos ir nakties ilgumui, pradėdavo ilgėti diena. Naujieji metai būdavo pažymimi įvairiomis apeigomis, karnavalais, pokštais ir pasilinksminimais. Liaudyje balandžio 1-oji buvo švenčiama kaip pirmoji pavasario darbų diena ir tik neseniai ši diena sutapatinta su juokais ir pokštais.

Šio mėnesio pavadinimas — balandis — įsigalėjo tik XIX amžiaus antroje pusėje. Seniau jis reikšdavo kartais trečią, kartais ketvirtą metų mėnesį. Dažnai šis mėnuo buvo vadinamas balandiniu, karveliniu, karveliu, mildvyniu (Mildos vynas), snetckiu, žiedžiu (tokiu vardu buvo vadinamas ir gegužės mėnuo). Ir Lietuvoje plačiai žinomas balandžio 1-osios paprotys apgaudinėti vieni kitus, juokauti, meluoti. Tokią dieną pasakojama pramanyti dalykai, stengiamasi pajuokinti. Balandžio 1-ąją reikia, kad kiekvienas ką nors apgautų, tikint, kad pasisekus pokštams, prasižadantys darbo metai bus sėkmingi. Dažniausiai siūsdavo atnešti negaunamo daikto: paukščio pieno, margo niekučio, šaltos ugnies ir t. t. E. Dulaitienė-Glemžaitė „Kupiškėnų senovėje“ rašo, kad balandžio 1-ąją kaimė norėdami apgauti siunčia pas kaimynę paskolinti neskolinamo daikto. Samdinei merginai šeimininkė liepia nuėiti pas kaimynę ir parnešti gaištuvėlj. Kaimynai iš tokios skolintojos skaniai pasijuokia, nes šiuose kraštuose gaištuvėliu vadinama neseniai gimusius kūdikius. Siunčia paskolinti skiemėnų (žiočių) arba rukučių — vilnos gniužulėlių, kurie susivelia avint vilnones kojines. Kad atėjęs skolinti negrįžtų tuščiomis ir būtų daugiau juoko, įdėdavo įdomesnių, juokingų daiktų.

Ypač šią juoko dieną mėgsta vaikai ir jaunimas. Visų pokštų tikslas — sukelti juoką, tariamai galintį pažadinti vegetaciją. Manoma, kad juokavimai ir linksmybės susiję su šio pavasario mėnesio orų nepastovumu: čia saulė šviečia ir šildo lyg birželio mėnesį, čia šalta ir sninga, lyg vasaris tebūtų įpusėjęs. Žmonės linksminasi ir juokauja žinodami, kad vistiek šiluma ir šviesa laimi. Aprylis — tai džiaugsmo ir meilės šventė, kurią lydi karnavalo pobūdžio apeigos, būrimai, naujo derliaus pranašavimai.

Dar XX a. viduryje kaimynai tą balandžio dieną lankėsi vieni pas kitus, žiūrėjo, ar pasiruošę sėjai. Apsileidėlius ir tinginius išjuokdavo. Vyrai apžiūrėdavo, ar tvarkingai laikomi darbo įrankiai, ar laikomasi ūkyje tvarkos. Radę ne vietoje žagrę ar akėčias, užkeldavo ant stogo, noragus nunešdavo į mišką, ratus įstumdavo į tvenkinį. Prieš saulėtekį šeima susirinkdavo toje vietoje, iš kur matyti tekanti saulė ir stebėjo, kurioje vietoje kris jos pirmasis spindulys. Tą vietą pažymėdavo įpjova ir pagal ją sprendavo apie saulės judėjimą, dienos ilgį, orą, taip pat laiką, kada reikės pradėti lauko darbus.

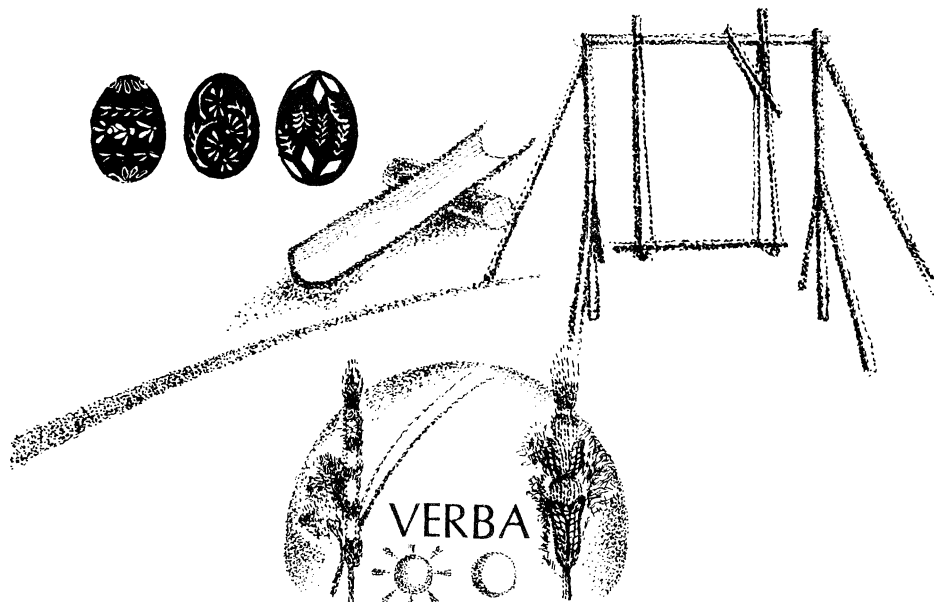
Kai kur išliko faktinių duomenų, kad balandžio 1-ąją buvo garbinamas gyvybės medis, pavyzdžiui, Giedraičių apylinkėse dar XIX amžiaus pabaigoje nešdavo į mišką papuoštą popieriukais, gėlytėmis medelį prie buvusio švento šaltinio, kur įkeldavo jį į augantį medį. Po medeliu mesdavo pinigų, tikėdami, kad tapsią sveiki ir laimingi. Vėliau toje vietoje buvo pastatytas kryžius.

Baigiant tirpti sniegui, jaunuoliai išeidavo į lauką ar mišką, garsiai dainuodavo, tęsdami melodiją be žodžių ir šaukdavo „skalsa“. Tai buvo magiška priemonė prisaukti pavasario atšilimą, laukų darbų pradžią, gerus, skalsius metus.

Zinomas Lietuvoje paprotys nuo balandžio 1-osios iki Sekminių lošti ievos ar kito medžio šakelėmis ar lapais. Susitarusieji būtinai turėjo visą laiką su savimi nešiotis žalią šakelę ar lapą. Paklausus „žalio“, turi parodyti. Jeigu neturi, pagal susitarimą reikėjo ką nors padovanoti.

P. Zaļanskas knygoje „Čiulba ulba sakalas“ sako, kad balandžio pirmąją negalima niekam skolinti nei ugnies, nei degtukų ar žarijų. Jeigu neiškentęs prašymų ir maldavimų paskolinsi kaimynui ugnies, tai tos šeimininkės, kuri davė ugnį, tais metais gyvuliai bus bergždi, nesilakstys. Pasitaikydavo kad atėjusius skolinti šeimininkė su šluota išvydavo, bet kad tai Aprylis, melų ir apgaulinėjimo diena, tuoj ir susitaikydavo.

Minėti papročiai rodo, kad Aprilis buvo labai sena agrarinė šventė, lydima žemės darbų pradžios apeigų, pilna juokų ir pokštų.

03.21 VELYKOS 04.20

Velykos

Velykos — didžiausia metinė liaudies kalendoriaus pavasario šventė. Jų data nustatoma pagal mėnulio ciklą po kovo 21 dienos, pirmą sekmadienį, prasidėjus mėnulio pilnačiai. Po Velykų prasidėdavo vasarojaus sėja.

Šioje šventėje krikščioniškieji elementai (Jėzaus Kristaus prisikėlimas) susilieja su senosiomis liaudies tradicijomis, su augmenijos prisikėlimo apeigomis, kuriose buvo garbinama deivė Žemyna — Žiedkelė. Velykų apeigos pradamos prieš savaitę, nuo Verbų sekmadienio. Šis sekmadienis su bažnytine liturgija siejasi tik tiek, kad verbos yra šventinamos. Tai archaiška šventė, susijusi su papročiu garbinti medžius, kurie pirmieji pradeda rodyti gyvybės ženklus. Šios šventės metu įvairiose Lietuvos vietose buvo naudojami ne tie patys medžiai: Žemaitijoje, Užnemunėje ir dalyje Vidurio Lietuvos šventai labai naudojamas kadagys, Rytų Lietuvoje — žilvitis, kitose vietose varijuojama. Sodrus kadagio žaliavimas kėlė žmonėms mistišką pagarbą, simbolizavo nenutrūkstamą gyvybę. Raudonai žilvičio spalvai buvo priskiriama magiška savybė atbaidyti piktąsias jėgas, žavėjo jo vislumo, aktyvios vegetacijos savybės. Vėliau verbų puokštėje atsirado ąžuolo ir beržo šakelių — tai stiprybės ir pagarbos simboliai.

Verbų sekmadienį buvo paprotys plaktis verbomis. Plaktis pradėdavo nuo pat ryto. Kiekvienas stengėsi anksčiau atsikelti, suduoti verba dar gulinčiam. Anksčiausiai atsikėlęs ir išplakęs, galėjo tikėtis laimės, sveikatos. Suduodant verba buvo pusiau pasakojami, pusiau dainuojami tokie žodžiai:

Ne aš mušu,
Verba muša,
Ne tau sopa,
Verbai sopa,
Už nedėlios
Bus Velykos.

Arba:

Ne aš mušu,
Verba muša,
Tolei muš, kolei suluš.
Už savaitės viena diena,
Tegul linksmina kiekvieną.
Linkiu Tau sveikam būt.
Ar žadi Velykaitį?

Pirmosios eilutės tos pačios visoje Lietuvoje, kitos keičiamos. Parnešus verbas iš bažnyčios, kadagio šakelė būdavo sudžiovinama ir laikoma už balkio arba šventųjų paveikslų visus metus: Užėjus audrai, žmonės jomis rūkydavo trobą. Spyglius sudėdavo į švarų maišelį, o per Jurgines berdavo į molį ar špižinį puodą su žarijomis. Tokį puodą tris kartus apnešdavo apie galvijus, ilgiau palaikydami prie galvos. Tai turėjo gyvulius saugoti nuo vilkų ir ligų. Verbą kaldavo prie avilio, kad bitės geriau spiestų. Verbomis iškaišyta troba turėjo būti apsaugoma nuo piktųjų dvasių. Verbų dieną, parnešę pašventintas verbas, jomis kirsdavo per galvą tiems, kurie buvo namie, sakydami: „liga lauk, sveikata į vidų“.

Dar viena verbų atmaina — dekoratyvinės puokštės iš sausų varpų, gėlių. Jos atsirado vėliau, primiršus pradinę, mitinę verbų prasmę. Tai galima laikyti etnografiniu dekoratyviniu dalyku.

Laikotarpis nuo Verbų sekmadienio iki pirmo sekmadienio po Velykų (atvelykio) buvo laikomas pilnu paslapčių. Buvo laikomasi įvairių draudimų, buriama, atlikinėjami magiški veiksmai, kurie turėjo apsaugoti žmones nuo nelaimių ir nederliaus. Dar XIX a. pabaigoje Lydos apskrityje lietuviai didžiojo trečiadienio vidurnaktį kūrendavo pirtį, kur iki aušros turėjo išsiprausti vyrai, o didžiojo ketvirtadienio rytą — moterys.

Paskutinis ketvirtadienis prieš Velykas buvo vadinamas Didžiuoju arba švarioju ketvirtadieniu. Tą dieną moterys namuose stengėsi viską sutvarkyti: plovė langus, balino sienas, krosnis, iki baltumo šveitė grindis, skalbė drabužius, šlavė kiemą. Verpėjos stengėsi kuo giliau paslėpti ratelius ir verpstes, nes jeigu juos kas pamatys didįjį penktadienį ar šeštadienį, tai nesiseksią visus metus. L. Jucevičius rašo, kad norėdamas išvengti susidūrimo su piktosiomis dvasiomis, didįjį ketvirtadienį šeimininkas uždega žvakę, o ją užgesinęs, meta į kampą sakydamas: „kaip užgeso šita žvakelė, tegul neprietėliams mūsų akys užges ir prapuls nuo amžių“.

Sergantys odos ir kitomis ligomis prieš saulės tekėjimą maudėsi upėse, ežeruose ir šaltiniuose, tikėdamiesi pasveikti. Tą dieną vanduo buvo laikomas stebuklingu, gydančiu ligas, saugančiu nuo negerų žmonių akių ir piktųjų dvasių.

Didysis penktadienis irgi buvo laikomas nepaprasta diena. Žmonės burdavo, vaikydavo raganas ir kitas piktąsias jėgas. Kad išnyktų iš trobų įvairūs vabzdžiai, krosnys buvo kūrenamos kiečiais, į ugnį metami tarakonai, blakės, blusos ir t. t. Pelenus susemdavo ir, nunešę toli nuo namų, pakasdavo.

Kupinas draudimų bei simbolių buvo ir didysis šeštadienis. Tą dieną niekas nieko neskolindavo, bijant kad su skolintu daiktu iš namų bus išneštas būsimas javų derlius, skalsa ir sveikata.

Savaitę prieš Velykas buvo kūrenami laužai, deginami šiaudų kūliai, tikint kad dūmai nubaidys piktąsias dvasias, burtininkus. Įsigalėjus krikščionybei, bažnyčia ugnį pradėjo šventinti. Kiek-

vienas stengėsi kiek galima anksčiau ateiti ugnies pasiimti, tikėdamas, kad ir žemės darbus anksčiau už kitus nudirbsiąs.

Sventinta ugnimi aprūkydavo namus, gyvulius, apnešdavo ją aplink trobesius, kad apsaugotų nuo nelaimių. Pelenais barstydavo daržus, kad geriau augtų daržovės, pirkia, kad visokie gyviai išnyktų.

Prieš Velykas bažnyčiose buvo šventinamas ir vanduo. Dažnai toks vanduo buvo laikomas iki Sekminių, ir tada juo pašlakstydavo išgenamus gyvulius. Tokį vandenį žmonės naudojo ir kaip vaistą nuo visokiausių ligų.

Siekiant galutinai išvaikyti žiemos dvasias, paskelbti visišką jų pralaimėjimą, dažnai vaikščiodavo po Lietuvos kaimus persirengėliai. Kuo bjauriau apsirengę, išsiteplioję veidus anglimi, jie lakstydavo po kiemus, vaizduodami nugalėtą piktąją dvasią.

Apeiginis Velykų stalas būdavo apkraunamas tradiciniais valgiais: kiaušiniiais, kiaulės galva arba paršeliu, papuoštu žalumynais, žvėriena, sūriu, sviestu, keptu avinėliu. Jei tikro avinėlio šeimyna neturėdavo, tai stengdavosi jį padaryti iš sviesto arba cukraus ir įstatydavo į indą, priželdintą avižų daigų. Stalą dažnai puošdavo žalumynų girliandos. Valgių būdavo labai gausu. Sventinis valgymas buvo pradedamas nuo kiaušinio. Žemaitijoje imdavo dažytą kiaušinį, nulupdavo, supjaustydavo jį į tiek dalių, kiek yra namuose žmonių, ir padalydavo linkint sėkmės ir sveikatos.

Pakruojo apylinkėse šeiminingė šventintus kiaušinius dalindavo samdiniams. Mergoms duodavo po 30—40 kiaušinių, bernams — 60, piemenukui — 20. Kiaušinius jaunimas dalydavosi tarpusavy, nešė savo namiškiams, pas kuriuos Velykų dieną samdiniai gavę laisvą dieną eidavo pailsėti. Išeinant šeiminingė kiekvienam samdiniui suruošdavo ryšulėlį su Velykų valgiais.

Velykų papročiuose kiaušiniui skiriama ypatinga reikšmė, nes jis — gyvybės atsiradimo, gamtos prisikėlimo simbolis. Kiaušinių dažymo ir jų keitimosi papročiai yra daug senesni už krikščionybę. Lietuvoje kiaušinius dažydavo ne tik prieš Velykas, bet ir prieš Jurgines, Sekmines. Kiaušiniui priskiriama nepaprasta vaisingumo, gyvybingumo galia, jis simbolizuoja gyvenimo atsinaujinimą. Anksčiau kiaušiniai dažniausiai buvo puošiami dviem būdais: išbraižant raštus vašku arba išskutant aštriu daiktu nudažyto kiaušinio paviršių. Kiaušinių raštai vadinami žiedeliais, dantukais, driežiukais, rateliais, žvaigždutėmis, rūtelėmis, snaižėmis ir pan. Žymus margučių tyrinėtojas Tadas Daugirdas teigė, kad begalinis raštų turtingumas rodo, kad kiekvienas margintojas pasikliauna savo fantazija, tačiau panagrinęjus tuos raštus, galima atsekti, kad dauguma raštų — tradiciniai.

Margučių dažymo būdų yra keliolika. Labiausiai žinomas dažymas svogūnų lukštais.

Dažymas dilgėlėmis. Jeigu Velykos ankstyvos, miškuose galima prisirinkti sužėlusią dilgėlių. Prirenkama jų lapų, užpilama

šaltu vandeniu (lapų dedama daug, kad išeitų tiršta lapienė) ir paverdama apie 20 minučių. Po to iškošiama, atvėsinama ir sudedami kiaušiniai. Ir vėl verdama. Kiaušiniai bus šviesiai žalios spalvos. Jeigu kiaušinius įdėsime į puodą neišgriebę lapų, kiaušiniai bus dėmėti. Įdėjus alūno, kiaušnių spalva patamsės.

Dažymas burokais. Nulupti raudoni burokėliai supjaustomi, užpilami vandeniu ir paverdami. Išgriebus tirščius, sudedami žali kiaušiniai ir verdama. Nusidažo švelniai raudona spalva.

Dažymas kerpėmis. Naudojamos susmulkintos beržų, pušų, eglų, juodalksnio kerpės. Į puodą dedama eiliuojant su kiaušiniiais ir verdama. Kiaušiniai nusidažo rausvai geltona spalva.

Kiaušinius dar galima dažyti beržų lapais, šienų, ąžuolo, juodalksnio žievėmis (užmerkus prieš savaitę) ir kt.

Margučiai dovanojami linkint sveikatos, laimės, džiaugsmo. Buvo tikima, kad Velykų naktį vaikšto Velykų boba (Karabija. Velykė) ir deda ant palangės ar prie lovos margučius. E. Dulaitienė-Glemžaitė „Kupiškėnų senovėje“ rašo, kad Velykė primerkia visokių žolelių, samanėlių ir pakrūmėje dažo kiaušinius. Padeda jai kiškučiai. Sudeda kiaušinius į vežimėlį, pasikinko kiškučius, jos botagėlis — saulės spindulys. Velykė jauna, graži, apsirengusi tautiniais drabužiais, su karūna ant galvos. Nuo karūnos per nugarą draikosi įvairiaspalviai kaspiniai. Jos pintinė apipinta žalumynais, iškaišyta margom gėlėm, pilna dažytų kiaušinių.

Kai kuriose Lietuvos vietose per Velykas ant stalo buvo statoma eglės šaka ar eglutė, padaryta iš lazdelės su devyniomis ar dvylika šakelių, prie kurių buvo pritaismo iš vielos ar siūlų padaryti lizdai kiaušiniams. Ji dar buvo puošiama iškeptais iš tešlos paukščiukais, spalvotais popieriukais.

Pirmąją Velykų dieną iki pietų negalima eiti į svečius. Jei kas ateina anksčiau, sakoma, kad blusas iš savo namų atnešė.

Antrą Velykų dieną vaikai eidavo kiaušiniauti arba velykauti. Pirmiausia aplankydavo krikštatevius ir gimines. Krikštateviai dovanodavo 3—4 kiaušinius, kartais ir nedidelę dovanėlę. Kupiškio apylinkėse vaikas, įėjęs į gryčią, nieko nesako, tik įkiša į burną pirštą ir gauna kiaušinį, jeigu du pirštus, šeimininkė pasistengia ir du kiaušinius į terbelę įdėti. Kartais kiaušiniautojai įėję į namus sako oracijas:

Aš mažas vaikelis,	Lelijos šakelę
Panos Marijos tarnelis	Velykų rytą
Ėjau, ėjau keliu,	Lelija pražydo
Nūlaužiau šakelę.	Ne dėl manęs vieno,
	Bet dėl viso svieto.

M. Katkus rašo, kad teisę kiaušiniauti turėjęs vaikas iki aštuonerių metų, nes iki tokio amžiaus žmogus yra be nuodėmių,

pridengtas nekaltybės apvalkalu. Tačiau kiaušiniai Lietuvoje eidavo ir jaunimas. Atėjusiam kiaušiniai būtinai reikėdavo duoti kiaušinių, nes kitaip, buvo tikima, vištos nedės.

Visoje Lietuvoje žinomas paprotys mušti margučius. Dzūkijoje buvo sakoma „einam mušynių“. Dažniausiai tai darydavo vyrai. Kiaušinio stiprumą mėgindavo kalendami jo smaigali į dantis. Jei kiaušinis kietai atsimuša, vadinasi, kevalas kietas, jei minkštas, kalenant girdėti duslus garsas.

Margučius mušdavo taip: kiaušinis suimamas į saują tarp nykščio ir smiliaus, kad matytųsi smaigalys. Kitas su savo kiaušinio smaigaliu kerta į kiaušinį, esantį saujoje. Taikyti reikia į pat smaigaliu centrą (tai stipriausia kiaušinio vieta). Jeigu kas pataiko į šoną, toks mušimas laikomas neteisingu. Teisingai sumušus priešininko kiaušinį, sumuštąjį sau pasiima tas, kurio kiaušinis liko sveikas. Kai kur Velykų pirmą dieną mušdavo tik margučio smaigali, o antrą — bukąjį galą. Tauragės apylinkėse susirinkę vyrai ne tik lošė margučiais, bet ir keitėsi pypkėmis bei kepurėmis. Noras išlošti daugiau kiaušinių priversdavo jaunimą ir sukčiauti. Tam tikslui buvo gaminami smaliniai ir cukriniai margučiai, kurių neįmanoma sumušti. Tai buvo daroma labai slapta, dviem paaugliams susitarus ir iš anksto prisirinkus sakų. Kiaušinį su adata pradurdavo ir iščiulpdavo jo vidų. Į skylutę įstatydavo šiaudelį kaip piltuvėlį, aplipindavo tešla ir pildavo šiltes sakus. Kad sakai greičiau varvėtų, antrajame kiaušinio gale išdurdavo antrą skylutę ir taip pat įkišdavo šiaudelį. Vienas pila karštes sakus, o antras pro šiaudelį traukia iš vidaus orą ir tada sakai greičiau užpildo kiaušinio kevalą. Gerai užtaisę skylutes, kiaušinį kartu su kitais deda į dažus. Nudažytas toks kiaušinis niekuo nesiskiria nuo tikrojo.

Kiaušinis, prileistas tirpinto cukraus, pasidaro kietas kaip akmuo, kalenant į dantis garsas būna labai duslus, neskambus. Toks kiaušinis nesirita. Kiaušinių muštynėse buvo naudojamas kiaušinis kepėsis. Reikia parinkti senos vištos žalią kiaušinį, įstatyti smaigaliu į smėlį ar pelenus ant krosnies priekakčio ir ugnies atokaitoje laikyti 2—3 savaites, po to nudažyti.

Paplitęs visoje Lietuvoje buvo ir kiaušinių ridinėjimas. Parenkama storesnio medžio žievė lygiu vidumi. Vienas galas pakeliamas aukščiau. Nuo pakiliojo galo ir ridenami kiaušiniai. Jei kiaušinis pataiko į anksčiau nuriedėjusįjį, kiaušinio savininkas pasiima abu kiaušinius. Ridinėti gali iki 8 žmonių, geriausia, kad kiaušiniai būtų skirtingų spalvų, tada lengviau galima atskirti.

Kiaušinių ridinėjimas turi tam tikras taisykles. Jeigu kiaušinis, į kurį taikoma, guli kairiajame šone, tada sekantis kiaušinį leidžia smaigaliu į kairę. Jei kiaušinis dešinėje, tada leidžiama smaigaliu į dešinę. Kai kiaušinis, į kurį taikomasi, guli viduryje,

tada parenkama apvalėsnis, bukesniu galu kiaušinis. Tokie kiaušiniai rieda tiesiai. Pasitaiko, kad ridinėjant buvo naudojamos bulvės, jomis buvo taikoma į nuridentą kiaušinį. Tokiu būdu kiaušinio kevalas ir pataikius likdavo sveikas, nes suskilęs kiaušinis blogai rieda.

Su velykiniais kiaušiniai susijęs ir lalavimo paprotys. Prof. P. Dundulienės manymu, šis paprotys senovėje turėjo gilią apeiginę prasmę. Lalaudavo dažniausiai jauni vyrai. Turėjo būti muzikantas, maišanešys, giesmininkai. Toks būrys kartais apeidavo keletą kaimų. Lalauti pradėdavo pirmosios Velykų dienos vakarą. Užėję į pirkią, lalauininkai linkėdavo sveikatos, sėkmės, gero derliaus, dažnai pradėdami tokiais žodžiais: „Dėduli, diedenėle, pagiedosim, namelius palinksminsim“ ir sugiedodavo giesmę „Sveiki sulaukę šventų Velykų“. Po giesmių sekė dainos, skirtos netekėjusioms merginoms — lalinkos.

Vidurin dvaro stovi grūšėlė,
Po tąj grūšele rūtų darželis,—
Ten tai vaikščiojo jaunoji Onulė,
Takelius mynė ir rūtelę skynė.

Kad tu, Onele, būtai gera,
Tai ant veselios savo paprašytai,
Kapą kiaušinėlių, gorčių arielkėlės
Mumies pastatytai...

Gavę iš šeiminių ką nors į terbą įsidėti, dėkodavo: „kiek davei tu man kąsnelių, kad dievas duotų tau tiek paršelių“ arba „duok dieve, kad linai gerai derėtų ir visokių kitų gėrybių šiems namams netrūktų“. Pasitaikydavo ir taip, kad šeiminiškai lalauininkams nieko neduodavo, tada susilaukdavo užkeikimų: „kad tavo vištos popečiun išcytų kap pečius, kad tu jų ir su arkliu neištrauktai“, „kad tau vanagai visus vištėlius ištūsytų“ ir t. t. Dzūkijoje lalautojai, prisirinkę margučių ir kitokių vaišių, užėdavo į kuriuos nors namus pasivašinti. Čia apžiūrėję margučius, išrinkdavo gražiausią, o jo margintoją skelbdavo „kiaušinių karaliene“. Tam tikslui turėdavo pasidarę karūną, kurią uždėdavo išrinktajai karalienei, jeigu jinai buvo ištekėjusi.

R. Sabaliauskienė knygoje „Atbėga elnias devyniaragis“ rašo, kad lalavimas vienur anksčiau išnyko, kitur vėliau. Apie 1913 m. Marcinkonių kunigas pasakęs, kad lalavimas tai — ubagavimas ir pagrasino nepriimsiąs išpažinties. Tai nuo to laiko ir išnyko lalavimas.

Sūpuoklėms Velykų papročiuose irgi priskiriama magiška reikšmė. Supimasis turėjo prikelti augaliją, padėti javams greičiau sužaliuoti, užaugti. Pakruojo apylinkėse kluone arba lauke

netoli namų įkasdavo 4 storas, 4—5 metrų aukščio kartis, pritaisydavo storas grandines, žemiau ant grandinių pakabindavo sukaltas lentas arba dažnai ir jaujos duris, kad galėtų tilpti keletas žmonių. Įsisupdavo taip aukštai, kad pasitaikė atveju, kad nukritę užsimušdavo mirtinai. Jei supdavosi vienos merginos, jas supdavo vaikinai, užtat jiems turėdavo duoti margučių. Kitas neseniai buvęs paprotys — „šokimas lenton“. Padėdavo rąstą, o ant jo užmesdavo lentą, ir dvi mergiños pasišokinėdamos supdavosi. Buvo „šokama“ tik tada, kai rugiai dar nežaliavo, nes galima rugius „primušti“.

Antrą ir trečią Velykų dieną buvo paprotys laistytis vandeniu, kartais vaikinai merginas net įmesdavo į vandenį. Laistytis vandeniui reiškė pranašauti gerą javų derlių, nuplauti per žiemą susikaupusias blogybes, atsinaujinti.

Ketvirta Velykų diena liaudyje buvo vadinama „Ledų diena“. Tą dieną neardavo, neakėdavo, net baslio į žemę nekaldavo. Žmonės tą dieną prižiūrėjo vieni kitus, kad tik neprasilenktų su šiuo draudimu, nes kitaip vasarą ledai javus išmuš. Pirmas sekmadienis po Velykų — Atvelykis. Jis Marcinkonių apylinkėje buvo vadinamas „pravadna nedėlia“. Iki šio sekmadienio piršliai nevažiuodavo pas merginas. Nederėdavo taip skubėti. Senesni žmonės sakydavo „Jei šitą nedėlią neskubėsi, tai toliau nueisi“.

Jurginės

Gyvulininkystės, pirmosios ganiavos ir kai kurių žemės ūkio darbų pradžios švente liaudies kalendoriuje buvo laikomos Jurginės (balandžio 23 diena). Katalikų bažnyčia šią šventę tapatina su šv. Jurgio, gyvulių globėjo, diena. Jos apeigos susijusios ir su apeiginės duonos kepimu, jos aukojimu, ir ritualiniu valgymu.

Jurginių rytą buvo paprotys vieną ar du duonos kepaliukus, kuriuose įkepta po penkis kiaušinius, apnešti aplink lauką tris, o kartais ir dvylika kartų. Po to vienas kepaliukas buvo užkasamas į žemę, prašant gero derliaus; saugant gyvulius nuo žvėrių ir ligų. Likusį kepaliuką sušaužydavo į tiek dalių, kiek yra šeimoje narių, ir suvalgydavo. Buvo tikima, kad tokiu būdu per duoną žemdirbys sueina į kontaktą su žeme. Duoną prieš Jurgines kepavo ir gyvuliams. Dažniausiai kepavo mažais kepaliukais ir tokį skaičių, kiek ūkyje yra gyvulių. Kartais kepavo du didelius (už arklius ir karves). Juose pažymėdavo tiek brūkšnių, kiek laiko gyvulių. Kol tešla rūgdavo, jos nė pirštu liesti nebuvo galima. Iškeptą duoną suraikydavo į tiek gabalų, kiek kepale pažymėta brūkšnių, ir eidavo į bažnyčią dalinti elgetoms. Duonos padėdavo bažnyčioje ir ant šv. Jurgio altoriaus. Raseinių apylinkėse iš apeiginės duonos tešlos likučių kepavo bandelę šuniui.

Širvintų apylinkėse, perneštą apie javų laukus duoną pakasdavo keturiuose apeito lauko kampuose, tikint, kad tai padės sulaukti geresnio derliaus. Dieveniškių apylinkėse praeito amžiaus pabaigoje Jurginių išvakarėse šeimininkas eidavo su žagre į laukus išvaryti pirmos vagos. Apsivilkdavo burnosu, susijuosdavo juosta, už kurios užsikišdavo kirvį, užsikabindavo drobinį maišelį su duona ir druska. Parėjęs iš lauko duodavo namiškiams „užarinėjimo“ duonos su druska, kad ardamas žagrės nenulaužtų, o šeimyna duonos nepristigtų.

Per Jurgines buvo einama į laukus javų lankyti. Atsinešdavo vaisių, kurių likučius užkasdavo lauko gale. Voliodavosi žiemkenčiuose šaukdami „augink, Dieve!“ Buvo tikima, kad žmogaus galia pereis į žemę ir padės jai subrandinti geresnį derlių. Varėnos apylinkėse moterys eidavo į laukus giedodamos apeigines giesmes, kuriomis prašė gerų metų, šv. Jurgio palaiminimo.

Lietuvoje iki XIX a. pabaigos per Jurgines būtinai turėjo būti išgenami į laukus gyvuliai. Anksčiau išginti nebuvo galima, nes manyta, kad tokiu atveju velniai gyvulius apsės. Šv. Jurgis — gyvulių užtarėjas, ir kai kuriuose Lietuvos vietovėse buvo manoma, kad šią dieną gyvuliai jam meldžiasi. Nebuvo galima tokią dieną gyvulių skriausti, su jais stengėsi nieko nedirbti, geriau pašerti, nes kitaip jie galėjo išdvesti arba vilkai galėjo išpjauti.

Banda į laukus buvo genama atliekant tam tikras apeigas. Panevėžio ir Ukmergės rajonuose Jurginių rytą piemenims buvo draudžiama ant krosnies autis kojas, nes gyvulius vilkai gali sudraskyti. Piemeniui ne tik peilio galąsti neduodavo, bet ir į rankas paimti draudė, kad vilko dantų nepaaštrintų. B. Buračas rašo, kad tą dieną piemenėliams duodavo skaniau pavalgyti, gaudavo jie ir mėsos gabalą. Šeimininkai dažnai jį siūsdavo pas kaimynus ko nors pasiskolinti, tikint, kad su tuo daiktu į namus parnešias kaimynų gerovės, kad karvės daugiau pieno duos. Jeigu nieko pasiskolinti, negaudavo, tai toje troboje nors kokį šapelį nutvėręs parnešdavo. Kaimynas per atėjusįjį skolintis slapta turėjo ką nors permesti, kad anas laimės neišneštų. Šiaulių apskrityje prieš išvarant karves į ganyklą šeimininkė duodavo joms silkių rasalo su degutu, kad nepustų, likusia duonkubilyje tešla aplipdydavo karvių dantis, kad neklibėtų. Kaniavos apylinkėse per Jurgines nebuvo galima iš vieno kaimo į kitą nešti sieto, kad vilkai avių neišpjautų. Paskolintą sietą gražindavo kartu su kiaušiniu ir linų sauja, kad šie geriau derėtų. Kiaušiniams Jurginėse priskiriama magiška galia,— tai gausumo, turtingumo, vaisingumo simbolis. Lazdijų rajone per pravarines uždegdavo grabnyčią, padėdavo po tvarto slenksčiu kiaušinį, išvarydavo gyvulius į kiemą, apeidavo aplink juos trissyk su degančia žvake, kurią vėliau užpūsdavo. Tada paimdavo padėtą po slenksčiu pravarinį kiaušinį, paženklandavo jį anglimi ir pasidėdavo. Tas kiaušinis po kiek laiko atitekdavo elgetoms. Prieš išgenant gyvulius, piemenis laistė šven-

tintu ar paprastu vandeniu, arklius prieš saulėtekį maudė upėse ar ežeruose, kad nuplautų nuo jų visas blogybes.

Viduklės apylinkėse kerdžių apliedavo vandeniu, o po to dovanodavo drobės stuomenį. Tilžės apylinkėse lietuviai nevalgydavo mėsos. Buvo tikima, kad pasiekti gerovę gali padėti jaunavedžių burtai. Jaunamartė užkišdavo karvėms už ragų skarelę arba nosinę, o jaunavedys apjuosdavo juosta, kad karvės be reikalo nedūktų ir lengvai veršiuotųsi.

B. Buračas įdomiai aprašo pirmosios ganiavos apeigas Panevėžio apylinkėse. Išvaręs gyvulius iš tvarto, piemuo eina kviesti šeimininkų. Pirmas eina šeimininkas, rankose laikydamas lėkštę, apdengtą baltu rankšluosčiu ar drobe; ant lėkštės krašto prilipdyta gedulinga žvakė, joje yra pora kiaušinių. Paskui šeimininką eina jo pati, vienoje rankoje nešdama puodą su smilkstančiomis žarijomis, kita ranka suėmusi prijuostės galus, kur pridėta įvairių švęstų žolių, surinktų Verbų sekmadienį ar per Jonines. Paskutinis, nešdamas verbą (kadagio ar žilvičio šakelę), eina piemuo. Visi jie tris kartus apeina aplink gyvulius, moteris juos rūpestingai aprūko šventomis žolelėmis. Aprūkiusi ima nuo lėkštės šventintą žvakę ir patrina kiekvieno gyvulio snukį, kaklą, strėnas ir pilvą, o karvėms ir tešmenį. Piemuo su verba apeina gyvulius, kiekvienam suduodamas 3 kartus. Tai daroma, kad žvėrys gyvulių nepjautų, laumės iš karvių pieno neatimtų ir avims vilnų nenukirptų. Apeiginius kiaušinius šeimininkas atiduoda piemeniui, o rykštelę, su kuria plakė gyvulius, įsmeigia į tvarto stogą, prie durų, kad gyvuliai visada laiku pareitų namo. Šeimininkas, užgesinęs žvakes, padeda jas ant vartų stulpo iki kol pargins gyvulius. Išlydint gyvulius, prašoma šv. Jurgio palaimos:

Joja švintas Jurgis
Per lygius laukus,
Par žalias girias,
Vis laumes avikirpes vaikydamas,
Vis piktus, nelabus
Aišvarus ir miškinius
Baidydamas.
Jok, švintas Jurgi,
Par mūsų laukus,
Saugok ir dabok mūsų gyvulius.

Žemaitijoje piemuo, paėmęs rykštelę ir tvarto raktą, tris kartus apibėga aplink bandą, raktą meta į vidurį bandos, o rykštelę nuneša į tvartą ir pakiša palubėj po balkiu. Šiaulių apylinkėje Pilvelių kaime išgenant šeimininkės sakydavo: „Išleidžiu visus savo gyvulius sveikus, diktus ir piemenį smagu, linksmą, kad rudenį vėl sulaukčiau pareinant iš lauko visus sveikus ir linksmą piemenį“. Kitus šeimininkė mušdavo piemenėlio beržine rykšte, po to įsmeigdavo tą rykštelę tvarte ir buvo sakoma, kad iš jos pienas bėga.

Pargenant bandą, šeimininkė laistydavo piemenį šaltu vandeni, kad karvės būtų pieningos, žolė geriau želtų, vasara nebūtų lietinga. L. Jucevičius rašė, kad šv. Jurgio dieną ūkininkai apvaikštinėdavo laukus, o po to keldavo vaises. Visi voliodavosi po rugių lauką šūkaudami „augink, Dieve!“

Jurginės — tai ir būsimų, ateities spėlojimų diena. Išginęs bandą, piemuo stebi, kuriuose medžiuose gegutė daugiausia kukuoja. Jei lapuotuose, tai karvės duos daug pieno, jei spygliuotuose — mažai. Žemaitijoje sakoma, jei gegutė daugiau kukuoja vakare, tai tais metais kris gyvuliai. Jei piemuo pirmą varlę pamato vandenyje, tai bus pieninga vasara, jei sausumoje — bepienė.

Rytų Lietuvoje žiūrima, ar šokinėja pirmą ganyimo dieną gyvuliai. Jei kuris šokinėja, tai tą vilkas papjaus. Jam pririša raudoną kaspinėį ar skambalėlį vilkams atbaidyti.

Piemenys anksti turi kelti, todėl kad neužsnūstų prie gyvulių, turi praustis iš jaučio pėdos arba iš lovio, kur gyvuliai girdomi.

Pirmą kartą griaustinį išgirdęs piemuo verčiasi kūliu per galvą, kad jo nenutrenktų ir žolė gerai želtų. Pirmąkart pamatę gužutį irgi verčiasi per galvą, kad greitesni būtų. Tilžės apylinkėse kerdžius kelis sykius apeidavo aplink bandą ir sviesdavo kiaušinį. Į kurį gyvulį pataikydavo, tas būdavo skirtas vilkui. Jo ir nesaugodavo, o jei vilkai iš tikrųjų papjaudavo, tai jo šeimininkui visas kaimas nuostolį atlygindavo.

Parginus bandą, šeimininkės kviesdavo piemenėlius prie stalo, vaišindavo sviestu, sūriu, varške, kiaušiniais. Dzūkijoje Jurginių išvakarėse vaikinai eidavo po namus sveikindami ir linkėdami visokios gerovės ir už tai prašydami margučių (per Jurgines dažydavo kiaušinius), šokdavo, dainuodavo. Jurgiai tą dieną puošdavosi kepures varpomis. Tikėdami, kad šv. Jurgis gali apsaugoti gyvulius, valstiečiai per Jurgines arba artimiausią sekmadienį nešdavo į bažnyčią sviesto, kiaušinių ir dalindavo elgetoms.

Per Jurgines baigdavosi dvarų kumečių samdos laikas, taip pat žemės nuomininkų bei pusininkų sutartys.

Šeštinės

Šeštasis ketvirtadienis po Velykų. — Šeštinės — sena gyvulininkystės šventė. Pirmadienis, antradienis ir trečiadienis prieš Šeštines būdavo vadinamosios Kryžiaivos dienos. Siomis dienomis nebuvo dirbama kai kurių darbų, nevalgė mėsos, procesijos ėjo aplink laukus, prie kryžių, į kapines. J. Balys rašo, kad laukų apėjimo paprotys siekia labai senus laikus, jis susidarė veikiant pažiūrai, kad kiekviena kultinio pobūdžio vieta, kuri yra procesijos ratu apeinama, esti tarsi apsupama magiška mūro siena, kurios joks blogas demonas negali peržengti.

Prie kryžių šiomis dienomis eidavo ir seni, ir jauni. Merginos pindavo vainikus ir puošdavo kryžius. Liškiavos apylinkėse sakydavo, kad Kryžiaus dienomis atgyja kregždės, kurios rudenį susikaria ant švendrių ir skandinasi. Po Kryžiaus dienų, Šeštinėse gospadinės ruošdavo šeimynai po šešis pyragiukus, kiaušinius arba šešias kiaušelių kojas. Biržų apylinkėse buvo sakoma, kad per Šeštines reikia valgyti šešis kartus ir būtinai mėsą su žirniais, nes kitaip kiaušės nesives ir miltų galima pristigti. Šeštinės — mažiukų šventė. Nelaimingas tas piemenėlis, kuriam šią dieną reikia ganyti visą dieną. Motinės ir tėvai stengėsi tą dieną juos pavaduoti. Ir šią dieną per kaimą į kapines giedodama ėjo procesija. Pirmiausia žengdavo būgnininkas. Iš kiemų virsdavo maži ir didesni vaikai, pasipuošę naujomis skarelėmis, naujomis kepurėlėmis ir marškinėliais, sujuostais margomis juostelėmis, ir prisidėdavo prie būrio. Minia išmindavo žaliuojantį lauką, bet savininkas tai laikė palaiminimu. Atėję į kapines ir susėdę prie savo artimųjų kapų, žmonės baigdavo giedoti litaniją.

Sekminės

Septintas sekmadienis po Velykų — Sekminės. Tai pavasariinių samborių ir piemenų šventė. Lietuvių ir gretimų tautų Sekminių papročiai susiję su sėjos pabaigtuvėmis ir vasaros darbų pradžia. Vienas iš ryškiausių šios šventės bruožų — augmenijos garbinimas. Svarbią vietą papročiuose užėmė jauni, žali berželiai. Buvo manoma, kad šio medžio gyvybingumas gali persiduoti žemei, gyvuliams, apsaugoti nuo ligų, nukreipti blogybes. Sekminių išvakarėse kaimų mergaitės eidavo į laukus ir miškus ieškoti žalumynų ir gėlių, namo grįždavo su didžiausiais glėbiais ir pindavo vainikus. Vaikiniai nulenkdavo keletą jaunų berželių, prilaužydavo šakų. Beržus statydavo prie namų, abipus durų, žaliomis šakelėmis puošdavo vartus, prieangį, seklyčią, vainikais ir gėlių puokštėmis nukaišydavo visą pirkį. Stalus uždangstydavo lininėmis staltiesėmis, kiemo takelius išbarštydavo geltonu smėliu ir žalumynais. Buvo tikima, kad vėlės, aplankiusios Sekminių dienomis namus, ilsisi beržų šakose. Piemenys nepagailėdavo beržų vainikų karvėms, kad jos būtų ramios, vaikščiotų krūvoje, būtų pieningos, o šeimnininkė dažniau duotų sūrio ir visus metus nebartų. Jaučiams prie ragų pririšdavo aukštus berželius arba ragus apipindavo beržų šakomis. Nepatingėję aprėdydavo veršiukus su avelėmis.

Kai kuriose Lietuvos vietose moterys į baltas lino skareles rišdavo gabalėlį duonos su trimis dvilypėmis beržo šakelėmis ir nešiodavo prisirišusios prie sijono juostos, tikėdamos, kad tai saugo nuo gyvatės įkandimo. Vanojantis pirtyje surištomis iš Sekminių beržų vantomis buvo varomi iš žmogaus kūno visokie

negalavimai. Sekminių rytą šeimininkas paplaskdavo savo karves beržo rykštele, kad išgintos mažiau gulinėtų.

Atėjus krikščionybei, bažnyčia ėmėsi šventinti žoles. Per Sekmines berželiais ir kitais žalumynais puošdavo bažnyčias, į Sekminių atlaidus veždavosi žalumynų puokšteles ir jas šventindavo. Žalumynais būdavo aprūkomas mirštantis žmogus, naujai pastatytas pastatas, artėjantis audros debesis, nes buvo tikima, kad Sekminių žolių dūmai nubaído nuo miršančio žmogaus piktašias dvasias, apsaugo nuo nelaimių pastatus, nukreipia audros debesis. Sekminėms žalumynais puošdavo ir laukų kryžius, valgydavo prie žalumynais papuoštų stalų. Merginos mėgo burėti iš augalų. Pirmiausia reikėdavo prisipinti daug vainikų ir parinkti kiekvienam vyrišką vardą. Didžiausiam vainikui duodavo vardą tos mergaitės, kuri nori sužinoti savo išrinktąjį. Vainikus mesdavo į šulinį arba į kūdrą vėlai vakare, kad niekas nematytų, o anksti rytą eidavo žiūrėti, kuris vainikas priplaukęs arčiausiai didžiojo, už to ir ištekės. Arba kitas būrimas. Prieš Sekmines iš rugiagėlių nupindavo didelį vainiką ir prisėgdavo prie jų tris rūtų šakeles. Prieš naktį tą vainiką mergaitė dėdavosi ant galvos ir prisėgdavo smeigtuku prie plaukų, kad nenukristų. Zegnotis prieš miegą tokiu atveju nebuvo galima. Buvo tikima, kad tas, kas per sapną nuims vainiką, atims ir tos mergelės nekaltybę.

Ir šioje šventėje aptinkame ugnies ir vandens garbinimo tradicijų. Bažnyčia šią dieną šventindavo ugnį ir vandenį. Kaltinėnų apylinkėse šventintu vandeniu laistydavo javų sėklą, kad geriau augtų, paukščiai neišlestų. Viduklėje buvo sakoma, kad pirmą Sekminių dieną reikia apšlakstyti vandeniu laukus, kad nebūtų vabalų, amaro, o upės ir prūdus — kad žmonės neskestų. Parsineštu iš bažnyčios vandeniu laistė arklių pašarą, kad šie geriau estų, kad jų plaukas gražiai blizgėtų. Krekenavoje piemenukai prieš išgindami laistydavosi vandeniu, kad karvės būtų pieningesnės.

Pagal liaudies kalendorių nuo Sekminių buvo galima maudyti upėse ir ežeruose, nes vanduo po šios šventės tapdavo nepavojingas. Jei arti bažnyčios būdavo ežeras ar upė, tai jų vandenį kunigai pašventindavo, ir būdavo manoma, kad tai apsaugos besimaudančius nuo ligų ir paskendimo. Švento vandens kaimiečiai įsipildavo į savo šulinius, kūdras.

Viduklės apylinkėse pirmą Sekminių dieną šeimyna turėjo gauti po 7 pyragėlius. Piemenims duodavo kiaušinių ir sūrio.

Sekminės — tai šviesi diena piemenėliams. Kupiškio apylinkėse šventę pradėdavo kerdžius, kuris dar prieš saulės patekėjimą užtrimituodavo, duodamas ženklą keltis. Tokią dieną piemenų raginti ilgai nereikėjo, kiekvienas stengdavosi kuo anksčiau savo bandą išginti ir užgroti Sekminių rageliu. Tokią dūdelę kiekvienas piemuo Sekminėms pasidarydavo iš alksnio ar žilvičio išsukęs, o kad geriau skambėtų, prie jos pridurdavo kiaurą jaučio ragą. Vėliausiai išginusį piemenį visus metus vadindavo „spirgučiu“.

Šeimininkė išleisdama kiekvieną gyvulį aprūkydavo džiovintomis žolelėmis. Bandą ganydavo tik iki pietų. Gerai priganę gyvulius, piemenys apvainikuodavo juos žolynais ir beržo šakomis, patys apsikaišydavo žalumynais ir dainuodami, Sekminių rageliais dūduodami, traukdavo į kaimą. Parginus prasidėdavo vaisės, kurioms vadovavo kerdžius.

Suvalkijoje kiekvienas piemuo prieš šią šventę žadindavo „Sekminių pievą“, kad greičiau jo gyvuliai priestų. Parginę piemenys puošdavosi visokiomis drapanomis, prie skrybėlių ir kepurų segėsi spalvotus popierius.

Valkininkuose parginus apvainikuotas karves, taip būdavo sveikinami šeimininkai: „Sveikinu tavi, dėdula, tetula, su šventom Sekminėm ir žyčinu, kad Dievulis aprėdytų šitus tavo stotkelius blizgančia šersteli ir sveikus užlaikyt nok žvėrių ir visokių nelaimių“, Pasveikinę bučiuoja šeimininkei rankas. Ji pakiša ryšulėlį, į kurį būna sudėta sūrio gabalas, pyrago ir po du kiaušinius nuo kiekvienos karvės.

Per Sekmines buvo rengiamos piemenų iškylos, dažniausiai vadinamos piemenų pautienėmis. Kai kur piemenys jau iš ryto užeidavo pakeliui į kiekvieną pirkį pasiimti šeimininkės paruoštų produktų. Kitose Lietuvos vietose piemenys užgriūdavo gospadorius su krepšiukais, kibirais, ąsočiais, terbomis. Suėję į gryčią, užpuola šeimininkę: „Tetule, duok miltų pautienei piemenėliams vargdienėliams, duok kiaušinių, duok taukų, duok pieno, duok druskos“. Užpuola ir šeimininką „Dėduti, duok griviną muzikantams, reikės dėdei kerdžiui ir tabokos nupirkti“. Dzūkijoje buvo sakoma tokia oracija: „Sveiki sulaukę šventų Sekminių, sveiki praleisdami su džiaugsmu ir ramybe, su žirgais žvengiančiais, su jaučiais baubiančiais. Atsiuntė jautelis pas jus duonelės, karvelė pienelio, avelė miltelių, meitelis lašinėlių, kiaulelė taukelių, marga vištelė kiaušinėlių, piemenėliams pinigėlių, tekutis tabokos, gaidys blynų“. Jei kuriuose namuose nieko negaudavo, tai po Sekminių pargindami bandą karvėms pririšdavo prie ragų kelmą, šluotą rugių, dilgėlių vainiką pakabindavo, kad visi žinotų apie šykščius gospadorius. Bet dažniausiai piemenims dovanų neatsakydavo, nes tikėjo, kad pagailėjus sumažės karvių pienas. Prisirinkę visokių gėrybių piemenys eidavo į mišką puotauti. Dažnai jie šiai šventei iš anksto susiruošdavo: darydavosi krosnis bulvėms kepti, dumtuves, reples. Lietuvos tautosakos archyve saugomi užrašyti bulvių ir kitų patiekalų gaminimo būdai. Bulvėms kepti piemenys pasirinkdavo plokščių akmenų, juos ugnyje įkaitindavo ir replėmis įdėdavo į paruoštą duobę, dumplėmis nupūsdavo nuo akmenų pelenus, tada sudėdavo plonai supjaustytas bulves, užpildavo druskos ir uždengdavo švaria vėlna (žole į apačią). Susidarę garai bulves iššutindavo. Taip iškeptos bulvės būdavo didelis skanėstas. „Piemenų kugelį“ kepdamo ropėje: imdavo didelę ropę, perpjaudavo pusiau, vidų išskaptuodavo ir pridėdavo tarkuotų bulvių su lašiniais. Po to abi puses

sudėdavo, kad laikytųsi, susmeigdavo pagaliukais ir kišdavo į karštus pelenus. Dar vienas piemenų patiekalas — „Sena varna“. Pasi-gaudavo piemenys bešokinėjantį žąsiną, perpjovę išimdavo vidurius, įberdavo druskos ir aplipinę drėgnu moliu kepėdavo lauže. Iškepęs molį nulupdavo drauge su piunksnomis. Dieveniškių apylinkėse piemenys, išsikepę iš surinktų kiaušinių, lašinių, miltų ir pieno pautienę, eidavo į mišką, įlipdavo į medį ir šaukdavo: „Vilkai, meškos, pribūkit pas mus pusryčių! Kad nepribūsit dabar, tai visus metus nepribūsit.“ Tai senoviška malda-užkalbėjimas. Buvo atliekama ir veiksmo magija. Piemenys suvarydavo gyvulius į krūvą ir mesdavo per juos kiaušinį, kad būtų gyvuliai sveiki, riebiūs ir vaisingi. Jei mestas kiaušinis suduždavo, tikėjosi geros vasaros, jei nesuduždavo — prastos.

Kai kuriose Aukštaitijos vietovėse, norėdamos leisti piemenims pamiegoti, ganyti rytelio (rytagonių) išgindavo mergos. Gindavo labai anksti, dar vieversiu negiedojus. Išgirdę merginų dainavimą, atėidavo kaimo bernai su birbynėmis, skudučiais, atsi-nešdavo vaišių, kurdavo laužus, šokdavo, dainuodavo. Svarbią apeigų dalį sudarė žaidimas „Vestuves kelti“. Gražiausia mergina buvo išrenkama nuotaka, o vienas iš vaikinių — jaunikiu. Kitos merginos apsirengdavo pamergėmis. Žaidiminės vestuvių apeigos buvo atliekamos panašiai kaip tikrose vestuvėse. Po „apeigų“ jaunosius vedė sugultuvių į „klėtį“ — palapinę, padarytą iš medžių šakų. Po to ėjo keltuvės ir vestuvių pabaiga. Vestuvės kaip ir kiti apeiginiai erotiniai žaidimai turėjo magišką prasmę. Jie atėję iš tų laikų, kai žemdirbys manė, kad žmogaus lytinė meilė, vaisingumas ir visa, kas su ja susiję, skatina žemės vaisingumą.

Tokių ganyimų metu, kai jaunimas linksmindavosi, gyvuliai dažniausiai po pievas ir laukus vaikščiodavo neprižiūrimi. Todėl valstiečiai patys stengėsi saugoti savo laukus nuo gyvulių.

Antrąją Sekminių dieną buvo ruošiamą bandininkų kiaušinėnė. Bandininkais buvo vadinami šeiminkų sūnūs ir samdyti bernai — artojai. Jie kaip ir piemenys eidavo per kaimą rinkdami sūrius, kiaušinius, lašinius. Bernai apsirūpindavo muzikantais ir gėrimais, merginos šeiminkaudavo.

Tačiau Sekminėms būdingos ne tik piemenų puotos, bet ir valstiečių sėjos pabaigtuvės, javų lankymo pabaigtuvės — sambūriai, paplitę buvo jau nuo XVI a. Merginos vaikščiodavo parugėmis, pindavo vainikus ir giedodavo giesmes, turinčias magišką prasmę:

Tu žilviti, dobile,
Žaliasai medeli, dobile,
Kaip tu didelis augai, dobile,
Pirma šakelė, dobile.
Pirmuos varteliuos, dobile,
Saulutė tekėjo, dobile,
Antruos varteliuos, dobile.

Mėnulis riedėjo, dobile,
Trečiuos varteliuos, dobile,
Mergelė vaikščiojo, dobile.

(Adutiškis)

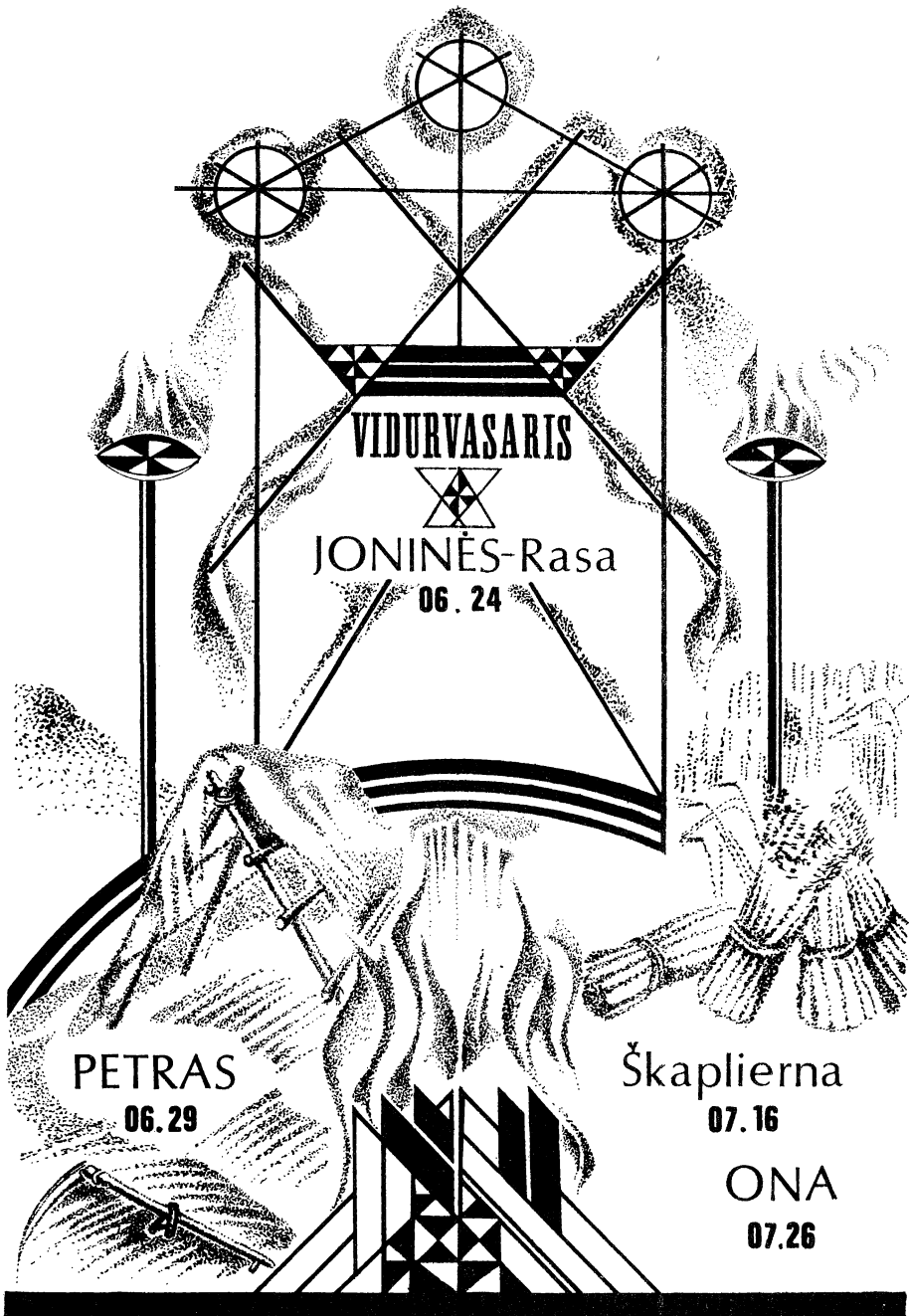
Į laukus eidavo su šeimomis „rugelių lankyto“. Apžiūrėdavo savo ir kaimynų javus, dalindavosi ūkiškais patarimais. Parugėse arba grįžę į namus linksmindavosi.

Pakruojo ir Joniškio apylinkėse prieš Sekmines sambūriui buvo daromas sudėtinis alus pasivaišinti baigus laukų sėją. Supylę maždaug po sėtuvę miežių arba kviečių, darydavo salyklą, pasakui — alų pas ūkininką, kur vyks sambūris. Susirinkdavo samdiniai, prašyti ūkininkai, ūkininkės, ateidami atsinešdavo virtų kumpių, dešrų, sūrių, sviesto, pyragų. Gerdavo alų, jaunimas šoko, dainavo, seniai „rodą braukė“.

Dėdavosi dažniausiai ne tik gaspadoriai, bet ir įnamiai bei mažažemiai, jei sugebėjo su visais lygią dalį vaišėms atsinešti. Dažniausiai puotoje dalyvaudavo visas sodžius. Gėlėmis išpuošdavo trobos vidų, kiemą, sodą, pasikviesdavo muzikantų. Linksmindavosi visą naktį.

Merginos dar turėjo ir atskirus pasilinksminimus. Jos susėdavo gražiausioje vietoje, ant kalnelio, pindavo vainikus, burdavo savo laimę, sekdamo pasakas, dainuodavo, apeidavo paruges.

Paplitus Lietuvoje krikščionybei, šį senovišką rugių lankymą dvasininkija pavertė laukų šventinimo apeiga. Atvažiavus kunigui, visi susirinkdavo į vieną kiemą ir drauge eidavo javų šventinti. Pašventinus puotaudavo. Paprotys išnyko XX a. pradžioje, kaimams išsiskirsčius į vienkiemius.

VIDURVASARIS

JONINĒS-Rasa

06.24

PETRAS

06.29

Škaplierna

07.16

ONA

07.26

VASAROS ŠVENTĖS

Joninės

Nuo senų laikų žmonės pažymėdavo saulėgražos metą — pačią trumpiausią ir pačią ilgiausią naktį. Trumpiausia naktis senovėje vadinta Rasos švente, arba Kupolinėmis. P. Dundulienės nuomone, ši šventė atsirado pirmykštės visuomenės laikais ir galutinai susiformavo paplitus žemdirbystei ir gyvulininkystei apie IV—III tūkstantmetį p. m. e. Ipatjevo metraštyje 1262 m. jas mini Kupolės vardu. Įvedus krikščionybę, šventė buvo pavadinta Joninėmis (birželio 24 diena), pagal agrarinį liaudies kalendorių — tai buvo šienapjūtės pradžios data.

Ilgiausios dienos švenčių apeigos buvo glaudžiai susijusios su agrariniais vaizdiniais. Svarbiausias tikslas buvo apsaugoti derlių nuo stichinių nelaimių, piktųjų dvasių, raganių, nes vidurvasaryje dažnos sausros, krušos, liūtys ir perkūnijos. Kupolės šventėje buvo pagerbiami didžioji gimdytoja deivė Lada ir Perkūnas — griaustinio ir žaibo valdovas, visokios jėgos įsikūnijimas. Su tuo galima sieti vyrų ristynes, jėgos demonstravimą. Kiek tvirtesnis argumentas Perkūno naudai yra užkalbėjimai nuo drugio. Ilgiausią vasaros dieną reikėjo kepti duoną ir ją valgyti, saulei dar netekėjus, taip kalbant: „Saulės vardu, Perkūno griausmu, tau, drugy insakau, tavi varau nuog žmonių“. Užkalbėdami pirmiausia kreipdavosi į saulę, kuriai skirta daugelis šios šventės apeigų, ir į Perkūną. Tai dangaus dievams skirta šventė.

S. Daukantas Jonines vadina „Vainikų švente“ ir tvirtina, kad senovėje jos būdavo švenčiamos 14 dienų. Perkūnas „išperėjęs“ visą regimą ir neregimą sutvėrimą, šiltą gražią vasaros dieną paleidęs jį į žemę ir ugnies žmonėms davęs, kad galėtų pasišildyti. Tai minėdami, žmonės linksmindavėsi visą birželio mėnesį.

Dar XV a. Lietuvoje lankėsi žmonės iš kitų kraštų rašė, kad Vilniuje buvo švenčiama Rasos šventė. Rytinėje miesto dalyje, maždaug toje vietoje, kur dabar Rasų kapinės, ant kalnelių ir kloniuose buvo deginami laužai. Žmonės šoko, dainavo, valgė ir gėrė. Ant kalnelių leido kibirkštis smalos statinės ir dervingų medžių laužai.

Didelis vaidmuo Joninėse buvo skiriamas saulei. Neatsitiktinai saulė dažnai minima ilgiausią metų dieną dainų posmuose:

Ein saulelė aplinkui dangų
Oi Kupola Kupolėli
Aplinkui dangų mėnulio kelti,
— Kelkis mėnuli, kelki šviesusis,
Jau aš šviesi seniai kėliaus
Ir nušviečiau visą svieta:
Seną, jauną, mažą, didį.

P. Dundulienės nuomone, saulės kultas šioje šventėje išplaukė iš dviejų pagrindinių šaltinių: pagerbti išvykstančią į žiemos pusę saulę, padėkoti už šilumą, atgaivinusią, padengusią žiedais ir vaisiais žemę. Saulę garbino ir už jos jėgos grėsmingumą. Žemdirbiai maldavo saulės, kad ji savo kaitriais spinduliais neišdegtų pasėlių. Tuo tikslu aukodavo jai aukas,— degindavo apeigų laužo ugnyje. Šiuo atveju saulė buvo garbinama maldomis ir giesmėmis.

L. Jucevičius rašė, kad šv. Jono rytą vargdieniai yra pasakoję kiekvienais metais matą saulę šokinėjančią ir kad tai įvaizdis iš pagoniškujų laikų, kadą lietuviai garbino saulę.

Lātvių tautosakoje minima, kad Joninių rytą tekėdavusios trys saulės: ruginė, miežinė ir sidabrinė. Buvo manoma, kad Joninių rytą saulė būna apsukta vainikais, kurie sukasi, bėga apie saulę. Vieni vainikai būna rausvi, kiti įvairiaspalviai, kaip laumės juosta. Kaimo jaunimas laukia saulės patekėjimo, kad pamatytų saulės vainikus, paskui giriasi, kad kelintą kartą mato...

Per Jonines žemdirbiai savo apeigose ypatingą dėmesį skyrė vandeniui, turinčiam galią atgaivinti žemę ir suteikti jai vaisingumą. Todėl šios dienos burtai buvo atliekami prie vandens ir su vandeniu. Tą dieną žmonės patys maudėsi ir maudė gyvulius. Jaunuoliai bėgdavo išsimaudyti prieš saulėtekį, kad būtų sveiki ir stiprūs. Ypač buvo garbinama rasa, todėl, kad naktį ji atgaivina augalus. Saulei tekant žemdirbys brisdavo arba apžergęs šaką apjodavo laukus per rasą. Buvo tikima, kad nukrėsta nuo žolės rasa lems geresnį derlių. Merginos stengdavosi atsikelti dar prieš saulei tekant ir surinkta rasa nusiprausti veidą,— tai turėjo padaryti veidą skaistesnį, gražesnį. Nepatingėdavo ir naktį atsikelti, suvilgyti veidą rasa ir nusišluosčius atsigulti. Naktį turėjo prisisapnuoti vaikas, atnešantis rankšluostį, už jo ir buvo tikimasi ištekėti. Kaimo žiniuonės šventą naktį vilkdavo rasota žole rankšluostį, taip rinkdamos rasą. Išgręžusios sugirdydavo karvėms, kad daugiau pieno duotų.

Joninių šventėje buvo garbinama suklestėjusi augalija. Buvo tikima, kad šios šventės išvakarėse surinkti augalai turi magišką galią, gydo įvairias ligas, atneša laimę, išburia ateitį. Todėl merginos, o kai kuriose Lietuvos vietose ir moterys eidavo rinkti

žolių (kupoliauti). Šis paprotys labai senas. Dar 1262 m. jis minimas Ipatijaus metraštyje.

Mielkės ir Kuršaičio žodynai kupolėmis vadina jonažoles, šiaurės Lietuvoje kupoliai — lauko gėlės, žydinčios geltonai ir mėlynai. J. Basanavičius mano, kad paprastoji ramunė Joninių naktį tapdavo kupole, ir kad tarp vidurvasario šventės ir romėnų bei graikų garsiųjų rožių švenčių („dies rosarum“) yra ryšys. Tverėčiaus apylinkėse užrašytame Joninių nakties vaizdelyje yra sakoma, kad ligi 12 valandos aukštame kalne žmonės kūrėna ugnį, renka gėles, o labiausiai rožes ir „kupolus“.

Svenčionių apskrityje Jocūnų kaime kupoliavimo dainoje minimas stebuklingas žolynas su trimis šakomis, kurių viena žydingi „kaip saulė teka“, kita kaip mėnulis „rieda“, trečia kaip „žvaigždėlė“ žiba. P. Dundulienės nuomone, kupolėmis buvo vadinami žolynai, turintys gydomąją galią: jonažolės, ramunės, mėlynai ir geltonai žydingys žolynai. Kupolių yra 9 rūšys. Kupolė kadaise reiškė ir apeiginę kartį, papuoštą gėlėmis bei kaspinais. Tautosaka rodo, kad kupolė buvo ne kas kita, kaip vegetacijos dievybė, vasarą gyvenanti kvėpiančiuose žolynuose, žieduose ar pumpuruose, o žiemą pusnynuose.

Mažojejoje Lietuvoje moterys dar dieną prieš Jonines skubėjo prisirinkti vaistažolių (ne tik 9 rūšis), tikėdamos, kad po birželio 24-osios žolės praranda gydomąsias savybes. Kaimų mergaitės, apsirengusios dailiais, margais rūbais, išeidavo į pievas skinti devyneriopų gėlių, o tarp jų būtinai turėdavo būti ir ramunių bei jonažolių. Susitikus būrį merginų iš kitų kaimų, sveikindavosi dainomis. Viena grupė klausdavo: „Kur tu buvai, Jurgut, kur tu keliavai?“, kitos atsako: „Griklaukiuose, pas ubagus“. Klausimą kartodavo, kol išvardindavo visus aplinkinius kaimus. Paminėjus kaimą, kuriame mergaitės gyvena, dainuodavo: „Lazdėnuose pas bagočius buvau“. Kitos klausė: „O kuom tave ten vaišino?“, — „Kepsnių aš valgiau, vynelio gėriau“. „O kur tave paguldė, kur naktelę nakvino?“, — „Puikioj klėtelėj, margoj lovelėj“ ir pan.

Prisirinkusios gėlių, merginos grįždavo į kaimą ir ten dainuodamos apvainikuodavo ilgą kartį (kopolį), kurį papuošdavo dar ir margais, plevėsuojančiais kaspinais. Kopolį pastatydavo kaimo gale, netoli rugių laukų ir per dvi naktis bei vieną dieną mergaitės jį saugodavo, gindavo nuo jaunuolių, kurie stengėsi kopolį pavogti. Nustatytą laiką laimingai išsaugojusios kopolį, dainuodamos nuimdavo žolynus ir visos pasidalindavo juos į lygias dalis. Nuimtosios žolės turėjo saugoti nuo piktųjų dvasių, jų nuovirais gydė visokias ligas.

Taigi, šios šventės nakties išvakarėse kaimo moterys surinktus devyneriopus žolių pluoštus nešdavosi namo. Dalį jų iki vidurnakčio sušerdavo gyvuliams, kad padėtų nuo apkerėjimo. Kitą dalį jonažolių užkišdavo už šventųjų paveikslų ir žiūrėdavo, kada sudžius. Jeigu ilgai nedžiūdavo, tai buvo namoma, kad tie metai bus laimingi. Kitas žoles laikė iki Kalėdų — žiemos saulės grįžt-

mečio ir atiduodavo karvėms, kad būtų sveikos ir pieningos. Devynerių žolių glėbeliai nuo Joninių iki Kalėdų buvo laikomi ir tvartuose. Džiovinotos žolės buvo smilkinamos susirgus žmogui ar gyvuliui. Joninių naktį karvėms tešmenis nuplaudavo jonažolių nuoviru. Mažonoje Lietuvoje ištekėjusios moterys suskindavo devynerių žolių puokštes po saulėlydžio. Nekalbėdamos parsinešdavo į savo kiemus ir mesdavo per galvą ant namo stogo, kad apsaugotų namus nuo ligų ir kitų nelaimių. Gerai, jei gėlių žiedai suguldavo į viršų, blogiau, jei gėlės nukrisdavo kotais į viršų. Dar didesnę gydymąją galią, buvo manoma, turi žolynai, surinkti prieš saulei patekant nuo septynių laukų ežių.

Neveltui S. Daukantas Jonines vadino „Vainikų švente“. Be gėlių vainikų neapsieidavo nė viena mergina. Buvo tikima, kad vainikas yra sukaupęs amžino, nesibaigiančio gyvenimo jėgą. Vainikas — tai nemirtingumo ir meilės simbolis. Su vainikais šią vasaros naktį susiję daug apeigų ir būrimų. Buvo sakoma, kad Jono naktį reikia apeiti aplink tris laukus ir iš jų priskinti devyneriopų gėlių, nupinti vainiką ir einant miegoti pasidėti po pagalve, — kuris vaikas sapne ateis vainiko pasiimti, už to ir ištekėsi. Arba nusipinti daug vainikų, kiekvienam duoti vyrišką vardą, gražiausią vainiką pavadinti savo vardu ir įmesti į vandenį. Sumėčius visus žiūrėti, kuris priplauks arčiausiai pirmojo vainiko, už to ir teks tekėti. Skapiškio merginos nupindavo po devynelą vainikų, prisegdavo korteles su vardais ir, įmetę į upę, stebėdavo, kuris vainikas išplauks į krantą. Arba 12 valandą nakties 12 vainikų įmesdavo į upę ir žiūrėdavo, ar suplauks į poras. Nesuplaukus nesitikėta ištekėti šiais metais. Panemunio apylinkėse buvo laukiama ramaus vandens. Įmetus vainikus, reikia stebėti, į kurią pusę vainikas pasuks, iš tos pusės ir lauk piršlių. Paleidus vainiką su srove, pagaus jį bernelis — jam ir teksi, nuplauks vainikas nepagautas — dar metus teks vainiką nešioti.

Kitose vietovėse iš devyneriopų, Joninių naktį surinktų žolių, mergaitės nusipindavo vainikus. Einant į pievas ir grįžtant namo su vainikais, negalima buvo nei žodžio ištarti, nei atsigręžti. Priėjus gluosnį, beržą ar obelį, mergaitės turėjo mesti per galvą į šį medį vainiką. Jei pirmą kartą vainikas užklius už šakos, tai mergina tais pačiais metais ištekės, o kiek kartų nukris, tiek metų dar reikės laukti. Kitą vainikėlį mergaitės dėdavosi po pagalve, tikėdamos susapnuoti mylimąjį. Šio vainiko nebuvo galima į trobą nešti per slenkstį, reikėjo mesti per galvą pro langą. Joninių vainikas dar ilgai buvo laikomas mergaitės skrynioj kaip laimės ir sveikatos simbolis. Palangos apylinkėse vaikinai ir merginos pindavo naktį vainikus iš paparčių ir, pririšę žvakutes, leisdavo į upelį. Jei vaikino ir merginos vainikai plaukdavo greta, jie tikėjosi tais metais susituokti. Vilkaviškio apylinkėse merginos vainikais puošdavo vaikinų galvas. Kai kur nupintą Joninių naktį vainiką žmonės padėdavo kryžkelėje, tikėdami naktį sapne pamatyti savo ateitį.

Daug Joninių apeigų buvo atliekama prie sukurto laužo. Prie jo žmonės, ypač jaunimas, praleisdavo laiką iki saulės patekėjimo. Laužams parinkdavo gražiausią apylinkėje vietą, ant kalnų, paežerėse, paupiuose. Gardino gubernijos lietuviai laužą kurdavo ant būsimo rugių lauko, kartais ganyklose. L. Rėza nurodo, kad lietuviai ir senprūsiai Joninių išvakarėse laužus kurdavo po liepomis. S. Daukantas teigia, kad senovės lietuviai darė iš jaunų berželių palapines, po kurias vaikščiodami meldėsi ir dėkojo dievams, o naktį jas degino ir šokinėjo per ugnį.

Jau 1935 m. J. Dovydaitis, aprašydamas Jonines, pastebėjo, kad pirmiausia krinta į akis nepaprasta ugnies reikšmė. „Lietuviai, kurie iš viso nelabai mėgsta kuopuotis ir bendrauti, Joninių išvakarėse visi kas tik gali skuba į paežeres, kuria laužus, kelia į medžius aukštas, smaluotas pakuluotas kartis ar tošimis apsuktus beržus, degina juos, kad jie šviestų kuo ilgiausiai, per visą naktį, kol patekės saulė ir būtų matyti iš toli. Dažnai ant karties pritaisydavo seną medinių ratų stebulę, kurią pripildavo dervos ir prieš iškeldami ją uždegdavo. Buvo paruošiami specialūs lankai, kurie uždegami ir ridenami nuo kalnų, tai simbolizuodavo nuo žemės tolstančią saulę“. Joninių ugnis — tai atsitolinančios saulės pagerbimas, atsisveikinimas su ja ir prašymas grįžti. Gilioje senovėje laužus kurdavo vaidilos, prisilaikydami tam tikrų ceremonijų. Ugnį jie įžiebavo, trindami sudžiovintas kai kurių gydančių augalų šaknis arba išskeldami ją iš titnago, kad laužas padėtų apsisaugoti nuo epidemijų, nederliaus ir ligų, kad nekristų kruša ir netrenktų žaibai. Į laužą mesdavo kiaušinių, aukodavo gyvulius. Vėliau gyvulių aukas pakeitė šiaudinės lėlės.

Joninių išvakarėse būdavo gesinami namų židiniai ir iš naujo įkuriami Joninių laužo žarijomis ar ugnimi, tikint, kad grįžtmečio nakties laužo ugnis turi nepaprastą galybę, kuri apsaugos nuo nelaimių, atneš šeimai sveikatą ir santarvę. Ypač jaunavedžiai turėjo savo židinį įkurti iš stebuklingos nakties laužo ugnies. Tokia šeima bus palaiminta, gyvens turtingai ir santarvėje. Laužus stengdavosi įkurti kuo aukštesnius, nes buvo tikima, kad kuo didesnius laukų plotus apšvies apeigų ugnis, tuo didesnį derlių rudenį surinks. Laužas kuriamas nusileidus saulei ir gesinamas jai patekėjus.

Sokinėjimas per ugnį bei šokimas aplink ją taip pat turėjo magišką prasmę. Apeiginė laužo ugnis apvalydavusi ne tik fizine, bet ir moraline prasme. Apvalomosios ugnies kūrenimas ir šokinėjimas per ją buvo žinomas jau seniausiosioms Rytų tautoms. Prie laužo atvesdavo ligonius, paliegėlius, sergančius vaikus, kuriuos traukdavo per laužo ugnį, tikėdami, kad jie pasveiks. Sokinėjama per laužą buvo tikintis pagerinti savo sveikatą, pasisemti jėgų besiantinantiems sunkiems vasaros žemdirbystės darbams, pagerinti javų, ypač linų, augimą.

Laužo pelenams, anglims bei nuodėguliams buvo priskiriama ypatinga galia pagausinti derlių ir jį apsaugoti nuo stichinių

nelaimių. Todėl laužo nuodėguliais kaišydavo laukus, o pelenais barstė pasėlius, kad užderėtų javai. Likusį nuo laužo medžio atskalos gabaliuką užkišdavo po žagrės noragu, tikintis, jog neaugsiančios dirvoje piktžolės. Laužo nuodėgulius pakišdavo ir po namo pamatais, pastoge. Norint gyvulius apsaugoti nuo ligų bei raganysčių, jie buvo varinėjami po laužavietę. Rytų Prūsijoje buvo žinomas paprotys mėtyti į laužą įvairias žoles, gėlių vainikus. Mesdavo į laužą ir piktžoles, tikint, kad kitais metais javuose jų bus mažiau.

Vienas iš archaiškiausių Joninių papročių — aukštos kartys su jų viršūnėse įtvirtintais ratais ir jų deginimas. Ratas pirmųjų žemdirbių pasaulėjautoje simbolizavo pačią saulę ir jos vežimą. Tą pačią prasmę turėjo ir Gardino gubernijoje XIX a. pasitaikantis paprotys Joninių lauže deginti vežimą. Šie papročiai susiję su mitais apie saulę, keliaujančią vežimu ar valtimi. Lietuvoje buvo paplitęs paprotys per Jonines plaukioti upėse ar ežeruose išpuoštomis gėlėmis ir vainikais valtėmis, kuriose būdavo kūrenama ugnis. Tai archainis Joninių apeigų komponentas, kuris simbolizuoja valtimi plaukiančią saulę.

Jaunimas prie laužo spirgindavo lašinius, pelenuose kepdavo bulves. Dar prieš šventę mergaitės ir moterys kepdavo mėsą, pyragus, slėgdavo sūrius, vyrai alaus ar midaus padarydavo. Pasivašinę vyrai eidavo ristynių, slinkdavo išmuilintu stulpu prie viršūnėje sudėtų dovanų — kepurių, peilių, pyškių. Šios pramogos reikalaujavo vikrumo. Joninės siejamos ir su vasaros vedybų sezonu bei apeigomis, turinčiomis paveikti šeimyninį gyvenimą ir priauglį. Jei kuri pora susidraugauja šią naktį, tai vedybos tikrai bus. Kunigų barimasis tiek pas mus, tiek kituose kraštuose buvo nukreiptas į „nepadorumus“, pasitaikančius šią naktį. Estijoje buvo vaidinamas vienos poros sugulimas. Panašią reikšmę turėjo šis paprotys ir Lietuvoje. Pavyzdžiui, Antalieptėje Joninių išvakarėse jaunimas, eidamas arklių ganyti, atsinešdavo gėrimų ir užkandžių, išsirinkdavo iš savo tarpo „nuotaką“ bei „jaunikį“ ir stebėdavo, kaip jie elgiasi. Jei tarp jų viskas klojasi sklandžiai, be pykčių ir ginčų, tai galima buvo laukti gero to meto derliaus, jei įvyksta koks nesusipratimas — galima laukti nelaimės. Tokios „vestuvės“ buvo rengiamos ir Sekminių rytą — tai apeiga, susijusi su javų, vaisių derlingumo žadinimu. Aplink laužą jaunimas šokdavo, eidavo ratelius. Šokdami ir giedodami giesmes saulei, laukdavo jos patekančios. Pašokę gerdavo alų ir valgydavo merginų atsineštus valgius.

M. Katkus pažymi, kad šv. Jono naktis turi ypatingą galybę: ši naktis visuomet šilta, graži, rami. Ne be reikalo šią naktį ir papartis žydi... Šis žiedas — tai žmogaus troškimas pažinti, žinoti, visa gauti, tik tereikia jį surasti. Jis žydi tik vieną kartą per metus — Joninių naktį, dvyliktą valandą. Saugo šį žiedą įvairios baidyklės, piktosios dvasios. Jei kas ir pamato šį stebuklingą žiedą, jo nuskinti beveik neįmanoma. Bet jei noras surasti ste-

buklingąjį žiedą be galo didelis, galima pabandyti taip: reikia dieną prieš Joninių naktį nueiti į mišką ir išsikirsti šermukšnij, jo šakeles apgenėti, viršūnelę nukirsti. Tada medelį vilkti atbulą šimtą žingsnių į tą pusę, į kurią jis nuvirto ir nė karto neatsigręžti. Kai šimtąjį žingsnį žengęs atsisuksi, ant šermukšnio tupės velnias ir negalės nultipti nei per nukirstą viršūnelę, nei per nugenėtas šakeles. Nelabasis prašysis paleidžiamas ir turės pasakyti, kur pažydo paparčio žiedas. Jei ir pasisektų rasti šį žiedą, baidyklės puls ragais badyti, viesulai kauks, katės kniauks, bet reikia aprėžti aplink save ratą šermukšnio lazda, pasitiesti drobulę ir nieko nebijoti — žiedas pats ant drobulės nupuls. Vieni sako, kad paparčio žiedas kaip beržo žirginių dulkelė, kiti, kad baltas, apskritas, kaip karoso žvynas.

Buvo sakoma, kad tas, kuris suranda ir nuskina paparčio žiedą, kitų mintis moka skaityti, kiaurai mato, kur pinigai ir brangenybės paslėptos, būna sveikas ir laimingas.

Tačiau ir neradę paparčio žiedo kaimo bernai nenusimindavo, visokiausių pokštų ir juokų prasimanydavo. Ypač nuo jų šėlimo kentėjo kaimo apsileidėliai ir tinginiai. Kaimo padaužos įtraukdavo į medį akėčias, arklą ant jaujos, ratus ant stogo įkeldavo, taip arkliavirves sumezgiodavo, kad ryte iki pusdienio negalėjai išnarplioti, piktą besispardantį arklį su virvėmis pagavę, pririšdavo jam prie uodegos šunį ir leisdavo jį „Karaliaučių“, o rytą pranešdavo šeimininkui, kad arklys su šunimi į Karaliaučių pabėgę. Zvejams luotelius ant kiemo atvilkdavo, merginų balinamas drobes surinkdavo ir į aukščiausio medžio viršūnę įkeldavo.

Šią naktį būdavo vainikuojamos Jonų trobų, klėties ar kluno durys. Brėkstant jaunimas eidavo visu būriu su muzika varduvinkų sveikinti. Merginos surišdavo Jonus rankšluosčiais ar juostomis.

Birželio 24-oji — pati trumpiausia naktis. Tamsa nepastebimai keičia šviesą, laužų atšvaitės ir šešėliai, dienos trumpėjimo grėsmė šią naktį daro stebuklus. Todėl Joninių papročiuose nemažą vietą užima kerėjimai ir būrimai. Merginos šv. Jono naktį į kurpę įdėdavo pinigą, tikėdamos susapnuoti būsimąjį. Dar geriau naktį po savo lova pasidėti praustuvę, šukas, rankšluostį ir muilą. Atsigulti reikia nieko nekalbant, vyras, kurį susapnuos, ir bus jos būsimasis. Arba reikia Joninių naktį veidrodį pastatyti taip, kad į jį šviestų mėnulis. Aplink save ant grindų kreida apibrėždavo „velnio ratą“, į kurį atsistojus buvo žiūrima į veidrodį, kuriame vidurnaktį pasirodys išrinktasis. Vidurnaktį mergaitėi reikia triskart apibėgti aplink namą ir klausytis, iš kurios pusės loja šunės — iš ten atvyks būsimasis. Prieš vidurnaktį mergaitės darže išsikasdavo gabalėlį velėnos ir apvertusios padėdavo atgal ton pačion vieton. Iš to, ką kitą rytą po velėna rasdavo, spėjo apie ateitį: kirminas — tai vaikas, šakelė — kapas, vabalas — jaunikis, jei vabalas pilkas, vyras bus prasčiokas, jei margas — valdininkas, žalias — ūkininkas. Per Jonines ir dar keletą dienų po jų

pajūrio žvejai neplaukdavo žvejoti sakydami, kad jūra šiuo metu tyko aukų. Kai kur sakoma, kad po Joninių gegutės virsta vanagai. Plačiai buvo tikima, kad per Joninės veikiančios įvairios žmogui, gyvuliams ir augalams nepalankios antgamtinės būtybės arba turinčios su jomis ryšį moterys — raganos, laumės. Kad jos gyvulių neužkerėtų ir kiti žmonės nenužiūrėtų, gyvuliai dar prieš saulėlydį būdavo suvaromi į tvartus, karvėms duodama duonos ir druskos. Prie tvarto ir namų durų smala arba kreida nupiešdavo kryžių, kad raganos ir laumės neįlįstų. Rakto skylutės užkimšdavo pavakary surinktomis žolėmis, ties stakta pakabindavo šermukšnio ir kviečių, kad padėtų apsaugoti nuo piktybių dvasių. Tomis pačiomis šakomis perbraukdavo ir karves, kad jokie kerėtojai joms nepakenktų ir jos duotų daugiau pieno. Šermukšnį kabindavo todėl, kad jo lapeliai smulkūs ir jų daug. Ragana prieš įlįsdama į tvartą turi juos suskaityti ir dažnai iki vidurnakčio nespėja to padaryti. Kai kuriose Lietuvos vietovėse Joninių naktį tvarte netoli durų padėdavo klumpes ir veidrodių. Eidamos raganos ar laumės atsitrengs į klumpes, veidrodyje pamatys savo baisų atvaizdą ir išsigandusios pabėgs. Ramygaloje buvo sakoma, kad naktimis raganos gyvulių nejudinėtų, reikia kūtėje pakarti nušautą šarką.

Saugojamasi buvo ne tik raganų, bet ir piktos valios žmonių, nes tokią naktį dažnai būdavo apkerimi gyvuliai. Norint apsaugoti karves nuo apkerėjimo, reikia trumpiausią metų naktį, apie dvyliką valandą, nieko nekalbant nueiti prie karvių, iš kiekvienos išmelžti po tris lašus pieno. Paimti devyneriopų, dieną arba vakare surinktų žolių, išvirti arbatą, supilti į ją tuos tris lašus pieno ir sugirdyti karvėms. Jeigu karves vis dėlto apkerėdavo, tai buvo žinoma nemažai atkerėjimo burtų. Pavyzdžiui, reikia nuo savo karvių tarpuragio ištraukti tris plaukus ir stengtis nematant nunešti į to žmogaus, kuris apkerėjo, tvartą. Jei karvės su šieniu tuos plaukus suės, tai jos pieno nebeduos, o apkerėtosios vėl taps pieningos. Joninių vakarą moterys eidavo skinti gėlių nuo septynių kaimynų laukų ribos. Išvirtą žolienę sugirdydavo karvėms, tikint, kad jos taps labai pieningos, o tų žmonių, nuo kurių laukų buvo skintos gėlės, karvių pienas sumažės.

Šiaulių apylinkėse ilgai buvo tikima, kad Joninių naktį karvėms pieną atimdavo latviai. Ankstyvą rytą jie vilkdavo apynasrį apie kaimyno ūkį. Pervilkę pakabindavo nuošalioje vietoje ir apačioje padėdavo kibirą, į kurį pienas iš apynasrio bėgdavo. Kupiškėnų krašte, saulei tekant, kad karvė duotų daugiau pieno šv. Jono dieną, ją apžolindavo. Moteris, kuri norėjo savo karvę padaryti pieningesnę, tą dieną anksti rytą iš po pieningos svetimos karvės snukio paraudavo žolės ir tą žolę sušerdavo savo karvei. Po to leisdavo abiem karvėm pasiuoštyti.

Moteris, savo karvę apžolinusi, tuoj bėgdavo pas anos karvės šeimininkę ko nors paskolinti. Jei tokiai paskolinsi, tai savoji karvė nebeduos pieno — apžolintoji karvė iš anos karvės „nu-

trauks pieną“. Apžolintoji karvė duos per dieną iki pusantro ki-
biro pieno, o ta, nuo kurios pieną nutraukė — vos pusantro litro.
Negana to, anoji karvė pasidarys nerami, muistysis, ragais durs
ir jos pienas paliks nebegardus — varškėtas.

Šią nepaprastą naktį ir eilinis mirtingasis galėjo įsigyti ste-
buklingą gydomąją jėgą, jeigu nepatingėdavo nemigęs išlaukti
pusiaunakčio ir nueiti vienas į mišką, prisigaudyti jonvabalių,
sutrinti juos tarp pirštų ir visą Joninių dieną ir kitą naktį ne-
miegoti. Tada rankos taps stebuklingos: jei patrinsi votį — at-
slugs, uždegimas praeis, žaizdos užgis. Prieš aušrą įvykdavo
ir pačių netikėčiausių dalykų, kuriais žmonės rimtai tikėjo. Įdo-
mus pasakojimas užrašytas Mažojoje Lietuvoje. „Viens berns no-
rėjo Jono naktį savo gaspadoriaus ūkį nuog žynių apsaugoti.
Ėmė kardą ir laukė vartuose per naktį. Prieš rytą, gaidžiams ne-
pragydus, atsirito sūris prieš vartus. Berns kirto kardu į sūrį, ale
neperkirto, tai sūris šlubuodamas ant kaimynų ūkio nusirito.
Ryte bernas niekam nekalbėjo apie tai, ale kaimynų šeimyna nu-
siminusi pasakoja — jų gaspadinei koja lūžusi“.

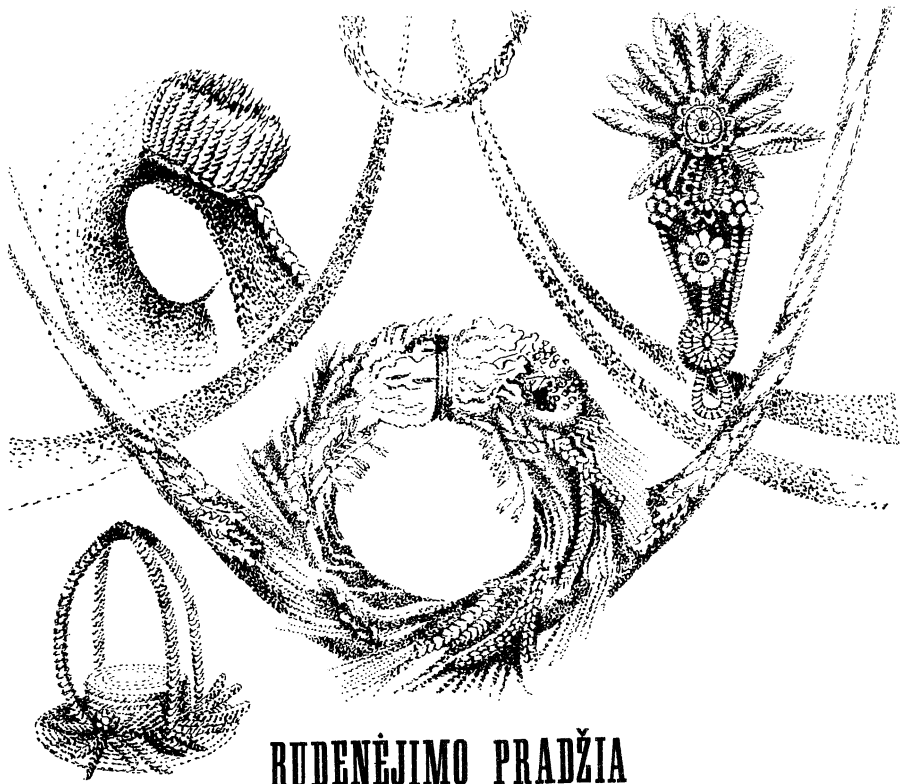
Visoje Zemaitijoje garsėjo raganomis Satrijos kalnas. Sv. Jono
naktį jos čia keldavo puotą, dūkdavo ir visokių burtų prasima-
nydavo. Už tai neapsieita be „raganų deginimo“. Jaunimas prie
aukštos karties pritaisydavo smaluotą statinę, prikimštą pjuvenų
ar skiedrų, užbarstydamo druskos, kad labiau spragsėtų „raga-
nos“, ir linksmai dainuodami ar žaisdami statinę uždegdavo. Kitą
rytą per šiuos pelenus gindavo karvių bandas, tikint, kad po to
jokie būrimai nebus kenksmingi.

Joninės — šventė, kurios metu žmogus bandė savo būvimą
žemėje tapatinti su besikeičiančia gamta, stengdamasis įspėti jos
paslaptis, gausiomis apeigomis, aukojimais ir būrimais užsitikrinti
būsimą derlių. Tai svarbiausia vasaros šventė, kurios apeigoms ir
linksmybėms neprilygsta nė viena kita šventė; tai jau tik datos,
žyminčios svarbesnių žemės darbų pradžią ar pabaigą. Birželio
29 dieną, per Petrines visas kaimas išeina į pievas šienauti. Su-
tvarkę šieną, žmonės gyvena laukdami rugiapjūtės. Rugiapjūtės
pradžia buvo laikoma Škaplierna (liepos 16 d.), vėlyvesniais me-
tais — Ona (liepos 26 d.). Dzūkijoje buvo sakoma „Sventa Ona —
duonos ponia. Per šventą Oną valgom duoną su smetona“. Onos
šventėms jau būdavo šviežios duonos, prisirpdavo uogos, jau bū-
davo galima pasikasti šviežių bulvių. Rudenėjimo pradžia buvo
laikyta Lauryno šventė (rugpjūčio 10 d.). Buvo sakoma, kad po
šios dienos Perkūno nereikia bijoti, jis nenutrenks. Rugpjūčio
15-oji buvo švenčiama daugelyje Lietuvos vietų kaip prinokimo,
sotumo šventė. J. Zalanskas knygoje „Čiulba ulba sakalas“ rašo,
kad per „Žolinę jau valgome obuolius, ankstyvas kriaušes, vyšnias
ir kitus vaisius. Per Žolinę būna pilnas kluonas rugių ir kitokių
javų. Vyrai šventina rugių sėklas, /.../ o moterėlės šventina li-
nus, kopūstus, visokiausias vaistažoles. Tos žolės būna nuo vi-
sokių ligų“.

Apie Baltramiejų (rugpjūčio 24 d.) jau raunami liškai. Liaudyje buvo sakoma, kad nuo Baltramiejaus gandrai išskrenda, kartu išsinešdamas pavakarius. Po šios šventės „varlės nasrai užgyja ir ji nebekukuoja“ (Alytus). Baltramiejus — tai šiltų vasaros dienų pabaiga.

Ziemkenčių sėja buvo stengiamasi pradėti ne anksčiau kaip rugsėjo 8 dieną. Tai Sėmenė, arba Ažpažėlė. Bulviakasio darbų pradžia Lietuvoje buvo laikoma Mykolinės (rugsėjo 29 d.). Iš šios dienos oro valstiečiai spręsdavo apie rudens ir žiemos orus. Jei pučia šiaurės vėjas, ateinanti žiema bus šalta, jei pietų — šilta.

RUDENĖJIMO PRADŽIA

ŽOLINĖ
08.15

LAURYNAS
08.10

BALTRAMIEJUS
08.24

09.08

Sėmenė

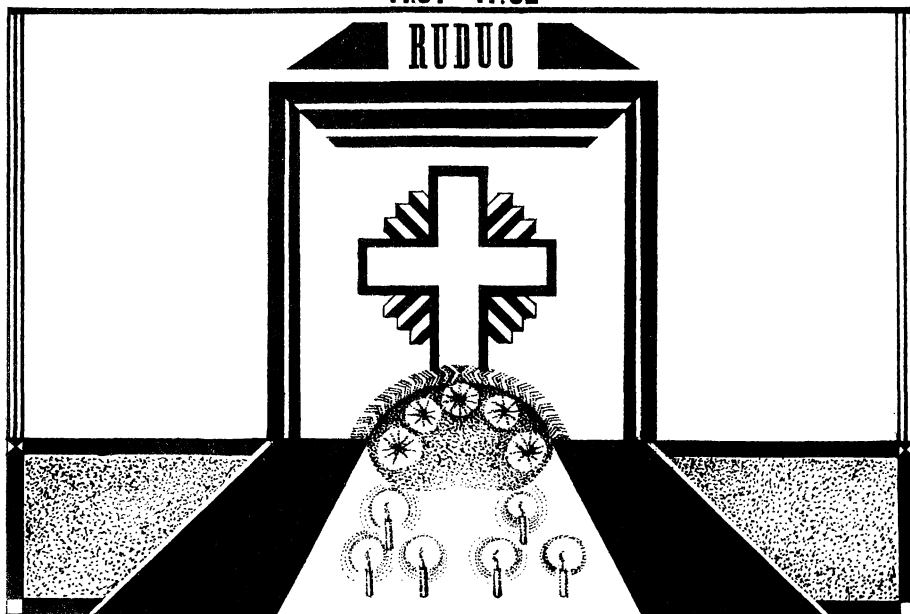
MYKOLAS
09.29

VÉLINÉS- Ilgès

11.01 - 11.02

RŪDUO

nuoMYKOLO 09.29 iki 11.11 MARTYNO

VĒLINĒS

Lietuviai savo mirusiuosius prisimindavo visose metinėse šventėse, o rudenį, baigę rudens darbus, atlikdavo specialias apeigas protėvių vėlėms pagerbti.

J. Dluogošas (XV a.), M. Strijkovskis (XVI a.) rašo, kad ši šventė būdavo švenčiama spalio mėnesį ir tęsdavosi kelias dienas. J. Basanavičius šventės laiką nurodo nuo Sv. Mykolo (rugsėjo 29 d.) iki Sv. Martyno (lapkričio 11 d.). Pagal kitus šaltinius šventės laikas — spalio pabaiga—lapkričio pradžia arba lapkričio pradžia. Senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose rudenišė mirusiųjų minėjimo šventė vadinama Ilgėmis. Ilges mini J. Dluogošas, J. Lasickis ir M. Strijkovskis (abu XVI a.). Rytų Lietuvoje ši šventė buvo žinoma Vėlinių, arba dziadų (baltarusių dziady) vardu.

Mirusiųjų minėjimo papročiai buvo susiję su tikėjimu, kad mirusiųjų vėlės šią dieną grįžta namo aplankyti savųjų. Todėl jas priimdavo ir vaišindavo pagal protėvių apeigas. Visi XVI—XVIII a. rašytiniai šaltiniai, be kitų apeigų, išskiria vaišes, kurios buvo ruošiamos kapinėse arba namuose.

J. Dluogošas rašo, kad kapinėse rinkdavosi žmonės iš visos apylinkės, atsinešdavo valgio bei gėrimų ir puotaudavo keletą dienų. Aukodavo aukas dievams, ypač Perkūnui, kad šis pastiprintų mirusiųjų vėles. Ant kėdelių ar padėklų iš žievės dėdavo valgi, sutaisytą iš sūrio formos tešlos, o midų pildavo į ugnį, tikėdami, kad vėlės naktį valgančios padėtą maistą ir geriančios į pelenus supiltą midų.

A. Gravninis (XVI a.) rašo, kad žmonės savo artimųjų, gimiinių kapų lankyti ėjo pienu, alumi, midumi nešini, vaišes ten kėlė, ratelius šoko, vamzdžius pūtė ir būgnus mušė.

Anot M. Strijkovskio, šventės metu visi, net ir patys neturtingiausi, turėjo alaus ir jį gėrė kelias savaites, minėdami mirusius ir garbindami dievą Perkūną. Rinkdavosi ir kapinėse, ten moterys raudodavo savo vyrų, minėdavo geru žodžiu jų narsumą, dorą, mokėjimą ūkininkauti ir t. t. Po to ruošdavo gausią vakarienę. Prieš valgant, vyriausias šeimos narys imdavo kaušą, dėdavo į jį įvairių javų miltų, druskos ir jais rūkydavo sakydamas: „Už visus prietelius mūsų“. Po to valgydavo, gerdavo, giedodami protėvių giesmes.

Apie maisto nešimą ant kapų ir vaišes namuose, į kurias buvo kviečiamos tų namų mirusiųjų vėlės, žinių pateikia ir S. Rostovskis (XVI a.).

Vėlių maitinimo ir pagerbimo apeigų išsilaikymą sąlygojo ir krikščionių tikėjimas vėlės nemirtingumu, taip pat ir tradicinių kalendorinių bei agrarinių švenčių sutapatinimas su krikščioniškais. Įsigalint krikščionybei, iš ankstesnių savaitinių šventimų, skirtų mirusiesiems, išliko tik dvi dienos: lapkričio 1 diena — Visų šventųjų šventė ir lapkričio 2 diena — Mirusiųjų minėjimo diena (Vėlinės).

Katalikų bažnyčia, siekdama išstumti pagoniškas apeigas ir papročius, draudė burtis kaimo kapinaitėse ir atlikinėti apeigas, liepdama dalyvauti tik bažnytinėse mirusiųjų minėjimo apeigose. Tačiau ir priėmę krikščionybę lietuviai bažnytinėse šventėse dar ilgai (net iki XX a. pradžios) atlikinėjo savas, iš protėvių paveldėtas apeigas. L. Jucevičiaus teigimu, Ilgės Zemaitijoje buvo švenčiamos ir XIX a. pradžioje. Pasak M. Valančiaus, žemaičiai mirusiųjų minėjimų metu pagonišku papročiu savo proseniams iš vakaro dėjo dubenis šiupinio, raugtienės. Kurše, Zemaitijoje, Rytprūsiuose mirusiesiems paminėti žmonės iš bažnyčios ėjo į karčėmą ir ten gėrė alų. Moterys pintinėse atsinešdavo virtos ir keptos šaltos žuvies. Vaišėse prie stalo patarnavo žmonos. Kiekvieno valgio ir gėrimo visi pylė po stalu.

Bažnyčiai persekiojant viešai atliekamas pagoniškas, vėlėms skirtas apeigas, dalis senųjų papročių išnyko, kiti palaipsniui buvo perkelti į namus.

Dar XIX a. senieji vėlių maitinimo papročiai, sumišę su krikščioniškaisiais, buvo gausiai išlikę kai kuriose Aukštaitijos vietose ir pietryčių Lietuvoje. Mirusiųjų tėvų, protėvių, giminių vėlėms kūrendavo pirtį ir ruošdavo puotą. Pirmiausia kviesdavo vėles nusiprausti, o po pirties — į vaišes. Pastatydavo tiek kėdžių ir padėdavo tiek marškinių bei rankšluosčių, kiek būdavo pakviesta vėlių. Stalą apkraudavo valgiais ir gėrimais ir palikdavo, kad vėlės galėtų ramiai vaišintis. Po to padėtus valgius ir gėrimus nunešdavo į kapines (vėliau į bažnyčią). Gėrimus išliedavo ant kapų, o valgius palikdavo.

Vėlinėse svarbią vietą užėmė duonos, skirtos mirusiesiems protėviams (vėliau dalytos elgetoms), kepimas. Dzūkai vadina mąją „dziedų“ duoną kepdavo su ypatingomis apeigomis. Iškepę kepalus, kepdavo keturias bandeles elgetoms. Rytą prieš pusryčius šeimininkė, paprastai motina, įkrėsdavo košės į specialų „dziedų“ dubenėlį. Atskirtą maistą sudėdavo į pintinę, ten pat įdėdavo ir keturias bandeles ir padėdavo garbingiausioje vietoje — už stalo kampo. Tik po to už stalo susėdavo visa šeimyna. Atnešus valgius, visi atsistodavo ir šeimininko — tėvo — vadovaujami, melsdavosi už mirusiuosius. Pasimeldę susėdavo. Šeimininkas pasėdavo šaukštą sriubos ir išliedavo ant žemės. Antrą šaukštą

pats suvalgydavo. Po to visi pradėdavo valgyti. Užstalėje stovėjusį maistą pavalgę veždavo į bažnyčią ir išdalydavo elgetoms.

Dieveniškų apylinkėse vakare visi nusiprausdavo pirtyje, šeiminkė kurdavo krosnį ir virdavo tradicinius valgius: barščius, jauno paršelio ar gaidžio mėsą, avino skrandyje kepdavo grikių košę. Baigus virti, visi eidavo gulti, o vidurnaktį atsikeldavo ir valgydavo. Po to vėl eidavo gulti. Anksti rytą pjaudavo gaidį ir virdavo su koše. Auštant padėgdavo stalą ir visa šeima susėdavo valgyti. Pirmiausia ant stalo padėdavo barščius ir uždegdavo žvakę. Vyriausias šeimos narys aplink stalą apnešdavo žvakę, paskui tą patį iš eilės darydavo visi kiti. Paskutinis žvakę padėdavo stalo viduryje. Tuomet šeiminkas pildavo po stalą tris šaukštus, tą patį kartojo visa šeimyna ir tik tada visi valgė viską, kas pagaminta, kiekvieno patiekalo tris kartus nupildami po stalą. Visų patiekalų dėdavo į krepšelį ir nešdavo elgetoms.

T. Narbutas rašo, kad XIX a. pradžioje Lydos apskrityje, Nočios apylinkėje, lietuviai vėlėms gamino patiekalus (iš kraujo jukos, kraujinius vėdarus), taip pat džiovintų grybų sriubas, įvairias košes, šiupinius, varškėčius. Patiekalų turėjo būti dvylika. Paruošus maistą, švariai iššluodavo pirkį, stalą užtiesdavo balta staltiese. Prie stalo rinkdavosi tyliai. Sudėjus valgius ant stalo, šeiminkas prabidavo: „Mirusiųjų vėlės, kurias dar atsimeina šituose namuose, garbingi mano šeimos protėviai, verti amžinos atminties vyrai ir garbingos moterys, o ypač tu, mano seneli ir senele, tėve ir motina (pasakomi vardai), taip pat giminės, vaikeliai ir visi, kuriuos mirtis pasiėmė iš šitų namų, prašau į metines vaišes. Tegul jos būna jums tokios malonios, kaip kad mums yra saldus jūsų atminimas“. Patylėjęs vėl sakydavo: „Sėskite ir teikitės valgyti taip, kaip jums dievai leis“. Tuo metu namuose viešpataudavo visiška tylą. Kai, žmonių manymu, vėlės jau pasisotindavusios, šeiminkas sakydavo: „Dovanokit vėlės, būkite sveikos, sudiev, laiminkite mus gyvenančius, ramybė tiems namams. Eikite ten, kur jus likimas veda, bet atminkite, kad nei ateidamos, nei išeidamos per mūsų slenksčius, kiemą, daržus, pievas, laukus, nedarykite jokios žalos“. Visi susirinkusieji žemai lenkdavosi sakydami: „Nėra, nėra nei dvasios“. Po to šeiminkė maistą nuo stalo nūimdavo, apversdavo staltiesę, vėl sudėdavo maistą ir tada prasidėdavo gyvųjų vaišės, lydimos maldų.

Kitur šeiminkas kvietė į vaišes vėles kiekvieną atskirai. Vėlių laukė visuose namuose. Dar XIX a. pabaigoje ir net XX a. pradžioje buvo išlikęs tikėjimas, kad naktį iš lapkričio pirmosios į antrąją vėlės eina į bažnyčią melstis ir grįžta į namus. Gyvieji ruošdavosi jas sutikti. Vėlinių išvakarėse pakūrendavo pirkį (kitur jaują, pirtį), kad grįžusios vėlės galėtų sušilti. Palikdavo joms ir vandens, rankšluostį. Būdavo paliekama prie stalo laisva mirusio šeiminko vieta. Uždarydavo šunis, kad vėlės būtų lengviau patekti į namus, neretai atidarydavo duris ir langus, paslėpdavo aštirus daiktus, kad vėlės nesusizeistų. Daug ženklų

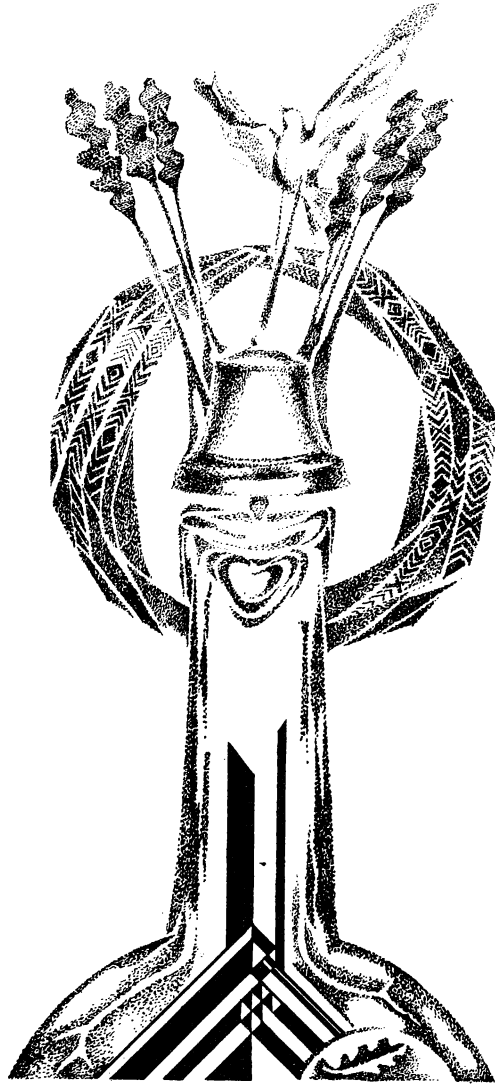
bylojo apie vėlių pasirodymą: vėjo ošimas, sausų lapų šnarėjimas, medžių ar durų girgždesys, vandens pliuškenimas, klaidžiojančios ugnelės ir t. t. Todėl, siekiant joms netrukdyti, šį vakarą buvo vengiama be reikalo vaikščioti. Nenešdavo laukan sąslavų ir pelenų, kad vėlėms nepribertų akių. Nepildavo išnešę laukan vandens, nes galima vėles aplieti. Buvo laikomasi rimties ir ramybės, draudžiama linksintis, net vaikams buvo neleidžiama garsiai žaisti, išdykauti.

Liaudies įsitikinimu, šią dieną buvo pavojinga vykti į kelionę arba net eiti naktį iš namų, ginti gyvulius į ganyklą ir naktį juos palinkti lauke, nes mirusieji gali pakenkti. Vakare susirinkusi prie stalo šeimyna meldavosi, valgydavo tylėdama, netyčia nukritęs maistas buvo paliekamas toms vėlėms, kurių nebuvo kam pakviesti. Ant stalo nakčiai palikdavo dalį bendrų vaisių, nes mirusieji ir toliau buvo laikomi šeimos kolektyvo nariais, per bendrą maistą jie prisijungdavo prie bendrų rūpesčių. Kitą dieną maistą išdalindavo elgetoms. Buvo tikima, kad elgetos turi paslaptinę ryšį su mirusiais, yra lyg mirusiųjų ir gyvųjų tarpininkai. Todėl lietuviai elgetas gerbė, maitino, davė išmaldą. Išsilaikę paprotys per Vėlines (ir kitas metines šventes) elgetoms dalinti maistą, ypač specialiai jiems iškeptą duoną, pasakant mirusiųjų, už kuriuos prašo melstis, vardus.

Lietuviai visada gerbė mirusiųjų atminimą, kapines laikė šventomis ramybės vietomis, šimtmečiais išsaugojo ir iš kartos į kartą perdavė pagarbos mirusiesiems ir jų atminimo papročius.

Vėlinės ir dabar švenčiamos visoje Lietuvoje. Šią dieną suvažiuoja visi šeimos nariai, kartu lanko artimųjų kapus. Kapai puošiami gėlėmis ir žalumynais, dedami vainikai, uždegamos žvakės. Bažnyčiose vyksta gedulingos pamaldos už mirusiuosius. Vienas iš pagrindinių šios dienos papročių yra bendros šeimos vaišės, kurių metu prisimenami mirusieji.

Siuolaikinį mirusiųjų pagerbimą sunku sieti tiek su protėvių kultu, tiek su religiniu mirusiųjų pagerbimu. Ne tik tikintys, bet ir netikintys savo pareiga laiko šią dieną nueiti į kapines, pagerbti artimųjų atminimą, išreikšti pagarbą tautai ir Tėvynei nusipelnusiems žmonėms. Tai yra visų vienybės, susitelkimo, rimties ir susikaupimo diena, vykdančią šventus tėvų ir protėvių priesakus saugoti mirusiųjų atminimą.

D A I N O S

PRIEDAI

ADVENTO-KALĖDŲ DAINOS

Kalėdų rytų rožė inžydo

The musical score is written in G major (one sharp) and 3/4 time. The tempo is marked as quarter note = 84. The score consists of three staves. The first staff contains the vocal melody with lyrics: KA - LĖ - DŲ RY - TŲ RO - ŽĖ IN - . The second staff continues the vocal melody with lyrics: ŽY - DO, LĖ - LIU KA - LĖ - DA KA - LĖ - DA. The third staff contains the piano accompaniment with lyrics: d - va - . The score includes five numbered measures (1-5) and various musical notations such as slurs, accents, and fingerings.

Kalėdų rytų
Rožė inžydo,
Lėliu kalėda kalėda.

Sekminių rytų
Dyvai pasidarė,
Lėliu kalėda kalėda.

Dyvai pasidarė:
Ažerai užšalo,
Lėliu kalėda kalėda.

Jaunas bernėlis
Ladelį kirto,
Lėliu kalėda kalėda.

An antro rago
Kavoliai kalė,
Lėliu kalėda kalėda.

Jūs, kavolėliai,
Mani brolialiai,
Lėliu kalėda kalėda.

Oi jūs nukalkit
Aukselio žiedą,
Lėliu kalėda kalėda.

Aukselio žiedą,
Sidabro žirklas,
Lėliu kalėda kalėda.

Ladelį kirto,
Žirgelį girdė,
Lėliu kalėda kalėda.

Aš nukarpysiu
Aglių šakelas,
Lėliu kalėda kalėda.

Žirgelį girdė,
Mergelį virkdė,
Lėliu kalėda kalėda.

Aglių šakelas,
Pušų viršūnes,
Lėliu kalėda kalėda.

Atlėkė cėnias,
Devyniaragis,
Lėliu kalėda kalėda.

Gal pamatysiu
Tėvulio dvarų,
Lėliu kalėda kalėda.

An pirmo rago
Ugnelė degė,
Lėliu kalėda kalėda.

Po tėvulio dvarų
Povas vaikštinėjo,
Lėliu kalėda kalėda.

Povas vaikštinėjo,
Mergos varinėjo,
Lėliu kalėda kalėda.

(Lietuvių liaudies dainos. I. Dzukų dainos/Parengė G. Četkauskaitė.— V., 1974.— P. 26.

Zosė Čiupalaitė, 42 m., Trakų raj., Žuklijų k.)

Žaliam sode obelėlė

ŽA- LIAM SO- DE O- BE- LĖ- LĖ,
A- LE- LIU- MA RŪ- TA, O- BE- LĖ- LĖ.

Žaliam sode obelėlė,
Aleliuma rūta, obelėlė.

Tai ji gražiai uliojo,
Aleliuma rūta, uliojo.

Tai ji gražiai žydėjo,
Aleliuma rūta, žydėjo.

Jos kaselės geltonavos,
Aleliuma rūta, geltonavos.

Jos lapeliai mirgėjo,
Aleliuma rūta, mirgėjo.

Jos veideliai raudonavos,
Aleliuma rūta, raudonavos.

Jos žiedeliai baltavos,
Aleliuma rūta, baltavos.

Jos vainikėliai žaliavos,
Aleliuma rūta, žaliavos.

Tu, kiškeli, lilima

$\text{♩} = 84$

TU KIŠ- KE- LI, LI- LI- MA,
TRUM- PA- KO- JĖ- LI, LI- LI- MA.

Tu, kiškeli, lilima,
Trumpakojėli, lilima.
Ko tu smūtnas, lilima,
Ko markatnas, lilima?

Gilį žiema, lilima,
Trumpos kojės, lilima
Nei iššokti, lilima,
Nei išbėgti, lilima.

Kaip man būti, lilima,
Vai ne smūtnam, lilima.
Vai ne smūtnam, lilima,
Ne markatnam, lilima.

Kas takelis, lilima,
Tai gančelis, lilima.
Kas kelmelis, lilima,
Tai strielčelis, lilima.

(Lietuvių tautosaka.— T. I.— V., 1962.— P. 194.

Morta Saltienė, 80 m., Svenčionių aps., Adutiškio vls., Vosiūnų k. Užr. L. Bie-
linis 1938 m.)

Oi jau mano mielas

$\text{♩} = 144$

OI JAU MA- NO MIE- LAS ANKSTI RY- TĄ KE- LIAS,
NE DĖL ŽA- LIO VY- NO, DĖL ŽA- LIO ŽO- LY- NO.

Oi jau mano mielas
Anksti rytą kelias.
Ne dėl žalio vyno,
Dėl žalio žolyno.

Oi jau mano mielas
Žiponėlius segas.
Ne dėl žalio vyno,
Dėl žalio žolyno.

Oi jau mano mielas
Baltai burną prausias.
Ne dėl žalio vyno,
Dėl žalio žolyno.

Oi jau mano mielas
Kepurėlę dedas,
Ne dėl žalio vyno,
Dėl žalio žolyno.

Oi jau mano mielas
Marškinėliais velkas.
Ne dėl žalio vyno,
Dėl žalio žolyno.

Oi jau mano mielas
Į mergelę joja.
Ne dėl žalio vyno,
Dėl žalio žolyno.

Mergaitės sėdi ant suolo ir dainuoja, bernas guli lovoj, ką mergaitės dainuoja, taip jis viską ir daro. Paskutinį posmą dainuojant, bernas, apsižergęs kokią nors lazdą, „raitas“ puola į mergaičių būrį ir stveria kurią nors iš jų.

(Lietuvių liaudies melodijos // Tautosakos darbai.— T. V. / Spaudai paruošė J. Čiurlionytė.— K., 1938.— P. 301.
Marė Karlaitytė, 56 m., Alytaus aps., Merkinės vls., Liškiavos k. Užr. 1937 m.)

Voverėlė

$\text{♩} = 100$

The musical score is written on two staves in G major (one sharp) and 4/4 time. The tempo is marked as quarter note = 100. The melody consists of eighth and quarter notes. The lyrics are written below the notes.

AŠ TU-RĖ-JAU DAR-ŽE-LY PI- NA- VI- JO, ŠA- LA- VI-
JO. KAS TA-ME DAR- ŽE-LY IN- JUN-KO, PA- JUN- KO?

Voverėlė: Tu voverėlės nepagausi, nepagausi,
Tėvulio kurteliais neužleisi, neužleisi.

Būrys jaunimo sustoja ratu ir dainuoja, tai „darželis“; už rato stovi viena mergaitė — „voverėlė“, o užpakaly jos eina dar viena mergelė (vaikinas) su rankšluosčiu; voverėlė ir mergelė iš lėto vaikšto aplink ratelį, dainuodamos savo partijas. Sudainavusi paskutinį posmą, mergelė veja voverėlę aplink ratą, mušdama rankšluosčiu, ši stengiasi įsprukti į ratelį, bet ratelis susispaudžia, kad voverėlė neįlįstų, pro kieno rankas ji įsprunka, tas turi eiti jos vieton; mergelė visą laiką lieka ta pati.

(Lietuvių liaudies melodijos // Tautosakos darbai.— T. V.— K., 1938.— P. 323.
Marė Karlonienė, 56 m., Alytaus apsk., Merkinės vls., Liškiavos k. Užr. 1937 m.)

UŽGAVENIŲ DAINOS

Čiuž čiužele

ČIUŽ, ČIU-ŽE-LE, VEŽ, VE-ŽE-LE!

GE-RAS KE-LIAS, ČIŪ-TO, BLO-GAS ARK-LYS, ČIŪ-TO!

Čiuž čiužele,
Vežk, veže!le!
Geras kelias, čiūto,
Blogas arkllys, čiūto!

sutartinė trejinė
(Lietuvių tautosaka.— T. I.— V., 1962.— P. 229)

Arklys bėgo

$\text{♩} = 144$

ARK- LYS BĖ- GO, ŽO- LĖ AU- GO,
 ARK- LYS BĖ- GO, ŽO- LĖ AU- GO.

* ŠIOS NATOS 14P. PRALEIDŽIAMOS.

Arklys bėgo	} 2 k.	Moma verkė	} 2 k.
Žoė augo		Visų vieky.	
Guli žmogus	} 2 k.	Sesuo verkė	} 2 k.
Ažudaužtas.		Dvejus metus.	
Dai atskrenda	} 2 k.	Marti verkė	} 2 k.
Trys paukštelės.		Lig abiedai.	
Viena sėdos	} 2 k.	O po abiedai	} 2 k.
An galvelės.		Nuvėj į sodą.	
Kita sėdos	} 2 k.	Nusiskynė	} 2 k.
An širdelės.		Rūtelių,	
Trečia sėdos	} 2 k.	Nusipynė	} 2 k.
An kojelių.		Vainikėlj,	
Moma sėdos	} 2 k.	Užsidėjo	} 2 k.
An galvelės.		An galvelės.	
Sesuo sėdos	} 2 k.	Aš jau dabar	} 2 k.
An širdelės.		Ne našlaė.	
Marti sėdos	} 2 k.	Mano vaikai	} 2 k.
An kojelių.		Ne siratos.	

(Dzūkų melodijos/Parengė G. Cetkauskaitė.— V., 1981.— P. 192. Veronika Vaitėkienė-Semėnaitė, 62 m., Svenčionių raj., Adučiškio apyl., Jakelių k. Užr. tekstą A. Janulėnaitė, melodiją G. Cetkauskaitė 1958 m.)

Žuvų šakele

$\text{♩} = 96$

ŽU- VŲ ŠA- KE- LE GAL- VĄ ŠU- KUO-
 JA. // GAL- VĄ ŠU- KUO- JA.

Žuvų šakele	Kur mano mielas
Galvą šukuoja,	Vandenį semia,
Žuvų šakele	Kur mano mielas
Galvą šukuoja.	Vandenį semia.

Galvą šukuoja,	Vandenį semia,
Plaukus laiduoja,	Žirgelį girdo,
Galvą šukuoja	Vandenį semia,
Plaukus laiduoja.	Žirgelį girdo.

Plaukit, plaukeliai,	Žirgelis palvas,
Per Dunojėlj,	Aukselio balnas,
Plaukit, plaukeliai,	Žirgelis palvas,
Per Dunojėlj.	Aukselio balnas.

(Lietuvių tautosakā.— T. I.— V., 1962.— P. 231.
 Karolina Jakštienė, Svenčionių aps., Tverėčiaus vls., Dysnos k. Užr. L. Bielinis 1936 m.)

LALAUNINKŲ IR SŪPUOKLINĖS DAINOS

Oi an kalnelio stovėjo grūšėlė

$\text{♩} = 96-120$
 OI AN KAL- NE- LIO STO- VĖ- JO GRŪ- ŠE- LĖ,
 VY- NE- LIS VY- NO ŽA- LIA- SAI.
 ① 3, 8, 11   ② 2, 5   6, 9   ③ 2-10   11   ④ 2, 3, 7

Pas tų šveklųčėlių Mėrgos ištekėtų
Rūtų darželėlis, Ir vyrus turėtų,
Vynelis vyno žaliasai. Vynelis vyno žaliasai.

Tan darželėlin Vyrus turėtų,
Jauna' mērgūžėlė, Daug vaikų perėtų,
Vynelis vyno žaliasai. Vynelis vyno žaliasai.

Žalių rūtų skina, Visus išaugytų,
Vainikėlj pina, Gerai išmokytų,
Vynelis vyno žaliasai. Vynelis vyno žaliasai.

Vainikėlj pina
An galvelės deda,
Vyneliš vyno žaliasai.

(Čiuolba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė / Sudarė ir parengė D. Krištopaitė, N. Vėlius.-- V., 1983.-- P. 24)

Supkit meskit

Supkit meskit,
Supkit meskit
Mane jauną.

Aš pakarpysiu,
Aš pakarpysiu
Aukštus medelius.

Kad užvysčiau,
Kad užvysčiau
Aukštą kalną.

Aukštus medelius,
Aukštus medelius,
Žalius lapelius.

Aukštą kalną,
Aukštą kalną,
Žalią girią.

Maž aš užvysiu,
Maž aš užvysiu
Tėvelio dvarą.

Ant aukšto kalno,
Ant aukšto kalno —
Vilniaus miestelįs.

Tėvelio dvare,
Tėvelio dvare
Treji varteliai.

Vai aš nueisiu,
Vai aš nueisiu
Vilniaus miestelin.

Pro vienus vartus,
Pro vienus vartus
Saulutė teka.

Vai aš nuspirksiu,
Vai aš nuspirksiu
Aštrias žirkleles.

Pro kitus vartus,
Pro kitus vartus
Mėnulis leidžias.

Vai aš nueisiu,
Vai aš nueisiu
Zalion girelėn.

Pro trečius vartus,
Pro trečius vartus
Sesulę lydi.

(Lietuvių tautosaka.— T. I.— P. 237.

Karolina Gailiušienė, 52 m., Svenčionių aps., Adutiškis. Užr. L. Bielinis 1939 m.)

Marčios mergos, kermošiuosun

MARČIOS MERGOS, KER-MO-ŠIUO-SUN, VY-RAI BERNAI, ERŠ- KĖ- ČIUO-SUN!

The image shows a musical score for a song. It features a single staff with a treble clef and a 4/4 time signature. The tempo is marked as quarter note = 48. The melody is written in a simple, folk-like style. Below the staff, the lyrics are written in Lithuanian: "MARČIOS MERGOS, KER-MO-ŠIUO-SUN, VY-RAI BERNAI, ERŠ- KĖ- ČIUO-SUN!".

Marčios mergos, kermošiuosun,
Vyrai bernai, erškėčiuosun!
Marčiom mergom po pyragą,
Vyram bernam po botagą.
Marčiom mergom žąsis kepta,
Vyram bernam katė lupta.

(Lietuvių tautosaka.— T. I.— P. 242.

Karolina Jakštienė. Svenčionių aps., Tverėčiaus vls., Dysnos k. Užr. L. Bielinis 1936 m.)

JURGINIŲ DAINOS

O lylia lia, kalnas kalnalis

O LY-LIA-LIA, KAL-NAS KAL-NA-LIS,
NAU-JAS DVA-RA-LIS, OI LY-LIA-LIA.

The image shows a musical score for a song. It features three staves with a treble clef and a 4/4 time signature. The tempo is marked as quarter note = 108 and "Tempo rubato". The melody is written in a simple, folk-like style. Below the staves, the lyrics are written in Lithuanian: "O LY-LIA-LIA, KAL-NAS KAL-NA-LIS, NAU-JAS DVA-RA-LIS, OI LY-LIA-LIA.". There are circled numbers 1 through 4 above the notes, indicating specific rhythmic or melodic features.

O lylia lia, Bajoras sėmė,
 Kalnas kalnalis, Oi lylia lia.
 Naujas dvaralis,
 Oi lylia lia.

O lylia lia, Bajoras sėmė,
 Mergelas girdė,
 Naujas dvaralis, Oi lylia lia.
 Bėgo vynelis,
 Oi lylia lia.

O lylia lia, Gerkie, mergela,
 Linksma dienele,
 Bėgo vynelis, Oi lylia lia.

(Dzūkų melodijos.— V., 1981.— P. 208.

Julė Jurgelevičiūtė, 62 m., Svenčionių raj., Adutiškio apyl., Mociškės k. Užr.
 M. Nastaraitė 1958 m.)

Jurja, geras vakaras

JUR- JA, GE- RAS VA- KA- RAS,
 JUR- JA, GE- RAS VA- KA- RAS!

Jurja, geras vakaras,	Jurja, išleisk žolelę,
Jurja, geras vakaras!	Jurja, išleisk žolelę.
Jurja, paimk raktus,	Jurja, žolelę šilkinę,
Jurja, paimk raktus.	Jurja, rasele meduotą.
Jurja, atrakinink žemę,	Žolele bus dėl arklelių,
Jurja, atrakinink žemę.	Rasele — dėl veršelių.

(Lietuvių liaudies melodijos // Tautosakos darbai.— T. V.— K., 1938.— P. 95.
 Elžbieta Girdžiūšienė, 60 m., Svenčionių aps., Mielagėnų vls., Paliesiaus k. Užr.
 J. Jurga 1934 m.)

JAVŲ LANKYMO IR JONINIŲ DAINOS

Sėjau vosilką ir raspyliu

The musical score is written in treble clef with a key signature of one flat (B-flat). It consists of four staves of music. The first staff begins with a tempo marking of ♩ = 144. The first two staves have lyrics: 'SĖ- JAU VO- SIL- KA IR RAS- PY- LIAU,'. The third staff is marked 'var.' and has lyrics: 'DUO- KI, VO- SILKA, RU- GE- LIAMS AUG- TI,'. The fourth staff has lyrics: 'DUO- KI, VO- SIL- KA, RU- GE- LIAMS AUG- TI.' The music features various time signatures: 5/8, 12/4, 3/4, 7/8, 4/4, and 3/4.

Sėjau vosilką ir raspyliu,
Sėjau vosilką ir raspyliu.

Auki, vosilka, vosilkėle,
Auki, vosilka, vosilkėle.

Duoki, vosilka, rugeliams augti,
Duoki, vosilka, rugeliams augti.

Rugeliams augti ir išplaukti,
Rugeliams augti ir išplaukti.

Duoki, vosilka, ir žydėti,
Duoki, vosilka, ir žydėti.

Rugeliams žydėti ir prispėti,
Rugeliams žydėti ir prispėti.

Duoki, vosilka, rugelius pjauti,
Duoki, vosilka, rugelius pjauti.

Rugelius pjauti, pėdelius rišti,
Rugelius pjauti, pėdelius rišti.

Duoki, vosilka, ir žydėti,
Duoki, vosilka, ir žydėti.

(Lietuvių tautosaka.— T. I.— P. 249.)

Marcelė Žurauskienė, 70 m., Ignalinos raj., Tverečius. Užr. V. Barauskienė
1960 m.)

Pijolka rūta, čiuta,
Unt aukšta kalmelia, čiuta.

Pijolka rūta, čiuta,
Du jauni berneliai, čiuta.

Pijolka rūta, čiuta,
Degutėlj dega, čiuta.

Pijolka rūta, čiuta,
Iš beržinių tošių, čiuta.

Pijolka rūta, čiuta;
Až deguta puodu, čiuta.

Pijolka rūta, čiuta,
Du bernelius duodu, čiuta.

Sutartinė trejinė

(Oi oi oi, motula: Obelių krašto dainos / Parengė Z. Ramoškaitė.— V., 1987.— P. 128.

Elena Zaukienė, 73 m. (tekstas)

Emilija Zaukaitė-Kuzavienė (melodija)

Rokiškio aps., Obelių vls., Mataučiznos k. Užr. Z. Slaviūnas 1936 m.)

Kupolio rože

KU-PO-LIO RO-ŽE, KU-PO-LI-JY-TE,
KU-PO-LIA RO-ŽE, KU-PO-LI-JY-TE, // -TE.

Kupolio rože, } 2 k.
Kupolijyte. }
Kupolia rože, } 2 k.
Kupolijyte. }

Kupolio rože, } 2 k.
O kur buvai, Jonai? }
Kupolia rože, } 2 k.
Kupolijyte. }

Kupolio rože, } 2 k.
O kur užtrukai? }
Kupolio rože, } 2 k.
Kupolijyte. }

Kupolio rože, } 2 k.
Rugelių lauke. }
Kupolio rože, } 2 k.
Kupolijyte. }

Kupolio rože, } 2 k.
O ką dirbai, Jonai? }
Kupolio rože, } 2 k.
Kupolijyte. }

Kupolio rože, } 2 k.
Kupolius roviau. }
Kupolio rože, } 2 k.
Kupolijyte. }

Kupolio rože, } 2 k.
Glabeledius kroviau. }
Kupolio rože, } 2 k.
Kupolijyte. }

Kupolio rože, } 2 k.
O kur buvai, Jonai? }
Kupolio rože, } 2 k.
Kupolijyte. }

Kupolio rože, }
Dūdele, ponai. } 2 k.
Kupolio rože, }
Kupolijyte. } 2 k.

(M. Grigonis. Smagūs žaidimai.— V., 1914.—P. 28.)

Jaunimas per Jonines prisirauna „kupolių“, prineša prie vartų, pakrato po saujelę ir šoka dainuodamas. Dainuodami posmo pirmąją dalį, šoka ratu pora už poros, o dainuodami priedainį, sukasi vietoje — kaip „suktinį“.

BIBLIOGRAFIJA

- Atbēga** elnias devyniaragis: R. Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė / Sudarė, parengė P. Jokimaitienė, N. Vėlius; Melodijas parengė B. Ambrazejus.— V., 1986.— 431 p.
- Augustinavičius P.** Margučiai // Sodžiaus menas.— K., 1931.— T. 3.— P. 24—29.
- Baldžius J.** Iš kur tas Prima aprilis // Lietuvos žinios.— 1940.— Nr. 72.
- Balys J.** Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir paaiškinimai.— Silver Spring, Md., 1978.— 151 p.
- Balys J.** Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimas.— 1986.— 242 p.
- Basanavičius J.** Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių // Raštai.— V., 1970.— P. 272—358.
- Būga K.** Kalėdų vardo kilmė // Rinktiniai raštai.— T. 1.— V., 1958.— P. 432.
- Buračas B.** Gyvulių išginimo apeigos // Gimtasai kraštas.— 1934.— Nr. 2.— P. 99—102.
- Buračas B.** Naujųjų metų sutiktuvės Šiaulėnų apylinkėje // Jaunasis ūkininkas.— 1939.— Nr. 1.
- Buračas B.** Kupiškėnų Sekminės // Tautosakos darbai.— 1937.— T. 3.— P. 98—106.
- Buračas B.** Gandras — pavasario pranašas // Sekmadienis.— 1937.— Nr. 13.
- Buračas B.** Vėlinės ir mirusiųjų pagerbimo papročiai // Mūsų kraštas.— 1938.— Nr. 43.
- Buračas B.** Kupiškėnų Velykos // Ūkininkų patarėjas.— 1935.— Nr. 16.
- Buračas B.** Lietuviškos Kalėdų vaisės // Mūsų rytojūs.— 1938.— Nr. 51.
- Čaplikaitė-Pakulienė S.** Dzūkų lalauninkai // Tautosakos darbai.— 1937.— T. 3.— P. 94—98.
- Čerbulėnas K.** Margučių menas Lietuvoje // Mokslas ir gyvenimas.— 1967.— Nr. 3.— P. 27—28.
- Čilvinaitė M.** Šventės ir jų apeigos // Gimtasai kraštas.— 1935.— Nr. 2.— P. 261—265.
- Čiulba** ulba sakalas: P. Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė / Sudarė, parengė D. Krištopaitė, N. Vėlius.— V., 1983.— 380 p.
- Davainis-Silvestraitis M.** Diena prieš šventą Joną (apie Panevėžį) // Varpas (Tilžė).— 1889.— Nr. 6.— P. 83—84.
- Daukantas S.** Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių // Raštai.— V., 1976.— T. 1.— P. 401—654.
- Dovydaitis J.** Joninės // Gimtasai kraštas.— 1935.— Nr. 1.— P. 257—261.
- Dulaitienė (Glemžaitė) E.** Kupiškėnų senovė: Etnografija ir tautosaka.— V., 1958.— 471 p.
- Dundulienė P.** Duona lietuvių liaudies gyvenime // Istorija.— 1974.— T. 14.— Šąs. 1.— P. 61—82.
- Dundulienė P.** Lietuvių etnografija: Mokymo priemonė aukšt. m-klų istorijos ir filosofijos spec. studentams.— V., 1982.— 451 p.
- Dundulienė P.** Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai.— V., 1979.— 153 p.
- Dundulienė P.** Lietuvių pavasario šventės // Istorija.— 1972.— T. 12.— Šąs. 1.— P. 139—169.
- Dzūkų** melodijos/Sudarė ir parengė G. Četkauskaitė.— V., 1981.— 621 p.

- Greimas A. J.** Apie Dievus ir žmones: Lietuvių mitologijos studijos.— Čikaga, 1979.
- Jucevičius L. A.** Raštai / Vertė D. Urbas.— V., 1959.— 680 p.
- Kapeleris K.** Kaip senieji lietuvininkai gyveno // Lietuvininkai.— V., 1970.— P. 339—435.
- Katkus K.** Balanos gadinė // Raštai.— V., 1965.— P. 1—264.
- Lalauninkų** oracijos // Lietuvių tautosaka.— V., 1967.— T. 4.— P. 705—707.
- Lasickis J.** Apie žemaičių dievus.— V., 1969.— 99 p.
- Lietuvių** etnografijos bruožai / Red. A. Vyšniauskaitė.— V., 1964.— P. 93—104, 536—550.
- Merkienė R.** Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir vakarų Baltarusijoje (XIX a. antroji—XX a. pirmoji pusė) // Iš lietuvių etnogenezės.— V., 1981.— P. 100—112.
- Mickevičius J.** Žemaičių Kalėdų burtai apie ištekėjimą bei vedimą // Gimtasai kraštas.— 1941.— Nr. 1/2.— P. 96—112.
- Milius V.** Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai // Lietuvos TSR MA darbai. A. ser.— 1962.— T. 1.— P. 197—208.
- Milius V.** Kaziuko mugė Vilniuje // Gimtasis kraštas.— 1969.— Kovo 13.
- Milius V.** Vilniaus verbos // Gimtasis kraštas.— 1969.— Bal. 3.
- Ramonienė F.** Šiandieninių ir tradicinių lietuvių liaudies margučių puošyba // Menotyra.— 1977.— T. 7.— P. 90—104.
- Rutkauskas V.** Velykų margučiai // Gimtasai kraštas.— 1936.— Nr. 2/4.— P. 513—514.
- Ruzgytė J.** Nuo advento iki Trijų karalių // Gimtasai kraštas.— 1942.— Nr. 30.— P. 124—131.
- Sauka D.** Lietuvių tautosaka: Vadovėlis respublikos aukšt. m-klų filosofijos spec. studentams.— V., 1982.— 280 p.
- Skrodenis S.** Žemaičių butis J. Pabrėžos pamoksluose // Jurgis Pabrėža (1771—1849)— V., 1972.
- Skrodenis S.** Kalendorinės apeigos, papročiai ir tautosaka // Dieveniškės.— V., 1968.— P. 258—266.
- Skrodenis S.** Joninių arba Kupolių šventės vardo ir prasmės klausimu // Senieji tikėjimai naujausių tyrinėjimų šviesoje.— V., 1977.— P. 42—59.
- Stravinskienė A.** Pavasario šventės tradicija // Kultūros barai.— 1966.— Nr. 3.— P. 19—20.
- Stukėnaitė-Decikienė P.** Kai kurie pavasario papročiai Vilniaus krašte // Gimtasai kraštas.— 1940.— Nr. 3/4.— P. 297—300.
- Šliavas J.** Zėimelio apylinkės: Kultūros ir švietimo apybraiža.— V., 1985.— 143 p.
- Vaižgantas.** Lietuvių papročiai per šventes // Viltis.— 1908.— Nr. 25.
- Valančius M.** Palangos Juzė // Raštai.— V., 1972.— T. 1.— P. 211—318, 549—554.
- Vaitkevičius K.** Kada kilo paprotys apgaudinėti balandžio pirmąją // Kauno tiesa.— 1958.— Bal. 1.
- Vėlius N.** Senovės baltų pasaulėžiūra.— V., 1983.— P. 139—170.
- Vilmantienė O.** Joninių papročiai Prūsų lietuviuose // Gimtasai kraštas.— 1941.— Nr. 1/2.— P. 116—121.
- Vyšniauskaitė A.** Joninės arba naktis, kada žydi paparčio žiedas // Kauno tiesa.— 1957.— Birž. 21.
- Vyšniauskaitė A.** Melų diena (Apie balandžio 1-osios papročius) // Komjaunimo tiesa.— 1958.— Kovo 30.
- Vyšniauskaitė A.** Senosios Joninės šiandien // Kauno tiesa.— 1958.— Birž. 17.
- Vyšniauskaitė A.** Dovanok margučių porą... (Apie margučių dažymą ir su jais žaidimą) // Jaunimo gretos.— 1959.— Nr. 4.— P. 21: iliustr.
- Vyšniauskaitė A.** Kai kurie duomenys apie Rytų Lietuvos valstiečių papročius // Kraštotyra.— 1969.— P. 204—213.
- Vyšniauskaitė A.** Kada pražysta papartis (Rasa, Kupolės, Joninės — gamtos ir žmogaus brandos šventė) // Gimtasis kraštas.— 1987.— Birž. 18—24.— P. 8: iliustr.

- Vyšniauskaitė A.** Lietuvių liaudies kalendorius, jo šventės ir papročiai // Astronominis kalendorius 1960.— V., 1959.— P. 133—144.
- Vyšniauskaitė A.** Tikroji Kūčių prasmė // Gimtasis kraštas.— 1986.— Gruod. 18—24.— P. 2: iliustr.
- Vyšniauskaitė A.** Kūčios ir Klėdos — visų susitaikymo šventė // Tarybų darbas.— 1988.— Nr. 12.
- Vyšniauskaitė A.** Kūčios — tikrosios ir tariamos. Etnografo komentarai // Kalba Vilnius.— 1989.— Sausio 20.— P. 4—5: iliustr.
- Vyšniauskaitė A.** Užgavėnių karnavalas // Tarybų darbas.— 1989.— Nr. 2.— P. 32—35: iliustr.
- Vyšniauskaitė A.** Velykų rytas Lietuvoje // Gimtasis kraštas.— 1989.— Kovo 23—29.— P. 1: iliustr.

TURINYS

Pratarmė (A. Vyšniauskaitė)	
Keletas pastabų iš kalendoriaus istorijos (A. Vyšniauskaitė)	
Kalėdos ir Kalėdinio laikotarpio papročiai (A. Vyšniauskaitė)	
Ziemos išlydėjimas — Užgavėnės (A. Vyšniauskaitė)	
Pavasario šventės (N. Marcinkevičienė)	
Vasaros šventės (N. Marcinkevičienė)	
Vėlinės (B. Imbrasienė)	
Priedai (R. Ambrazevičius)	
Bibliografija	

LIETUVOS LIAUDIES KULTŪROS CENTRAS

Lietuvių kalendorinės šventės

Sudarė B. Imbrasienė

Redaktorė J. Glosaitė

Pasirašyta spausdinti 1990 01 08. LV 07177. Formatas 60×90/16. 8 sąl. sp. I.

Tiražas 40000. Užs. Nr. 4805. Kaina 1 rb. Lietuvos liaudies kultūros centras,
232600 Vilnius, Barbaros Radvilaitės 8.

Spausdino „Aušros“ spaustuvė, 233000 Kaunas, Vytauto pr. 23,